715

6

DE DEMOKRATIE BIJ DEMOSTHENES

A. BRINK

AAN MIJN MOEDER
AAN MIJN VROUW

οὐτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐδ' ὑπήκοοι
Aeschylus.

DE DEMOKRATIE BIJ DEMOSTHENES

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1939

BOEKDRUKKERIJ B. WOLTERS' U.A.

AD. US. & OD.
PUBL. INT. U. S. J.
LIT. CLASS.

**DE DEMOKRATIE
BIJ DEMOSTHENES**

PROMOTOR: PROF. Dr. E. DRERUP

WOORD VOORAF

Het blijkt bij lezing van Demosthenes, dat de problemen van de democratie, die heden wederom in volle omvang op de voorgrond staan, zich in de 4e eeuw v. Chr. aan hem hebben voorgedaan. Dit rechtvaardigt een nader onderzoek naar de uitwerking ervan op den staatsman. Men wordt hier te eerder toe gebracht, indien men kennis neemt van de verschillende waardering, die Demosthenes als staatsman gedurende de laatste honderd jaar heeft ondergaan. Een ten naaste bij chronologisch overzicht van deze waardering zal licht kunnen werpen op de belangrijkheid van het democratische gezichtspunt en zo als inleiding dienen op een nadere precisering van het probleem. Deze precisering zal moeten bevatten een omschrijving van het begrip democratie als zodanig, zowel in de nieuwere tijd als in de oudheid, en daaropvolgend een onderzoek naar de verschijning van dit begrip en zijn associaties bij Demosthenes.

De volgende studie is ontstaan onder de wetenschappelijke leiding van Prof. dr. E. Drerup te Nijmegen.

INLEIDING

Historische waardering van Demosthenes vanaf Niebuhr.

Het zal blijken, dat de waardering van Demosthenes sterk wisselt in verband met de eigen politieke opvattingen van den criticus en speciaal met diens meningen over vaderlandsliefde en democratie.

Nog vrij ongecompliceerd is het oordeel van *B. G. Niebuhr*¹⁾: „Diesen bitteren Kelch der Voraussicht des Unglücks mit der reinsten Vaterlandsliebe hat Demosthenes geleert.” En verder over het optreden van D.: „... es war wahrscheinlich das Kühnste, was nur je ein begeisterter und außerordentlicher Mann, der in sich eine moralische Kraft fühlte, die Alles tragen konnte, unternommen hat.”

Niebuhr steunt zijn ongemeen hoge waardering dus op de waargenomen vaderlandsliefde en morele kracht van den redenaar. Maar deze vaderlandsliefde (voor het Duitschland van Niebuhr van speciale betekenis) wordt voor D. beperkt gedacht tot Athene. Dit blijkt uit de door Niebuhr op blz. 405 gegeven voorbeelden, als hij opmerkt, dat D. niet liep te declameren over de goede oude tijd van Perikles, Sophokles, Solon of zelfs Theseus, maar de gelegenheid van het ogenblik aangreep. Van Panhelleense waardering is nog geen sprake.

Dit wordt wel beproefd door iemand, wiens oordeel overigens

¹⁾ *B. G. Niebuhr*, Vorträge über alte Geschichte. (herausgeg. v. M. Niebuhr) II Bd. Berlin 1848; blz. 337 e. v.

sterk met dat van Niebuhr overeenkomt, *G. Grote* ¹⁾. Deze spreekt van de "combination of earnest patriotism with wise and long-sighted policy" en meent dan, nog op dezelfde bladzijde: "But what invests the purposes and policy of Demosthenes with peculiar grandeur, is, that they were not simply Athenian, but in an eminent degree Panhellenic also." Hierin was hij groter dan Pericles, Archidamus, Agesilaus en Epaminondas. Hij reikt terug naar de Perzen-oorlog tegen Xerxes en de generatie daarop: "when the struggles and sufferings of the Athenians against Persia were consecrated by complete identity of interest with collective Greece. The sentiments, to which Demosthenes appeals throughout his numerous orations, are those of the noblest and largest patriotism."

De vaderlandsliefde wordt hier dus in Panhelleensen zin genomen. Tezamen met de wijze en verziende staatkunde komt Grote dan tot een eveneens hoge waardering. Opmerkelijk is, dat bij zijn totaalbeoordeling de niet-tegen-Philippus-gerichte oraties niet meetellen. Over democratische partijdigheid of invectieven spreekt de Engelse historicus niet; hij eindigt zijn beoordeling met: "These harangues serve to us, not only as evidence of his unrivalled excellence as an orator, but as one of the chief sources from which we are enabled to appreciate the last phase of free Grecian life, as an acting and working reality." Niet geheel duidelijk is hierbij, of met het „vrije Griekse leven" bedoeld wordt de onafhankelijkheid der staatjes of de vrijheid der personen in de staat. Vermoedelijk het eerste, met doorheenspelen van de gedachte aan het laatste.

In het standaardwerk van *A. Schaefer* ²⁾ is het niet eenvoudig een samenvattend oordeel over D. te vinden. Maar de gehele geest van het boek is in overeenstemming met die van de vorige

¹⁾ *G. Grote*, *History of Greece*. Vol. XII 2nd ed. London 1857; blz. 443 e. v.

²⁾ *A. Schaefer*, *Demosthenes und seine Zeit* (1856—'58). I Bd. 2e A. 1885. II Bd. 2e A. 1886; III Bd. 2e A. 1887; Leipzig.

schrijvers. Wèl houdt Schaefer zich ook uitvoerig bezig met de niet-tegen-Ph.-gerichte redevoeringen. Hij constateert bij D. voorliefde voor de afkomst en staatsinstellingen van zijn vaderstad, en vindt dit niet verwonderlijk, als we de toestanden in andere Helleense staten van zijn tijd beschouwen (I² 524). Het is begrijpelijk, dat D. nog de voorkeur gaf aan Athene en deze de leiding wilde geven bij de strijd tegen gevaren (I² 525). Dat er een principiële tegenstrijdigheid bestaat tussen de absolute monarchie en de democratie, wordt hier door Sch. als motief van D. niet naar voren gebracht, omdat volgens hem D. zich niet met theorieën bezig houdt (I² 524) ¹⁾. Wèl merkt hij op een andere plaats (II² 43) ten aanzien van Philippus van Macedonië op: „... keine Volksgemeinde, die einmal mit ihm sich eingelassen, blieb ungekränkt an Ehre und Macht noch im ungestörten Besitze ihrer Verfassung,” met aanhaling van Demosthenes zelf (XVIII, 65). Dit wordt verduidelijkt, doordat Schaefer de gehele stelling-name vóór of tegen Ph. onderzoekt: omdat geen volk ongestraft zijn geschiedenis verloochent, omdat verder het motief van Ph. zelfzucht was, waarom zijn middelen onzedelijk waren, omdat ook de toekomst onder Macedonische leiding geheel onzeker zou zijn in verband met dubieuze troonsopvolging, lag het voor de hand, dat D. tegen hem koos (II² 45).

Over de kransrede: „... er befestigt auch in seinen Mitbürgern die Überzeugung, daß die Opfer, welche sie an Gut und Blut für die Freiheit Griechenlands gebracht, durch Ehre und Pflicht geboten waren, und sichert der vaterländischen Gesinnung den Preis der ihr gebührt.” (III² 289/290). De eenzijdigheid van dit oordeel blijkt vooral uit de uitdrukking „vaterländische Gesinnung”, gebruikt voor de politieke overtuiging van D. Daarmede sluit Sch. de ogen voor de verschillende politieke opvattingen. Een verklaring

¹⁾ Zoals wij zullen zien is dit niet geheel juist; cf. *infra* p. 76.

is misschien te vinden in de sfeer van waaruit Schaefer schreef.

Doel van Demosthenes' politiek was volgens Schaefer een verbond van Hellenen: „Dieses Bündnis sollte nicht auf Unterdrückung der Gemeinden, sondern auf Billigkeit und auf Gleichberechtigung gegründet sein.” (III² 397). De rol van D. was dus volgens Sch. allereerst vaderlandslievend met min of meer Panhelleense inslag.

Ook C. *Rehdantz*, F. *Blass* en K. *Fuhr* komen in de inleiding op hun geënoteerde Demosthenes-uitgave ¹⁾ niet ver uit boven dit „vaderlandslievende” gezichtspunt, laten althans na over beginselkwesties te spreken.

In dezelfde lijn beweegt zich de vrij panegyrische beschouwing over Demosthenes van E. *Curtius* ²⁾: „Er hat das Höchste erreicht, was einem Staatsmanne gelingen kann; er hat durch Rede, Gesetzgebung und persönliches Beispiel die Selbstsucht, die feige Trägheit und alle bösen Neigungen seiner Mitbürger überwunden.” (718/9). Hoofdzaak blijft het patriottische gezichtspunt.

Eveneens bij Th. *Thalheim* in zijn overzicht in de Real-Encyclopaedie ³⁾. Hij spreekt hier (doelende op D. en diens geestverwanten) over „patriotische Bestrebungen” (Sp. 173), van „den wahren Freunden des Vaterlandes” (Sp. 175) en ten slotte is Demosthenes „ein Mann, der den grössten und edelsten Geistern des Altertums beizuzählen ist, ein Ruhm, welcher ihm ungeschmälert bleiben muss, so lange man noch die Tüchtigkeit der Gesinnung und die Kraft sittlicher Bestrebung, nicht den äusseren Erfolg als Masstab der Grösse anerkennt” (Sp. 181). Heel mooie woorden,

¹⁾ Demosthenes, Ausgewählte Reden, erkl. v. C. *Rehdantz* (1860) u. F. *Blass* (1880), I Teil: die 9 Phil. de Reden I Hft (I—IV) 9e Aufl. bes. v. K. *Fuhr*; Leipzig — Berlin 1909 (Teubner).

²⁾ E. *Curtius*, Griechische Geschichte III (1e Aufl. 1867) 6e Aufl. Berlin 1889; speciaal: „Rückblick auf Demosthenes' Wirksamkeit” blz. 709—720.

³⁾ Th. *Thalheim*, Demosthenes, P. W. Real Enc. V¹ (9ter Halbb.) Stuttgart 1903; Sp. 169—188.

maar ietwat simplistisch zonder iets over tendenz, beginsel of opvatting.

Ook *Jakob Burckhardt* geeft in zijn tussen 1880 en 1886 geschreven, maar eerst van 1898—1902 door *Jak. Oeri* uitgegeven, „*Griechische Kulturgeschichte*”¹⁾, een overeenkomstige beoordeling van Demosthenes, die zich weliswaar, wat de al- of niet juistheid van de omkoopbaarheid betreft, „den modernen Ehrenrettungen nicht unbedingt anschliessen” (356), en verder „zu der kriegerischen Politik des Redners manches Fragezeichen setzen” (357) wil, maar toch zijn „panhellenischen Patriotismus” erkent (358) en instemmend verwijst naar „die besonnene, kritische Parteinahme” door A. Schäfer vóór Demosthenes (356 Anm. 5).

Een gunstig oordeel over D. had ook reeds een andere Zwitser, A. Hug²⁾, die zich echter ook meer heeft verdiept in diens politieke opvattingen. Als eerste gedachte van D. op staatkundig gebied meent hij te ontdekken, dat de Griek van nature houdt van de vrijheid, de barbaar van de dienstbaarheid (60). In de praktijk zag D. het staatkundige verschil in hoofdzaak tussen oligarchie en monarchie aan de ene, democratie aan de andere kant (71). In de eerste staatsregelingen heerst de wil van sommigen of één, terwijl volgens D. bij de democratie de eis geldt, dat de wetten regeren (72/3). Met verwijzing naar XXII 31 en 32³⁾ en XXI 112 en 137/8 merkt Hug dan op, hoe D. vrijheid en gelijkheid als principes van de democratie beschouwt (94) en het gevaar ziet van overheersing der rijken, ofschoon hij niet tegen dezen ophitst (96). De taak der Atheners was *in* Hellas de vrijheid te garanderen, vooral van de kleinen tegen de groten en *buiten* Hellas aan het hoofd der Hellenen

¹⁾ Bd. IV, Berlin — Stuttgart.

²⁾ A. Hug, Stud. aus dem class. Althert., I Hft. Votr. II: Demosthenes als politischer Denker (Rectoratsrede Zürich 1880), Freiburg i. B. u. Tübingen 1881.

³⁾ Deze verwijzing is geenszins nauwkeurig; de betreffende plaats heeft veeleer een andere strekking. Cf. *infra* blz. 64/5.

de vrijheid te verdedigen (98), de taak van een staatsman (met verwijzing naar XVIII 246 e. v.) het hooghouden van het staats-ideaal in democratischen zin (100/01).

Hoe ontoereikend ook deze beschouwing van Hug met bewijspplaatsen is gestaafd, toch blijkt hieruit een geheel nieuw gezichtspunt, dat meer mogelijkheden biedt dan het uitweiden over Demosthenes' vaderlandsliefde. De klaarblijkelijke sympathie van Hug *zèlf* voor de democratie zal hebben medegewerkt tot het bereiken van dit standpunt.

Maar ook omgekeerd kan antipathie jegens de betreffende staatsregeling tot dit gezichtspunt ten aanzien van Demosthenes leiden. Dit bewijzen enige schrijvers, die juist een ongunstig oordeel over D. vellen, voornamelijk op grond van hun afkeer van de democratie.

De eerste hiervan is *J. Schvarcz*. In zijn sterk tendentieus werk over de Attische democratie ¹⁾ schrijft deze van D.: „... nicht nur gegenüber den Postulaten der internationalen Staatsklugheit schrumpft er zu einem verhängnisvollen Demagogen zusammen: auch vom Standpunkte der Fortschrittspolitik und der Sittlichkeit muss er verdammt werden" (453). En tot slot: „... im Ganzen, unbefangen betrachtet, steht er da als ein Lügner und Verleumder, als ein eitler Prahler und ein verschmitzter Komoediant, stets ein gieriger Hascher nach Bestechung, ohne jedweden Sinn für Menschenwürde, Rechtsgleichheit und Culturpolitik, und zuletzt, als er keinen Ausweg mehr findet, noch am Vorabende seines Selbstmordes, verflucht er, der feige Schwätzer, das Volk!" (463). Men zou misschien geloven hier een verbolgen demokraat te horen, ware het niet, dat de Attische democratie zelf in het algemeen er even slecht afkomt als D. in het bijzonder. Maar dit ondersteunt de opvatting van wezensverwantschap: afkeurende houding t. o. v. Demosthenes èn evenzo t. o. v. de (Attische) democratie.

¹⁾ *J. Schvarcz*, Die Demokratie von Athen. Leipzig 1882.

Ook het oordeel van *K. J. Beloch* in zijn twee werken,¹⁾ waarin de tijd van D. behandeld wordt, is in de grond afkeurend. Wat het eerste betreft: „Die attische Politik seit Perikles” (geschreven nog vóór de vondst van Aristoteles’ *Politeia Ath.*), hierin erkent de schrijver weliswaar, dat D. in zijn politiek geen fantast was: het succes van het bondgenootschap van 340 met Corinthe, Leukas, Ambracia etc., „hat gezeigt, dass Demosthenes’ Hoffnungen keine leeren Träume gewesen sind, dass auch das höchste Ziel seiner Politik jetzt erreichbar war, der Bund zwischen Athen und Boeotien” (212). Maar over de gebeurtenissen in de Chersonnesus heet het reeds: „Frvoler ist nie ein Krieg angefangen worden, als dieser angebliche Befreiungskampf der Hellenen von der makedonischen ‘Barbarenherrschaft’. Es war recht alsob die Radicalen Athens der Welt zeigen wollten, wie so gar nichts ihnen an göttlichem und menschlichem Rechte gelegen war. Wenn Demosthenes den Krieg für nothwendig, oder für vortheilhaft hielt, so war ja gar nichts dagegen zu sagen, dass er ihn erklärte; dass er den Krieg aber in einer so perfiden und hinterlistigen Weise vom Zaune brach, lässt sich wohl verstehen, aber nimmermehr entschuldigen” (217).

Afgezien van de vraag, of deze qualificaties juist zijn, is het belangrijk, hoe Beloch hier D. ziet als de verpersoonlijking van de radicale democraten in Athene. Deze kijk blijft in het grotere werk, de „Griechische Geschichte”. In een vergelijking met Isokrates spreekt Beloch over „die Gewalt der Leidenschaft, das erhabene Pathos” van D. en zegt, dat hij nooit tot demagoog of sycophant is geworden; wel praatte hij het volk vaak naar de mond, maar als het nodig was, kwam hij open en vrij voor zijn overtuiging op (357/8). Toch, het zich schikken onder Macedonië was „seinem Lokalpatriotismus, wie seinem republikanischen Stolz

¹⁾ (*K.*) *J. Beloch*, *Die attische Politik seit Perikles*. Leipzig 1884; *K. J. Beloch*, *Griechische Geschichte* (1893—1904). 2e Aufl. III Bd. 1 Abt. Berlin — Leipzig 1922.

gleich unerträglich" (507). D. belastte de rijken veel zwaarder dan vroeger (558) en streefde jarenlang naar een goede verstandhouding van de twee democratieën Athene en Thebe (559). De meerderheid te Athene bleef ook na 338 D. trouw, ondanks al het onheil, dat onder zijn leiding over de staat was gekomen (608). Samenvattend is dus het oordeel van Beloch, dat D. hartstochtelijk verheven, doelbewust en verstandig, maar als radicaal-demokraat en tegenstander van de bezittende groepen, ten opzichte van Macedonië lokaal-patriottisch en zelfs trouweloos, en zo ten slotte nadelig ook voor zijn vaderstad is opgetreden.

Iets milder, maar in hoofdzaak gelijk oordeelt *R. Pöhlmann*¹⁾, eveneens in twee werken. Hij meent in de „Grundriss”: „Nicht bloss die Leidenschaft des Hasses und des Patriotismus trieb den Führer der Demokratie immer von neuem in den Kampf. Dieser Kampf war vielmehr nach seiner Auffassung zugleich ein Ringen unversöhnlicher politischer Prinzipien,²⁾ in dem es nur Sieger und Besiegte geben konnte, keine friedliche Verständigung.”

¹⁾ *R. Pöhlmann*, Grundriss der Griechischen Geschichte nebst Quellenkunde. 2e Aufl. 1896 ('1909). München.[Handb. Iw. v. M. III, 4] en: *R. Pöhlmann*, Isokrates und das Problem der Demokratie. (Sitzungsber. d. Kön. Bayr. Akad. d. Wiss. Jahrg. 1913, 1 Abh. München).

²⁾ Verg. ook: *U. v. Wilamowitz-Moellendorf*, Die Griechische Litteratur des Altertums. (Kult. d. Gegenw. I Abt. VIII, 1). Leipzig — Berlin 1912, 2e Aufl. (pag. 121). „Aber daß er an die Größe Athens und der Demokratie glaubte und für sein Ideal lebte und starb, ist sehr wesentlich, denn es gibt seinen Reden den Stempel des echten Gefühls und läßt die nur zu häßlichen Menschlichkeiten vergessen.”

Verder *R. Jebb* in de *Encyclopaedia Britannica* 14th ed. 1929. London — New York art. *Demosthenes* p. 195: “Wherever the noblest expressions of her mind [i. e. of Athens] are honoured, wherever the large conceptions of Pericles command the admiration of statesmen, wherever the architect and the sculptor love to dwell on the masterpieces of Ictinus and Pheidias, wherever the spell of ideal beauty or of lofty contemplation is exercised by the creations of Sophocles or of Plato, there it will be remembered that the spirit which wrought in all these would have passed sooner from among men, if it had not been recalled from a trance by the passionate breath of Demosthenes.”

(³191/2 = 4e dr. blz. 240). Wel had Athene van haar standpunt uit zeer gewichtige belangen te verdedigen (193), maar Demosthenes' mening, dat een vrij man in een monarchie tot slaaf wordt (cf. VI 25; I 23), „diese Grundanschauung der Demokratie und ihres grossen Führers” is „eine doktrinaire und ungeschichtliche” (³192 = 4e dr. blz. 241).

In zijn verhandeling over Isokrates stelt Pöhlman juist vanuit het gezichtspunt der staatsregeling en opvattingen hieromtrent Demosthenes en Isokrates tegenover elkaar. D. is niet blind voor tekortkomingen: „Der bissigste Oligarch könnte über das demokratische Versammlungswesen und die leichte Betörbarkeit des Demos nicht verächtlicher reden als dieser eingefleischte Demokrat” (60). Maar toch is hij: „der große zeitgenössische Vorkämpfer dieser Demokratie” en bezit hij het democratische bijgeloof, dat er normale instellingen zijn, die, onder Helleense cultuurmensen ten minste, eigenlijk overal ingevoerd moesten worden. Alle andere staatsvormen dan de radicaal-demokratische zijn volgens D. (cf. VI 25; XIX 184) met vrijheid en recht absoluut in strijd (109/110). Pöhlmann trekt de lijn dus door en beschouwt D. als vertegenwoordiger van een, onjuist geachte, democratie.

Eveneens in onmiddellijk verband met de democratie wordt D. gebracht door *V. v. Schoeffer*, in een betreffend artikel „Demokratie” van *P. W. Real-Encyclopädie*. ¹⁾ Sprekende over de praktische staatslieden zegt hij: „An erster Stelle unter ihnen ist Demosthenes zu nennen, wo es sich um die Demokratie handelt, da er für uns fast der einzige überzeugungstreue Lobredner derselben ist” (Sp. 361/2). D. zag het verval van de eenvoudige gemeenschapszin en „sein Irrtum war, dass er die Meinung hegte, er könne im Verein mit wenigen Gleichgesinnten durch die Macht seines Wortes allein diesem Verfall steuern und demgemäss auch jene

¹⁾ Suppl. Bd. I Stuttgart 1905.

Mängel abschaffen oder unschädlich machen: ein Irrtum, den er mit seinem Leben bezahlte, dadurch seine Gesinnungstreue beweisend" (Sp. 362).

Niet hoog is ook de mening over D. van den Engelsen historicus *J. B. Bury*¹⁾, die wederom het vaderlandslievende vooropstelt, maar toch vindt, dat de "earlier political speeches" (vóór die tegen Philippus) geen "monuments of wisdom" zijn (705). Zo heeft hij het over de "hot and somewhat sentimental pleadings of Demosthenes, who upheld the extraordinary doctrine, that Athens was bound, whenever she was called upon, to intervene to support democracy against oligarchy" (692). Opmerkelijk is verder: "The statement that Greek liberty perished on the plain of Chaeronea is as true or as false as that it perished on the field of Leuctra or the strand of the Goat's River" (731). Deze mening wordt weliswaar weer half teruggenomen doordat op dezelfde bladzijde wordt geconstateerd dat Macedonië aan de Grieken vreemd was en dat "this supremacy was the triumph of an absolute monarchy over free commonwealths"; maar toch verbaast het nu niet over D. te horen, dat diens politiek was "retrograde and retarding" en "A fervent patriot does not make a great statesman" (737), opzichzelf een vrij eenvoudige waarheid, die gevolgd wordt door "A statesman of genius might conceivably have infused fresh life into Athens by effecting some radical change in her constitution and finding for her a new part to play" (737). Indien dit slaat op een hervorming in oligarchischen zin, blijft het de vraag, of Bury de democratie in het algemeen erkent als principiële factor voor D.

Geheel anders is de voorstelling in de suggestieve verhandeling van *U. Kahrstedt*²⁾, waar de mening gehuldigd wordt, dat D.

¹⁾ *J. B. Bury, A History of Greece to the death of Alexander the Great. London 1914. 2nd ed. (reprinted).*

²⁾ *U. Kahrstedt, Die Politik des Demosthenes. (Forschungen zur Geschichte des ausgehenden fünften und des vierten Jahrhunderts: S. 1—154). Berlin 1910.*

van zijn eerste politieke optreden af (355) tot 338 toe bewust de partij van Perzië heeft gevolgd; dit wordt aan de hand van talrijke handelingen en uitingen van den redenaar uiteengezet: „Zum Verräter ist Demosthenes dadurch natürlich nicht geworden, weder damals [tijdens de Olynthus-zaak] noch später. Er hat niemals mit Bewußtsein Athen einen Schaden zufügen wollen, um Persien ein Gefallen zu tun (127). Maar zijn overtuiging was volgens Kahrstedt: alleen zijn we te zwak, we moeten het met Perzië houden, dan zal dat ons ook helpen. „So hat Demosthenes gerechnet; eine kühle, praktische, staatsmännische Überlegung, ohne phantastische Zukunftsmusik, wie panhellenischen Bund und Asiatenkrieg, aber damit auch ohne den großen nationalen Schwung, wie er Aischines und Isokrates so sympathisch macht. Es war ein do-ut-des-Geschäft, eines geschickten Staatsmannes würdig — das ist Demosthenes zweifellos gewesen — aber keine ideale oder gar hellenisch-patriotische Tat, wie die landläufige Auffassung behauptet“ (id.).

Het geschrift van Kahrstedt heeft een doorlopende bestrijding gevonden in de studie van *E. Pokorny*¹⁾, die tot de slotconclusie leidt: „So standen im Jahre 346 nicht, wie Kahrstedt Forsch. 129 sagt 'eine makedonische und eine persische Fraktion' in Athen einander gegenüber, sondern ein Partei, die im Erkenntnis der geringen Stärke Athens und der großen Macht Makedoniens um den Preis der Unterordnung zusammen mit Makedonien aus den hellenischen Wirren Vorteil für das eigene Land zu ziehen hoffte, und eine Gegenpartei, die in der Aufrechterhaltung des alten griechischen Staatensystems, aber in der Hoffnung auf die athenische Hegemonie über dieses und seite an seite mit Theben im Kampfe gegen die allen bedrohende Monarchie ihr Heil und

¹⁾ *E. Pokorny*, Studien zur griechischen Geschichte im 6. u. 5. Jahrzehnt der 4 Jhrts. v. Chr. Inaugur. Dissert. Greifswald 1913.

ihre Zukunft sah" (166). D. behoorde natuurlijk tot de laatstgenoemde partij. Over het geheel is Pokorny's oordeel over D. zeer waarderend, maar hij spreekt niet over sociaal-politieke tegenstellingen en binnenlandse meningsverschillen, waardoor de waardering wat uitsluitend in de houding ten opzichte van het buitenland wordt gemotiveerd.

Matige bewondering voor D. zonder nader motiveren heeft ook *E. Cavaignac*¹⁾: „Il allait obtenir du patriotisme athénien des efforts qui ne pouvait plus être demandés sans un réel courage" (410). Hier vinden we dus als oordeel: Moed in verband met de vaderlandsliefde, ongeveer hetzelfde als hetgeen Niebuhr constateerde (verg. blz. 1).

Veel scherper ziet *J. Kaerst*²⁾. Na te hebben opgemerkt, dat D. „die prinzipielle Tragweite des Kampfes (tussen polis-democratie en monarchie) erkannt hat" (205), hetgeen duidelijk wordt toegelicht, vat hij samen: „Demosthenes ist ein Vorkämpfer der hellenischen Politie in der besonderen Ausprägung, die diese in dem demokratischen Athen gefunden hat. Insofern wird man dem Interesse, das Demosthenes verfiicht, eine tiefere geschichtliche Begründung und eine allgemeinere Bedeutung nicht absprechen können. Nur sollte man seine Auffassung nicht eine nationale nennen und in ihm den Representative eines hellenischen oder panhellenischen Patriotismus sehen" (222/3). Ook bestond er wel een zekere cultuurtegenstelling, maar het hoofdverschil ligt elders: „Der demokratische Staatsmann sieht in der königlichen Herrschaftsgewalt den geschworenen Feind der wahren hellenischen Politeia, d. h. eben der athenischen Demokratie" (223). Maar dit komt uit de sociale positie van de Atheense staat en niet uit nationaal-helleens karakter te voorschijn (id.). Dit oordeel, merk-

¹⁾ *E. Cavaignac*, Histoire de l'Antiquité II Athènes (480—330). Paris, 1913.

²⁾ *J. Kaerst*, Geschichte des Hellenismus I Teil (1901), 2e Aufl. Leipzig — Berlin 1917.

waardig objectief voor iemand die op blz. 169—181 lofzangen heeft aangeheven op Philippus en Alexander, legt dus nauw verband tussen het optreden van D. en het bestaan en de waarde voor hem van de (Attische) democratie als zodanig.

Eveneens staat op dit standpunt, hoewel minder waarderend ten opzichte van de figuur van D., *E. Drerup*¹⁾. D. en zijn geestverwant Hyperides zijn: „... die beiden Advokaten, die länger als ein Menschenalter in brennendem Ehrgeiz und fanatischer Inbrunst dem Idol einer autonomen Volksherrschaft gedient hatten, als das Volk selbst schon die innere Freiheit und die Fähigkeit zur Selbstregierung verloren hatte. Was sie aber für den Staat in Wirklichkeit erreicht hatten, war nur Unruhe und Kriegsnot und eine Beschleunigung des naturnotwendigen Verhängnisses, das den Freistaat als dienendes Glied in der neuen Staatsform der hellenistischen Monarchie aufgehen ließ" (186/7). Hier dus D. als verdediger van een onjuist geachte democratie tegen de Hellenistische monarchie in wording.

Wederom gunstiger ten opzichte van D. staat de uitvoerige studie over den staatsman²⁾ van *A. W. Pickard-Cambridge* met de vaststelling, dat in de tijd van D. twee partijen te Athene bestonden, in overeenstemming met de tegenstellingen tussen rijk en arm, hoewel niet in de strenge zin als heden bestaat (71). De richtlijnen voor beide groepen waren niet altijd even duidelijk: "... for the masses and the popular orators, the golden age was in the past; and it is doubtful whether the richer classes had any clear ideal at all, except that of playing for safety" (76). Wat betreft noodzakelijke hervormingen op de basis der democratie, deze zag D. wel, maar toen hij de gelegenheid had ze aan te brengen, was het

¹⁾ *E. Drerup*, Aus einer alten Advokaten republik (Demosthenes und seine Zeit). Paderborn, 1916.

²⁾ *A. W. Pickard-Cambridge*, Demosthenes and the last days of Greek freedom. New York a. London, 1914.

te laat (105). Een positieve waardering spreekt dan uit: "For years he had striven to foster the *love of liberty* in the Athenian people, until at last they were ready to sacrifice everything else for the one thing which they counted best, as their fathers had done before them. To have succeeded in this aim, to have produced so great a moral reaction in a people who were tending more and more to yield to the pleasure of the moment, and to sacrifice national to private considerations, was in itself, perhaps, a greater service to his country than any success which a general might have won" (389). Deze "love of liberty" kan niet alleen slaan op de onafhankelijkheid, hetgeen ook waarschijnlijk wordt gemaakt door: "... only those, who have failed to recognise that most of what was best in the Greek, and above all, in the Athenian character sprang from and was bound up with political liberty can seriously censure his choice" (489).

Bovendien kwam Dem. dicht bij het succes (491/2). Dit laatste wordt door dezelfde schrijver ook opgemerkt in het betreffende deel van de *Cambridge Ancient History*¹⁾, waar wij aan het slot lezen: "Yet he stood unflinchingly and without counting the cost for a great ideal — that of the free city-state; ... in this he was truly representative of the Athenian people" (VI² 270). Het onwrikbaar opkomen voor vrijheidsliefde en gemeenschapszin, maar vanuit het standpunt der niet-bezittende massa, met nuchtere kijk op hervormingsnoodzaak, en de grote kans van slagen van dit alles zijn dus vooral de punten, waarop Pickard-Cambridge de aandacht wil vestigen.

Wij voegen hier enige uitspraken aan toe van andere auteurs in hetzelfde deel (VI²) van de *Cambr. Anc. Hist.* Eerbied voor de energie van D. heeft vooral *W. W. Tarn* (die hierin niet veel

¹⁾ *Cambridge Ancient History* ed. by *J. B. Bury, S. A. Cook a. F. E. Adcock* VI (Macedon 401—301 B.C.) Cambridge, 1933. second impr.

verder komt dan Niebuhr): "Amid all the difficulties created by the constitution of his city, and in the face of very superior force, he had fought to the end, unwavering and unafraid, for his ideal, the good of his country as he saw it. . . . His very faults all sprang from the excess of his loyalty and devotion to his country" (460).

E. Barker noemt het klagen over de „Kleinstaaterei" en over de anachronistische politiek van D. „shortsightedness" en zegt: "Greek unification, in the form in which it was achieved, meant the purchase of material progress at the price of moral regression" (509).

Hierbij zou men nog kunnen twijfelen aan de materiële vooruitgang bij de voortdurende en diep-ingrijpende Diadochenoorlogen, maar duidelijk is Barker's oppositie tegen het toejuichen van de Hellenistische staat op morele grond.

Een hoge dunk van D. blijkt uit het werk van *A. Croiset* „*Les démocraties antiques*"¹⁾ hoewel slechts terloops van hem melding gemaakt wordt. Hij wordt gerekend tot de „vrais hommes d'État" (199), hij is de enige „grand politique" van zijn tijd (246), van wien men volgens Croiset kan zeggen dat „c'est l'honneur d'Athènes d'avoir été digne d'entendre une éloquence pareille²⁾, qui est comme le bréviaire de l'homme d'État" (200), waarbij door het gehele verband D. wordt voorgesteld als één van de democratische leiders. Zijn verhouding tot het volk drukt Croiset uit door de zin: „Ainsi, jusqu'au bout, le peuple a reconnu en Démosthène le plus courageux et le plus clairvoyant défenseur de son indépendance" (246). Het begrip „indépendance" slaat hier vermoedelijk zowel op de verhouding naar buiten als die naar binnen.

¹⁾ *A. Croiset, Les démocraties antiques. Paris, 1925.*

²⁾ Ook *G. Clemenceau* zegt in zijn schets „*Démosthène*" (Paris 1926) blz. 50: „L'orateur saisit l'assemblée moins par la qualité positive de ses arguments, réservés aux plaisirs des commentateurs, que par la sensation de la somme de lui-même qu'il engage au combat".

Uitsluitend oog voor de buitenlandse betrekkingen daarentegen heeft in zijn beoordeling van Demosthenes *U. Wilcken*¹⁾: „Im Gegensatz zu Isokrates stand Demosthenes nicht auf panhellenischem, sondern speziell auf athenischem Standpunkt und erhoffte immer noch eine Wiederherstellung der athenischen Hegemonie“ (160).

Maar — niet zonder bewogenheid kan men redevoeringen van D. lezen: „Spricht doch aus diesen gewaltigen Kundgebungen ein glühender Patriotismus und ein bis zum Letzten bereiter Opferwille fürs Vaterland, der für alle Zeiten vorbildlich ist. So wird auch der, der die Prämissen der Demosthenischen Politik für irrig hält, diesem letzten Aufbäumen Athens nur mit Ergriffenheit folgen können“ (id.). Wilcken beschouwt dus de politiek van D. als onjuist, maar bewondert zijn vaderlandsliefde.

In tegenstelling hiermede legt weer sterk de nadruk op de principieel-politieke tegenstelling *Ch. D. Adams*²⁾. D. „... led the desperate struggle of the Athenian people to maintain the freedom of all the Greek city-states against the tide of imperialism which was sweeping down upon them from the North, and to defend the democracy of Athens from the extinction threatened by the Macedonian monarchy“ (3). Zo spreekt Adams van D. als de “Greek champion of liberty and democracy” (153) en van “Demosthenes’ enthusiasm for democracy” (161), terwijl zijn program was “to see his city the leader of the free sea-states” (11/2). Van de Macedoniërs verder heet het: “Such a dynasty and such a ruling people could hold the Greek states together only by force, and only at the cost of all that makes civic life precious”³⁾ (29).

¹⁾ *U. Wilcken*, Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte (1924). 2e Aufl. München — Berlin 1926.

²⁾ *Ch. D. Adams*, Demosthenes and his influence. London — Calcutta — Sydney, 1927.

³⁾ Verg. hetzelfde in enigszins andere bewoordingen supra (blz. 13—15) bij *Pickard-Cambridge* en *Barker*.

In dezelfde lijn, nog meer het oog gericht op de binnen-Atheense verhoudingen, schrijft *G. Glotz*¹⁾: „Avec la monarchie militaire, c'était donc le parti conservateur qui triomphait; l'oligarchie l'emportait sur la démocratie. Démosthène savait depuis longtemps quel était l'enjeu de la lutte contre Philippe. Quand il faisait appel sans se lasser à l'honneur national, quand il était emporté par la fierté patriotique du pathétique au sublime, il raisonnait son sentiment: il était convaincu que combattre pour Athènes, c'était défendre la démocratie” (455). Hetgeen verscheidene andere beoordelaars van D. dus houden voor de oorsprong van diens wel-sprekendheid: zijn vaderlandsliefde, wordt door Glotz beschouwd als de beredenering van een dieper sentiment: de democratische overtuiging. Hoe Glotz zelf achter deze overtuiging staat, blijkt uit: „Jamais la Grèce ne fut aussi cruellement déchirée par les luttes intestines que dans les deux siècles qui s'écoulaient entre la conquête macédonienne et la conquête romaine” (456) en zijn vaststellen, hoe het monarchistisch-oligarchisch regime nog een vruchtbare ontwikkeling op wetgevend gebied (habeas corpus etc.) tegen hield (456/7). De zeer hoge waardering voor D. en diens aldus gekarakteriseerd streven blijkt ten slotte, in scherpe tegenstelling met b.v. Beloch, Pöhlmann, Bury, Kaerst en Wilcken, uit de laatste zin van het werk: „Ce n'est donc pas le Macédonien qui, dans la lutte décisive, représentait le progrès, et l'Athénien pouvait jurer que les vaincus de Chéronée n'avaient pas plus failli, en défendant le patrimoine moral de leur patrie, que les vainqueurs de Marathon, de Salamine et de Platées” (460).

Weer meer in de lijn van Wilcken spreekt *H. Berve*²⁾ over D. en zijn groep als „etwas wie eine nationale Opposition”, die uit was op „Erneuerung der entleerten Polis” (139). (Dit laatste geldt

¹⁾ *G. Glotz, La cité grecque. Paris, 1928.*

²⁾ *H. Berve, Griechische Geschichte II Freiburg i. B. 1933.*

natuurlijk nog tijdens het overwicht van Eubulus in Athene). Hij noemt D. en zijn partij: „Männer der patriotischen Richtung” (140), aan wie hij het toeschrijft, dat de stad van Perikles „mannhaft kämpfend” haar leven heeft verloren; waarop hij vervolgt, zonder dat zijn bezwaren tegen D. met argumenten of voorbeelden ondersteund worden: „Das gibt auch der Persönlichkeit des Demosthenes, so bedenklich sie in ihrem nervösen Fanatismus, ihrer moralischen Brüchichkeit und politischen Kurzsichtigkeit war, den Glanz des Vorkämpfers einer grossen Sache” (140). Het verbond met Thebe, hoe vernederend ook, was niet zo erg als hetgeen Philippus bracht: „das Ende der Poliswelt” (152). Hiermede wordt dus ook het politieke verschil van opvatting tussen D. en zijn tegenstanders aangegeven, maar het is toch vooral op grond van Athene’s roemrijke verleden, dat Berve, met veel voorbehoud, de grootheid van D. erkent.

In aansluiting hierop geven wij enige uitingen in een werk,¹⁾ dat weliswaar een neventerrein betreedt, de rhetorische topos der „*παράγοντες*”, maar toch diepere studie van D. tot grondslag heeft en over diens streven licht brengt: ook K. Jost constateert, dat in het centrum van de politiek van D. lag de gedachte der Attische „Vormachtstellung” in Griekenland (208), maar: „Neben ihrer machtvollen Stellung nach außen sind die Vorfahren für Demosthenes auch wichtig als Schöpfer und Vollender eines vorbildlichen demokratischen Staatswesens” (209). Het eind-oordeel van Jost over D., dat Berve’s mening nadert, luidt: „Das ist die geschichtliche Bedeutung des Demosthenes, daß in ihm die Polis zum letzten Male vor ihrem Untergange sich ihrer selbst bewußt geworden ist, in ihm sich zum letzten Kampf gestellt

¹⁾ K. Jost, *Das Beispiel und Vorbild der Vorfahren bei den attischen Rednern und Geschichtschreibern* [Diss. Basel] Rhet. Studien. Hft 19. Paderborn, 1936. Verg. de recensie van E. Drerup, *Museum*, April 1937 (XLIV, 7) kol. 172/3.

hat" (245) en „Wenn dem Demosthenes die Geschichte auch Unrecht gegeben hat: sein Wollen war ἀξιον τῶν προγόνων" (247).

Véél verder in zijn waardering van D. gaat W. Jaeger¹⁾. Deze is géén aanhanger van "the view formerly current, which derived Demosthenes' politics from a set party doctrine *from the very first*, and made him the hero of a life-long battle for the democratic ideal of liberty" (93), ziet eerder in de democratische uitingen van Demosthenes b.v. in de Rhod. rede een zeker opportunisme om te komen tot een solide basis voor de buitenlandse politiek (92); maar daar hij zijn doel (regeneratie van Athene) niet kan bereiken met behulp van zijn standgenoten, neemt hij zijn wending naar het volk (97). In de spanning om Olynthus' lot "Demosthenes deliberately dared to conjure up this memory (d.i. die van de voorvaderen) once again, planting himself square in the way of those who wished to reduce Athens to a peaceful bureaucracy. Once he had made this decision, he naturally had to sever connections with the educated property-owning classes to whom Athens' future was a problem for cool reasoning and not a question of will or of character. In this way, Demosthenes became a man of the people . . ." (144). Wat het panhellenisme betreft, afgezien van modern nationalisme, "after the unfortunate Peace of Philocrates Demosthenes' whole policy was an unparalleled fight for national unification" (172; vergel. ook Chapt. VII note 43). „His Panhellenism was the outgrowth of a resolute will for national self-assertiveness, deliberately opposed to the national self-surrender called for by Isocrates" (172/3). Het slot-oordeel van Jaeger is: "Demosthenes felt that the city-state was the *conditio sine qua non* of Hellenic existence, and he so defended it" (190). Historisch bewustzijn van Athene's grootheid, gedreven tot steun zoeken bij

¹⁾ W. Jaeger, Demosthenes. The origin and growth of his policy. Cambridge 1938 (Sather class. lectures Un. of California, Berkeley; transl. b. E. S. Robinson). De tekst is van 1934; de noten van 1936.

de brede volksmassa, en verwijd tot nationaal-Grieks sentiment, maar gezien vanuit de polis, is dus Demosthenes' politieke overtuiging volgens Jaeger.

Ten slotte de opvatting van *P. Cloché*¹⁾: na te hebben vastgesteld dat de opvattingen van D. geenszins zo onmogelijk waren te verwezenlijken als zekere historici hebben beweerd, stelt hij de vraag: . . . „ne méritent elles pas (les conceptions démostheniennes) du moins le jugement très sévère dont elles ont été parfois l'objet dans leur principe même?" (310) en merkt (zeer terecht) op: „La réponse . . . peut dépendre pour une large part des préférences ou des antipathies personnelles qu'inspire tel ou tel régime politique . . .” (id.). Maar „l'historien a des chances beaucoup plus sérieuses de réussir à formuler un jugement acceptable pour tous, sinon décisif, en essayant de déterminer dans quelle mesure les faits et les textes justifient ou condamnent les reproches adressés à la politique défendue par l'orateur” (311).

Dit tracht hij vervolgens te doen, speciaal met het verwijt van engheid van opvattingen, vergelijkt het federatieve werk van D. met de positie van de Helleense staten en personen onder de hegemonie van de Macedonische vorsten, en komt tot de conclusie: „toute question de sympathies ou d'antipathies politiques mise à part, de tels faits, indéniables, suffisent à légitimer la résistance — en elle-même tout à fait naturelle et nécessaire — opposée par l'orateur et ses amis aux ambitions du plus redoutable des ennemis d'Athènes” (319). Na een korte vergelijking met Demosthenes' medestanders besluit Cloché zijn werk (321): „Bref, en dépit de toutes ses faiblesses, de ses erreurs, de ses injustices et de ses défaillances avérées ou possibles, Démosthènes mérite, selon nous, d'être rangé parmi ceux des hommes d'État dont la carrière fait vraiment honneur à leur patrie; l'œuvre de ce brillant défenseur

¹⁾ *P. Cloché, Démosthènes et la fin de la démocratie athénienne. Paris, 1937.*

des traditions et des intérêts nationaux fut l'une des plus belles et des plus nobles parures de l'ancienne Athènes, et il est permis de lui assigner une place éminente dans l'héritage intellectuel et moral que la glorieuse cité a laissé au monde."

Zonder iets af te willen doen aan de wetenschappelijke nauwkeurigheid, waarop dit oordeel steunt, menen wij toch dat onder de „traditions et intérêts nationaux" voorop stond de democratie, hetgeen op deze plaats duidelijker had kunnen zijn uitgesproken, en dat bovendien de democratische grond-overtuiging van den schrijver bij het bepalen van dit waarde-oordeel heeft meegesproken.

Samenvatting.

Trachten wij thans de uiteenlopende en overeenstemmende meningen samen te vatten:

Het verschil in beëoordeling, en vooral in de uiting hiervan, is voor een deel te verklaren uit de aard van het werk (algemeen geschiedwerk, monografie over persoon of staatsinstellingen), maar toch zijn enige lijnen van door de tijd bepaalde ontwikkeling aan te geven:

In het begin en midden der 19e eeuw heerst voor Demosthenes een grote, maar naïeve bewondering, vooral ten aanzien van diens veronderstelde vaderlandsliefde en morele kracht. Deze bewondering komt duidelijk uit bij *Niebuhr*, richt zich bij *Grote* ook op een Panhelleens streven van den staatsman, bereikt haar hoogtepunt in *A. Schaefer* en zet zich voort bij *Rhedantz*, *Blass*, *Fuhr* en *Thalheim*, terwijl in de 20e eeuw nog naklanken zich voordoen bij *Cavaignac* en *Tarn*.

Een meer-indringende bewondering wat betreft de politieke opvattingen van Demosthenes doet zich in 1880 voor bij den Zwitser *Hug*, die het eerst oog heeft voor het democratische in Demosthenes' streven en juist dit hoog waardeert.

Tegen de naïeve bewondering verheft zich op het einde van de 19e eeuw een tegenstroming, eerst bij *Schwarcz*, met een even naïeve verguizing, dan, veel meer kritisch met overwicht aan afkeuring voor D., evenredig aan bewondering voor het streven van Philippus in het licht van de verdere politieke ontwikkeling bij *Beloch*, die ook het verband met de democratie als beginsel vaststelt. Deze lijn wordt nu voortgezet door *Pöhlmann*, die bijzondere aandacht wijdt aan het democratische gezichtspunt, en in de 20e eeuw ¹⁾ door *Kaerst* en *Drerup* ²⁾. Deze groep, de kritisch-afkeurende, zet zich tot in de laatste tijd, hoewel minder scherp, voort met *Wilcken* en *Berve*. Zij heeft minder waardering voor de moraliteit van D., al erkent ze zijn enthousiasme voor de democratische polis Athene, en beschouwt zijn streven, al heeft zij er waardering voor, in hoofdzaak als demagogie (ook in sociale zin) en lokaal-patriotisme, dat gedoemd was schipbreuk te lijden tegen de Hellenistische staat in wording.

Een derde stroming ten slotte, voorbereid reeds door *Hug*, maar vooral tot uiting komend in de 20e eeuw, vlak vóór en na de wereld-oorlog, erkent met de vorige groep het nauwe verband tussen de waardering van D. en van de polis-democratie, maar neemt het met kracht voor beide op. Deze wordt gevormd door *Pickard-Cambridge*, *A. Croiset*, *Adams*, vooral *Glotz*, tot op zekere hoogte ook *Jost*, *Jaeger* en *Cloché*. Deze groep ware te noemen de kritisch-bewonderende.

Hoewel niet volledig, zijn de weergegeven meningen toch representatief voor de waardering van den staatsman Demosthenes in de laatste 100 jaar. Zij winnen aan waarde voor de politieke

¹⁾ *Bury* staat tussen de eerste en tweede groep, omdat hij weinig bewondering voor D. heeft, maar zijn vaderlandsliefde erkent.

²⁾ Nagenoeg erbuiten staat de tegenstelling *Kahrstedt-Pokorny* over het al- dan niet in Perzisch voordeel werken van D., terwijl v. *Schoeffer* D. ziet als voorbeeld van democratische overtuiging en overschatting van de volkskracht.

geschiedenis van Griekenland, indien men zich rekenschap geeft van het feit, dat aan de tegenstelling in waardering gedurende de laatste decennia zich demonstreert de houding van de verschillende geleerden ten opzichte van de polis-demokratie en de Hellenistische staat.

Deze houding laat zich in grote lijnen verklaren door de tijd en het land waarin zij tot stand kwam ¹⁾: Zo is de naïeve bewondering voor Demosthenes in de eerste helft der 19e eeuw, die bij velen nog tot in de 20e eeuw nawerkt, een resultaat van het Nieuw-humanisme, dat de klassieke oudheid idealiseerde, verbonden met het vaderlandslievende enthousiasme van de Duitse vrijheidsoorlogen, waarbij overigens „selbst Boeck noch tief in den traditionellen Vorurteilen gegen die attische Demokratie steckte” (C. Wachsmuth) ²⁾.

Voor een minder bevooroordeelde mening aangaande de Attische democratie heeft pas G. Grote baanbrekend werk verricht, waarmee ook het oordeel over Demosthenes zich moest differentiëren. Ook deze (meer vrijzinnige) beoordeling moest verder werken, vooral bij de woordvoerders van de moderne democratieën.

Het idealiserende Nieuw-humanisme wijzigde zich in Duitsland (het toen nog toonaangevende land op philologisch gebied) vanaf ongeveer 1870, waarbij in de plaats van het oude, voorbeelden scheppende idealiseren een historisch beeld van de oudheid komt en ook historisch inzicht als het na te streven doel verschijnt, ook bij het onderwijs. Nu komt ook een meer geschiedkundige beoordeling van de democratie (en daarmee van Demosthenes) tot haar recht. Waar nu omstreeks de intrede van de nieuwe eeuw de geesteshouding t. o. v. de litterair-artistische evenals de politieke problemen zich begint te wijzigen (zoals bij de studie van Homerus

¹⁾ Het volgende (tot en met blz. 24) danken wij aan E. Drerup, (cf diens studiënbundel: *Der Humanismus*, Würzburg, 1934).

²⁾ *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, 1895, Leipzig; p. 39.

is gebleken), leidt de meer realistische beoordeling van Demosthenes meest tot een meer of minder scherpe afkeuring.

Anderzijds verbreedt zich het terrein van de wetenschap dër Oudheid, waar in de 20e eeuw naast Duitsland ook andere landen zich op dit gebied tot een eigen wetenschappelijk leven verheffen, waarbij nu natuurlijk ook de bizondere politieke denkwijze zich doet gevoelen. Zo komt vooral in Engeland, Frankrijk en Amerika naast de kritisch-afkeurende een kritisch-bewonderende richting, die essentieel toch het standpunt van Schaefer, hoe ook verdiept en gedifferentieerd, weer opneemt.

Waar nu de Demosthenes-waardering zo blijkt samen te hangen met de problemen der democratie, moeten eerst deze apart worden gezien, zowel in hun moderne als antieke vorm.

EERSTE DEEL

DE PROBLEMEN DER DEMOKRATIE

§ 1. De problemen der democratie in de nieuwere tijd.

Alvorens te beginnen met een zo scherp mogelijke begripsbepaling te geven van het woord democratie en de hieruit volgende problemen duidelijk voor ogen te stellen, moeten wij eerst in verband met ons onderwerp één vraag beantwoorden: mag de antieke democratie met de moderne vergeleken worden, ja, wat inhoud betreft, worden gelijkgesteld?

Zou deze vraag ontkennend moeten worden beantwoord, dan waren deze uitweidingen nutteloos, daar in dat geval de moderne democratie, en de problemen daarvan, niet veel licht konden werpen op de oudheid en andersom, aangezien het misschien om zeer verschillende dingen kon gaan, die toevallig met dezelfde naam (*δημοκρατία*) werden aangeduid. Indien anderzijds ons antwoord toestemmend moet luiden, moeten wij natuurlijkerwijze met de problemen der democratie in de nieuwere tijd beginnen, omdat slechts diè nog onmiddellijk voor de hand liggen.

Begrenzen wij de antieke democratie als degene, die tot volle ontwikkeling kwam te Athene in de laatste helft der 5e en gedurende het grootste deel der 4e eeuw v. Chr., en beginnen wij de moderne democratie met het eind van de 18e eeuw n. Chr., dan kunnen wij bij wijze van steekproef vergelijken enige uitingen uit een „fundamenteel dogma der democratie” ¹⁾, de beroemde Amerikaanse „Declaration of Independence” van 1776, met een paar passages uit de kransrede van Demosthenes.

¹⁾ Uitdrukking van *James Bryce*, *Modern democracies* I p. 48. London. 1923.

De eerste luiden: "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain inalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness, that to secure these rights Governments are instituted, deriving their just powers from the consent of the governed."

Met deze trotse woorden, kennelijk bedoeld voor de gehele beschaafde wereld, scheurde een volk zich los uit de afhankelijkheid en begon zijn zelfstandig bestaan.

De *nationale* onafhankelijkheid werd dus mede gerechtvaardigd door „evidente waarheden" als gelijkheid der mensen, recht op leven, vrijheid en (het nastreven van) geluk, machtsontlening van het bestuur aan de toestemming der bestuurd.

Nu Demosthenes: Als de Hellenen gedaan hadden, wat hij had aangeraden: πάντες ἂν ὄντες ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι μετὰ πάσης ἀδείας ἀσφαλῶς ἐν εὐδαιμονίᾳ τὰς ἑαυτῶν ᾤκουν πατρίδας, τούτων τοσούτων καὶ τοιούτων ἀγαθῶν ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀθηναίοις ἔχοντες χάριν δι' ἐμέ (XVIII 305). Ook hier is het doel: vrijheid, onafhankelijkheid, veiligheid en geluk.

Belangrijk in verband met de laatste woorden van het Declaration-citaat is ook een uiting in dezelfde rede: ὡςθ' ἀπαντα τὸν βίον ὑπεύθυνος εἶναι ὁμολογῶ, ὣν ἡ διακεχειρὺς ἡ πεπολίτευμαι παρ' ὑμῖν (XVIII, 111).

We zien dus, dat bij den Athener de vrijheid hoofdzakelijk op het volk als zodanig is betrokken (althans in de aangehaalde plaatsen) en dat bij hem de gelijkheid der mensen ontbreekt.¹⁾ Het eerste bedoelden de Amerikanen ongetwijfeld ook, alleen legden zij een wijdere strekking vast en durfden ook het complement,

¹⁾ Die werd eerst in de 4e eeuw door Alcidamas (bij Aristot. Rhet. I, 1373 b 18 in de tekst uitgevallen, maar bewaard door den scholiast) principieel verkondigd, maar bleef als uiting van een éénling zonder invloed op zijn omgeving. De uiting luidt: ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν.

de gelijkheid, poneren. In dit laatste werden zij gesterkt door hun godsdienstige overtuiging, gelijk uit de verklaring zelf en uit een corresponderende uit de 16e eeuw blijkt, de beroemde considerans van het Plakkaat van Verlatinge, de afzwering van koning Filips II, op 26 Juli 1581 door de Staten-Generaal te den Haag goedgekeurd: „Also een yegelick kennelick is.... (verg. 'self-evident truths') dat d'ondersaeten niet en zijn van Godt gheschapen tot behoef van den Prince maer den Prince om d'ondersaten wille, sonder de welcke hy egheen Prince en is" ¹⁾

Wij kunnen dus de gestelde vraag voorlopig toestemmend beantwoorden: er is overeenkomst in wezen tussen de antieke en de moderne democratie. Het grote verschil blijft natuurlijk het *milieu*, waarin het systeem door zijn voorstanders is (of volgens hen moet worden) verwezenlijkt. Maar dit heeft ook in de loop der moderne democratie al grondige wijzigingen ondergaan (b.v. door de ontwikkeling van industrie en verkeer) zonder dat daarmee de inhoud van het begrip principieel veranderde.

Trachten wij nu het begrip democratie, evenals in het kort zijn tegenbeeld de autokratie, nader te bepalen naar de formele en de materiële kant, om daarop het daarmee verbondene selectie-probleem nader te bezien.

A. De formele kant (definitie).

Wanneer de democratie gedefinieerd wordt als de regeringsvorm, waarin de regeermacht wettelijk berust bij de leden der gemeenschap in zijn geheel, zoals we

¹⁾ Unie van Utrecht en Plakkaat van Verlatinge, uitg. Z. W. Sneller. Rotterdam, 1929. De betreffende woorden zijn in het monument voor de Calvinistische Reformatie te Genève ingebeiteld bij het beeld van Willem den Zwijger.

vinden bij Bryce ¹⁾, doet dit niet bevredigend aan. Hoogstens als schema, en dan een zeer eenvoudig, kan een dergelijke definitie dienst doen. ²⁾ Bryce wijst er zelf op (23), dat in de definitie talrijke moeilijkheden zitten. De vragen: algemeen kiesrecht, rechten van een le Kamer of koning, onmondigheid van het volk, zijn volgens hem hiermee nog niet opgelost. En daarom concludeert hij (25/6) als Angelsakser met een praktische omschrijving: *waar de wil van het gehele volk de voorrang heeft in alle belangrijke zaken*, zelfs als het enige vertragende invloeden moet overwinnen, of waar het wettig wordt gevraagd te handelen voor enige doeleinden op een speciaal voorziene manier, *dáár* mag van democratie worden gesproken. Maar overduidelijk is ook dit niet en men kan den Amsterdamsen hoogleraar W. A. Bongers toegeven, dat Bryce zich wel wat erg gemakkelijk van de vraag afmaakt. ³⁾

Zo onderscheidt Max Adler ⁴⁾ een politieke en een ideële gesteldheid: de eerste zou zijn de gelijkheid van politieke rechten in de staat en in de gemeenschap, terwijl de laatste de maatschappelijke gelijkheid van alle burgers in de gemeenschap zou inhouden. Deze twee dingen zouden telkens verward zijn en worden. Adler ontwikkelt dan (30) het begrip staat als volksstaat, instelling van het gehele volk, maar in werkelijkheid gepletten door economische klassentegenstellingen, waardoor van een werkelijke gemeenschap geen sprake meer zou zijn. Vervolgens eist hij voor de ware democratie (36) „eenvormigheid van levenswijze van allen . . . die in dezelfde zin betrokken zijn bij het belang van het geheel.”

¹⁾ Modern democracies (zie supra blz. 25 noot 1) I p. 17.

²⁾ Het is b.v. niet te ontkennen dat de zuigelingen behoren tot de gemeenschap, maar in geen democratie wordt aan dezen regeermacht toegekend.

³⁾ W. A. Bongers, *Problemen der democratie*. Groningen — Batavia 1934. (Noordhoff.) pag. 10/1, noot 4.

⁴⁾ M. Adler, *Politische oder soziale Demokratie*. Ned. vertal. v. F. v. d. Goes, Amsterdam 1928, p. 29.

Zonder op dit laatste in te gaan, waarmee we al in het land van een eventuele toekomst zijn gekomen, vestigen wij er de aandacht op, dat *Adler* voortgaande niet slechts een verschil, maar een tegenstelling weet te leggen tussen de politieke en de sociale democratie (waardoor de titel van zijn werk duidelijk wordt) en de eerste zelfs praktisch gelijkstelt met de autokratie (thans ten onrechte dictatuur geheten). En dit omdat de politieke democratie niet is gebaseerd op een sociale gemeenschap (p. 60 e. v.)¹⁾.

Maar hiermede is de democratie in een toekomstige tijd gesteld en heeft het begrip een andere inhoud gekregen dan gebruikelijk is in de discussie.²⁾ Ontkend kan niet worden, dat *Adler's* bezwaren tegen de formele (politieke) democratie het overwegen waard zijn, maar zij werken in hoge mate verwarrend, wanneer men het principiële verschil tussen democratie en autokratie wil trachten vast te leggen en daarbij de historische ontwikkeling als grondslag neemt.

Vanuit een geheel ander standpunt geeft in de „*Dictionnaire de Théologie Catholique*”³⁾ *B. Schwalm* (art. *Démocratie*) een uitvoerige beschouwing over de begripsnuances van de democratie. Na erop te hebben gewezen (kol. 272 e. v.), hoe er twee betekenissen aan het begrip worden gehecht: 1° régime politique, 2° gouvernement au profit du peuple, merkt hij op dat de 2e betekenis (met „peuple” in de zin van arbeidende klasse) uit de 1e is afgeleid, maar „ce n'est plus δημοκρατία, c'est δημοφιλία” (kol. 277/8).

De oorspronkelijke idee was: een volk, dat zichzelf bestuurt. Van het volk geldt hier: „Dans un sens large et fondamental, c'est

¹⁾ Op een dergelijke gedachtengang berust ook het geschrift van *J. L. Snethlage*: *Democratie en dictatuur* (Arnhem 1933), die deze opvatting in bolsjewistischen zin uitwerkt.

²⁾ Vergelijk *W. A. Bongers* t. a. p. pag. 8 noot 1.

³⁾ Tome 4ième, 1^{ière} part. (commenc. s. l. dir. d. *A. Vacant* et *E. Mangenot*, contin. s. celle de *E. Amann*); Paris 1924; kol. 271—321.

une multitude, composée de familles et d'autres groupes, unifiée par de communs intérêts et de communs lois", en ook tegenwoordig wordt bij democratie wederom gedacht aan het *gehele* volk (kol. 273). Na een beschrijving van verschillende typen, gaande van de directe democratie tot een vertegenwoordigend systeem met gemeentelijke autonomie (kol. 274—276) concludeert *Schwalm*: „L'on voit par là qu'il faut prendre l'expression 'gouvernement du peuple par le peuple' comme *la formule très générale très inadéquate*, d'un ensemble de faits, diversiés largement par espèces et variétés" (kol. 277). Interessant is ook het waarderend eindoordeel over de democratie, gegeven na een historisch overzicht van de gedachtenontwikkeling hierover in R.-Katholieken kring (kol. 279—321): „Alors sans altérer le moins du monde les intangibles principes de la hiérarchie catholique, la formation démocratique de l'homme et du citoyen ne s'achèvera pas sans apporter son contingent de forces morales aux œuvres collectives du chrétien et du catholique. Si, de nos jours, la providence permet l'accession croissante des multitudes au pouvoir, avec l'universelle préoccupation de lois et d'institutions qui améliorent la vie populaire, ce n'est pas sans prédestiner ces deux fins de la démocratie, déjà honnêtes en soi, à promouvoir des fins morales et religieuses plus hautes encore. Comme croyants nous sommes portés à le croire, comme théologiens, nous le concluons des principes certains de notre foi en la providence."

Een duidelijke afleiding van een definitie der formele democratie is ook te vinden bij *W. A. Bongers*¹⁾ welke wij in het kort zullen weergeven (p. 8—21):

Niet alleen op de staat, ook op het vrije verenigingsleven heeft de democratie betrekking, hetgeen natuurlijk voor de Oudheid van veel minder belang is dan in de 19e en 20e eeuw.

¹⁾ Verg. supra blz. 28 noot 3.

Verder is de vanouds bestaande driedeling: monarchie, oligarchie, democratie, sinds Herodotus (III 82)¹⁾ in zwang, niet meer houdbaar. Het aantal bestuurders is niet belangrijk, daar „in de grond der zaak iedere collectiviteit door weinigen wordt bestuurd” (10). Het doorslaggevende is de verhouding tussen bestuurders en bestuurd. Zo kan men zeggen: „De bestuurders eener democratie zijn leiders, eener autokratie heerscher(s), de bestuurd in een democratie zijn burgers in een staat of leden eener vereeniging, in een autokratie onderdanen” (10). De voorlopige definitie is dus: bestuursvorm ener collectiviteit met zelfbestuur.

Natuurlijk nemen niet alle leden deel aan het zelfbestuur. Onmondigen, geestesgestoorden, ook vrouwen kunnen uitgesloten zijn, zonder dat men een staat ondemokratisch kan noemen. (Voorbeeld van het laatste is Frankrijk in de moderne tijd, Athene in de Oudheid). Zijn bepaalde groepen uitgesloten, dan verzwakt wel het democratisch karakter, maar is het nog niet opgeheven, zoals b.v. door slavernij of beperkt kiesrecht.²⁾

Voorts is de democratie niet te verwezenlijken zonder arbeidsverdeling, d. w. z. het zelfbestuur moet *indirect* zijn.³⁾

De definitie wordt dus (formeel): *de democratie is een bestuursvorm ener collectiviteit met zelfbestuur, waaraan een groot deel harer leden, hetzij direct, hetzij indirect deelneemt. De autokratie daarentegen is de bestuursvorm ener collectiviteit, welke door een boven de leden staande macht beheerst wordt.* Indien deze macht een groep is in plaats van een persoon, is deze altijd in verhouding tot de onderdanen zeer gering in aantal.

¹⁾ d. w. z. sinds de oudere sophistiek.

²⁾ Het kiesrecht is onmiddellijk van belang, omdat dit de enige mogelijkheid voor een massa inhoudt om zelf te besturen.

³⁾ Dit geldt ook voor de Oudheid; in Athene bestuurde de volksvergadering niet, maar gaf alleen een „fiat” in een bepaalde richting.

B. De materiële kant.

De democratie houdt materieel in een uiting van het menselijk streven naar vrijheid en gelijkheid. Of om het met *H. Kelsen* ¹⁾ Kantiaans uit te drukken: „... in der Idee der Demokratie vereinigen sich zwei Postulate unserer praktischen Vernunft, Freiheit und Gleichheit” (3). Door de noodzakelijkheid van samenleven verandert de natuurlijke vrijheid in politieke of sociale. De vrijheid nu omvat vrijheid van de menselijke persoonlijkheid in haar innerlijk en uiterlijk leven. Dit betekent dus in de meest uitgesproken zin vrijheid van privé-leven, van mening en meningsuiting (kritiek), en van vereniging met andere individuen in vergadering en bond. Maar deze vrijheden zijn geen van alle onbeperkt, daar anders strijd zou ontstaan met de vrijheid van anderen, met het gelijkheidsbeginsel en met de eisen van de samenleving als zodanig. Dit laatste werd vooral in de Griekse polis gevoeld.

Dat de democratie evenmin als een andere staatsvorm kan afzien van een hogere macht, die de wil van het individu bindt, en dat hier evenzeer het principe van gehoorzaamheid aan de staatswetten geldt, stelt *G. v. Hertling* ²⁾ in het licht: „Wenn der Royalist der altern Zeit in seinem König den sichtbaren Stellvertreter Gottes auf Erden zu erblicken geneigt war, so kann ein gesteigertes religiöses Empfinden auch einen Freistaat in einen höheren Zusammenhang einordnen und dadurch den Institutionen desselben einen geheiligten Charakter geben” (Sp. 1189).

Wat de gelijkheid betreft, deze heeft zich historisch doorgaans beperkt tot het politieke terrein, al heeft men ingezien, dat grote maatschappelijke ongelijkheid gevaren meebrengt voor het

¹⁾ *H. Kelsen*, Vom Wesen und Wert der Demokratie. 2e Aufl. Tübingen 1929.

²⁾ *Staatslexikon der Görres-gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland* (herausgeg. v. *J. Bachem*) I Bd. 4e Aufl. Freiburg i. B. 1911. Unveränd. Abdr. d. 3en neu bearb. Aufl. (1e Aufl. 1889, 2e A. 1900, 3e A. 1908). Artikel *Demokratie* Sp. 1187—1200.

functionneren van de democratie. Ook Athene hield daar in haar belastingpolitiek rekening mee.

Ten slotte ¹⁾ kan van ware democratie slechts gesproken worden, waar de geest der leden met deze in zekere overeenstemming is, m. a. w. waar men zekere normen aanvaardt. Maar dat valt buiten dit overzicht.

De autokratie wordt materieel bepaald door het ontkennen van de genoemde vrijheden en rechten der gemeenschapsleden. Uitgaande van de ongelijkheid der individuen ontzegt de autokratie aan deze ook gelijkheid in *rechte* en grondt de uitsluitende heersbevoegdheid van één persoon of groep voornamelijk op (werkelijk geloofde of fictieve) goddelijke afstamming of geschenk van Godswege, dan wel op eisen aan de orde ontleend, in het bijzonder bij grote uitgestrektheid van het territorium (b.v. het Romeinse keizerrijk), continuïteit en vastheid van het hoogste gezag, ²⁾ vermeende of bestaande superioriteit van ras en soms op de noodzakelijkheid van bescherming van (vooral economisch) zwakkere groepen tegen andere (ook wel andersom ter handhaving van economische onderdrukking).

Overgangsvormen tussen beide typen zullen onderscheiden moeten worden naar de tendenzen, die 't zij naar de ene of naar de andere kant gericht zijn. In het bijzonder moet hier in ogenschouw worden genomen, of vrijheidsbeperkingen, in het werkelijk of vermeende belang van het algemeen, door de gemeenschap zelf gewenst, toegestaan of ten minste geduld worden.

C. *Het vraagstuk der selectie.*

Eén van de meest belangrijke problemen, die zich voordoen bij het functionneren der democratie is deze: hoe komt men aan bekwame en moreel betrouwbare leiders? Het gaat er dus hier om een productieve selectie te verenigen met de beginselen der

¹⁾ Verg. *Bonger* t. a. p. pag. 17/8.

²⁾ Vergel. v. *Hertling* t. a. p. (zie supra blz. 32 noot 2) Sp. 1198.

demokratie, ja, men kan zeggen, dat elke democratie sterker of zwakker staat naarmate zij het selectie-beginsel soepeler weet toe te passen of hier in gebreke blijft.

Nu schept de democratie principieel de mogelijkheid voor ieder omhoog te komen. Om met *R. Michels* ¹⁾ te spreken: „Ein inhärentes Kennzeichen der Demokratie besteht darin, daß unter ihrem Szepter ein jeder ein unwiderrufliches Anrecht auf alle in ihr verfügbaren Stellen besitzt.” Dit volgt zonder meer uit het gelijkheids-beginsel. Om dat nu niet tot een dode letter te laten worden en toch te verhinderen, dat onwaardigen de hoge posten bereiken of blijven bezetten, zal de democratie enerzijds het *opstijgen voor begaafden en betrouwbaren* zo sterk mogelijk moeten bevorderen, anderzijds de *eisen voor het leiderschap* zo duidelijk mogelijk omschrijven en aan het geheel der burgers voor ogen stellen, en bovendien het régime der bestuurders controleren en bekrachtigen of uitschakelen.

Uit het eerste desideratum volgt de noodzaak van *volks-ontwikkeling* op brede schaal en het streven naar een zoveel mogelijk *homogeen milieu*, d. w. z. een, waar de verschillen in bezit zo gering mogelijk zijn, althans niet meer de doorslag geven (alléén als zodanig mag men spreken van een nivellerings-tendenz in alle democratie) en mede daardoor de belangen der leden zo weinig mogelijk uiteen lopen. Dat omgekeerd in een homogeen milieu in de meest primitieve evenals in de hoogst ontwikkelde gemeenschap met onweerstaanbare drang een democratie ontstaat, zoals door *Bonger* is aangetoond, ²⁾ kan deze eis slechts meer kracht bijzetten.

Voor de laatste eis (*contrôle*) schijnt nodig bevordering van een uitgebreide voorlichting der publieke opinie. ³⁾ Daartoe hadden

¹⁾ *R. Michels*, Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. 2e Aufl. Leipzig 1925, pag. 234.

²⁾ t. a. p. pag. 37 e. v.

³⁾ De publieke opinie is als zodanig één der voorwaarden voor de stabiliteit ener democratie. Verg. *J. Goudriaan*, Socialisme zonder dogma's. Haarlem 1933. pag. 32.

de antieke en hebben de moderne democratieën hun functies en organen. Het mag aan de andere zijde geen verwondering wekken, dat de autokratische stromingen steeds getracht hebben en trachten deze te beperken of geheel af te breken. Een groot ambtenaren-corps daarentegen hoe nodig ook in verband met de arbeidsverdeling in een moderne staat en mede hiertoe van belang voor de contrôle, is geen onmiddellijke eis van de democratie. Ambtenaren, in den zin van personen in vaste en bezoldigde staatsdienst, bestonden in de Griekse democratieën niet, wél in de autokratische rijken van het Oosten.

Wat het tweede desideratum, de eisen betreffende het leiderschap betreft, hier kan uitteraard het doel niet hoog genoeg worden gesteld, maar heeft men ook te constateren wat is en was. Zoals *H. de Man* heeft uiteengezet ¹⁾ behoort het leidersprobleem in eigenlijke zin tot de democratie. Slechts democratieën, hoe men ze ook opvat, hebben *leiders*, autokratieën *heersers*.

Waardoor wordt iemand tot leider? De Berlijnse psycholoog *F. Künkel* zegt daarover: (Der Angesehenste) „... kennt das Wesen des Kollektivs gründlicher als die anderen, aber nicht weil er mehr darüber nachdenkt, sondern weil er es tiefer erlebt.“ ²⁾ In wezen hetzelfde meent de socioloog *R. Michels* ³⁾, wanneer hij spreekt over den leider in een moderne politieke partij: „Der Führer hat sich emporgehoben, vielleicht nur, weil er das gemeinsame Ziel schärfer sah und leidenschaftlicher fühlte und wünschte, also durch die größere Intensivität seines Willens, die gewaltigere Schwungkraft seiner Persönlichkeit, die größere Wärme seiner Menschenliebe.“ Verondersteld nu, dat de massa homogeniteit bezit, d. w. z. een wilsgemeenschap is, dan berust de positie van

¹⁾ *H. de Man*, *Massen und Führer*. Potsdam 1932, pag. 5. Verg. ook *Kelsen* t. a. p. pag. 88 en 90.

²⁾ *F. Künkel*, *Grundzüge der politischen Charakterkunde*. Berlin 1931. pag. 94.

³⁾ *R. Michels*, t. a. p. (supra blz. 34 noot 1), pag. 260.

den leider, die uit de massa is voortgekomen en krachtens de wil van de massa bestuurt, dáárop, dat hij volgens de mening der massa haar wezen beter kent dan de anderen ieder persoonlijk. Dat betekent, dat de massa *vertrouwen* heeft in den leider, en dat dit zijn enige steun is.

Ook voor de Atheense democratie constateert deze verhouding U. v. Wilamowitz-Moellendorff ¹⁾: „Das Volk schützt eben seinen Berater, solange es ihm vertraut.“ En dan vervolgt hij: „Schon der zeitgenössische Spott und dann abgünstige Publizistik hat dies Verhältnis so ausgemalt, daß das Volk immer einen Vormund sozusagen gehabt hätte, den es nur nach einiger Zeit mit abscheulichem Undank fallen ließ und womöglich verbannte oder tötete. Die Schule sorgt dafür, daß diese Fratzen in dem schlechten Lateinisch des Cornelius Nepos gleich zuerst dem Knaben geboten werden, und das hat seine Konsequenzen.“ ²⁾

Deze vertrouwens-basis neemt niet weg, dat de verhouding tussen leider en massa altijd één blijft van *macht*. Want de suggestie ³⁾, die van elke leider uitgaat, is een machtsuitoefening. Nu kan vertrouwen in den genoemden zin met recht slechts gesteld worden in iemand die (of iets, dat . . .) voortreffelijker is dan den-gene, die vertrouwt. Daar evenwel de politieke massa ergens naar streeft, zo kan ze (in vrijheid) slechts als leider erkennen dengene, waarvan ze meent, dat hij in hogere mate de *deugden* bezit, die bij dit streven van nut zijn, terwijl op den duur blijkt, of hij die deugden ook werkelijk heeft. De eerste daarvan is *moed* (virtus). Daarbij komt de *omzichtigheid* (prudentia). F. Künkel ⁴⁾ drukt dit zo uit: „Das lebendige und sinnvolle Ineinandergreifen der weisen

¹⁾ U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Staat und Gesellschaft der Griechen. (Kultur der Gegenwart v. P. Hinneberg, II T. IV, 1. 2e Aufl. Leipzig — Berlin 1923). pag. 109.

²⁾ Het komt ons voor, dat deze boutade niet geheel ongerechtvaardigd is.

³⁾ Verg. *de Man* t. a. p. pag. 25.

⁴⁾ t. a. p. pag. 28.

Voraussicht und des produktiven Mutes ist die erstrebenswerte Einstellung für den politischen Charakter."

Dit zijn niet slechts desiderata, hoogstens voor het heden van belang. Afgeleid immers van het wezen der democratie, zijn ze *criteria voor de waardering van historische personen*, die in de democratie een rol hebben gespeeld, en tevens criteria voor een onderzoek naar hun eigen overtuiging.

§ 2. De problemen der democratie in de oudheid. (Speciaal in de 4e eeuw v. Chr. te Athene).

A. De verschillen tussen de moderne en de antieke democratie worden verklaard ten eerste door het bestaan van de slavernij en ten tweede door de beperktheid van de gebieden, waarin de antieke democratie heerste, met als belangrijk gevolg het direct-zijn der democratie en dus het gemis aan vertegenwoordiging.¹⁾ Wat de slavernij betreft: deze schept een voor alle democratie ongunstig heterogeen milieu, en heeft bovendien een zeer slechte invloed gehad op de gehele maatschappij, ook economisch²⁾, maar het aantal burgers was, althans in de Attische democratie, tegenover het aantal slaven en metoeken zo groot, dat toch van een *δημος* kan gesproken worden. Bovendien waren de slaven doorgaans niet-Grieken.³⁾

Ook de beperktheid is geen fundamenteel verschil, omdat de antieke democratie in haar beperktheid met nagenoeg dezelfde dingen in het klein te maken kreeg als de meer uitgestrekte moderne democratie.⁴⁾

¹⁾ Vergelijk hiervoor *Val. v. Schoeffler Real-Enc. t. a. p. (supra p. 9) Sp. 362* en *A. Croiset t. a. p. (supra p. 15) pag. 324*.

²⁾ *H. Bolkestein, Het economisch leven in Griekenlands bloeitijd, Haarlem 1923, p. 114—159*, geeft hiervan een duidelijk beeld.

³⁾ Dit blijkt o. a. uit de morele rechtvaardiging van de slavernij, die Aristoteles *Pol. I 1254 b 16* etc. tracht te geven. Verg. ook *Bolkestein t. a. p. pag. 122*.

⁴⁾ *A. Croiset t. a. p. pag. 324*.

Alvorens op de antieke democratie nader in te gaan moet iets gezegd worden aangaande het (beperkte) gebied, waarin zij zich verwezenlijkte: de *polis* en het corresponderende begrip: de *dêmos*. Bij de beschouwingen hierover is het oog om begrijpelijke redenen vooral gericht op de meest ontwikkelde en best bekende: Athene ¹⁾, hoewel de kenmerken ervan voor alle gelden. Indien *B. Keil* ²⁾ opmerkt: „Die Polis umschließt als geografisch-abgegrenztes Rechtsgebiet Bürger, ansässige freie Fremde und Unfreie verschiedener Abstufung Ihr Recht verkörpert sich voll in den Bürgern,” zo zijn hiermede de kenmerken van de polis niet ten volle aangegeven. Deze zijn: 1° weerbaarheid van alle burgers der staatsgemeenschap, 2° politieke werkzaamheid van rechtens alle (en in werkelijkheid van de grote massa der) burgers, ³⁾ 3° concentratie van het politieke leven op één punt, 4° indeling van de burgerij zodat de politieke werkzaamheid tot haar recht kan komen. ⁴⁾ Het begrip *δημος* wordt, historisch gezien, indien wij hier wederom *Keil* volgen ⁵⁾, van tegenstelling tot regerende adel tot naam voor het geheel; nu staan *πόλις* en *δημος* als parallelle politieke termen naast elkaar: „Als handelndes, sich selbst bestimmendes Gemeinwesen heißt der griechische Staat *δημος*, als formales Rechtsgebilde *πόλις*..”

Het verband met het begrip democratie drukt *G. Busolt* ⁶⁾ als volgt uit: „Der Begriff *Demos* bezeichnet im ursprünglichen Sinne das Gebiet einer staatlichen Gemeinschaft und die Gesamt-

¹⁾ In het bekende werk van *A. Croiset*: *Les démocraties antiques* (supra p. 15) beslaat de Attische democratie viervijfde gedeelte!

²⁾ *Griechische Staatsaltümer* [Einl. i. d. Altertumswiss. v. *A. Gercke* und *E. Norden*; III Bd. 2e Aufl. Leipzig — Berlin 1914] pag. 319.

³⁾ Een belangrijk verschil met de Middeleeuwse stads-democratieën: verg. *H. Pirenne*, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*. Paris, 1910 pag. 46 en 195.

⁴⁾ Wij zijn deze opvatting verschuldigd aan *E. Drerup*.

⁵⁾ t. a. p. pag. 320.

⁶⁾ *G. Busolt*, *Griechische Staatskunde* I [München 1920] pag. 411.

heit der zu dieser Gemeinschaft verenigten freien Männer. Es ist daher Demokratie diejenige Verfassung, die nicht wie die Oligarchie, bloß einen Teil, sondern die Gesamtheit aller derjenigen, die durch ihre Abstammung (φύσει) Staatsbürger sind . . . , zum Träger der höchsten Staatsgewalt der Souveränität, des κύριον τῆς πολιτείας, macht."

Zo zien wij zowel in het polis- als in het demosbegrip de democratie al in beginsel aanwezig.

Hoewel bovenstaande omschrijvingen in hoofdzaak steunen op uitspraken van antieke schrijvers, dient toch tot een meer nauwkeurig inzicht in de opvattingen der Grieken zèlf, speciaal in de tijd van Demosthenes, over de democratie de staatstheorie uit het midden van de 4e eeuw te worden onderzocht. Weliswaar moet met *E. Barker*¹⁾ onderscheid worden gemaakt tussen de staatkundige theorie en de staatkundige gedachte van een tijd, waarbij de eerste is "activity of conscious thought" en het andere "not necessarily, or often, self-conscious", maar waar redenaars en wijsgeren tot de eerste behoren, en ons doel is een onderzoek in te stellen naar de gedachteninhoud van één der redenaars, zal een doordringen in de mening van een wetenschappelijk tijdgenoot omtrent hetzelfde punt naar alle waarschijnlijkheid licht kunnen verschaffen.

B. Als zodanig komt het eerst in aanmerking *Aristoteles*. Niemand uit die tijd immers heeft volgens ons weten een zo grondig en, in het algemeen genomen, objectief onderzoek ingesteld naar de verschillende staatsregelingen, en de beginselen die daaraan ten grondslag liggen. Bovendien is Aristoteles in tegenstelling met b.v. Plato een volledig tijdgenoot van Demosthenes (384—322).

Ook bij Aristoteles scheidt zich het vraagstuk der democratie

¹⁾ t. a. p. C. A. H. VI (supra p. 14 noot 1) pag. 505.

in een complex onderdekken, die afzonderlijk moeten worden gezien: Allereerst de *inhoud* van het begrip democratie (formeel en materieel), terwijl nog theorie en praktijk moeten worden onderscheiden. Dan het *ontstaan* der democratie, zowel sociologisch als psychologisch, de *vormen* die ervan bestaan, en daarbij nog de rol die door de *demagogie* wordt of kan worden gespeeld. Tenslotte de *waardering* der democratie, waarbij de *plaats* der democratie in de overige staatsinrichtingen en de eventuele overgangsvormen kunnen worden genoemd.¹⁾

Aristoteles' mening hieromtrent blijkt het duidelijkst uit de staatkundige geschriften van den wijsgeer, de *Politica* en de *Respublica Atheniensium*. Het eerstgenoemde werk is als handboek der staatsleer de hoofdbron; het tweede kan aanvullende mededelingen doen, speciaal in het eerste gedeelte (c. 1—41), dat de ontwikkeling der Atheense staatsinrichting in historisch overzicht bevat tot de democratische restauratie van 403.²⁾

In het eerste boek der *Politica* bevinden zich enige beschouwingen over het gemeenschapswezen als zodanig, de plaats van den mens daarin, de andere dan politieke vormen van bestuur (waarbij de slavernij en de huishouding ook in uitgebreide zin ter sprake komen) en de wijzen van voortbrenging. Het tweede boek gaat uitvoerig in op bestaande staatstheorieën (vooral Plato, Phaleas en Hippodamus) en als voorbeeldig aangeprezen staatsinrichtingen (Sparta, Kreta en Karthago), met scherpe critiek. De laatste twee boeken

¹⁾ Natuurlijk wordt niet beweerd, dat A. de problemen in deze volgorde heeft gesteld.

²⁾ Voor de *Politica* is gebruikt de tekst van O. Immisch (Leipzig 1929), voor de *Resp. Ath.* de schooluitgave van K. Hude (2e Aufl. Leipzig 1916), terwijl wij uit de *Politica* citeerden volgens de nummering van I. Bekker, maar zonder de capita. Op de volgorde der boeken wordt hier niet ingegaan. Daartoe zie men H. v. Arnim, Abhand. Wien. Ak. 1924 en Wien. Stud. XLVI 1927/8, p. 45—48), W. Jaeger, Aristoteles, Berlin 1923; A. Rosenberg, Rh. Mus. N. F. 82 (1933) p. 339—360; Verg. J. H. Thiel, Mnemosyne 3a S. I (1934) p. 281—285.

(VII en VIII) geven een beschrijving van een ideaal-staat, empirisch gefundeerd ¹⁾, waarbij in het achtste uitvoerig over de opvoeding wordt gesproken; zij komen voor ons doel minder in aanmerking.

Boek III bevat behalve enige definities de maatstaven voor de verdeling der staatsvormen en een beschrijving van koningschap en aristocratie, boek IV de overige staatsvormen, terwijl in het vijfde boek de redenen van de omwentelingen met de middelen daartegen worden opgesomd en ten slotte in het zesde boek opnieuw een uiteenzetting wordt gegeven van doel en organisatie van de democratie en de oligarchie.

Hoewel wij ons alleen bezig zullen houden met Aristoteles' mening over de democratie laten we enige bepalingen voorafgaan, als grondslag voor de gehele beschouwing, waarbij wij enige van de voornaamste definities en onderscheidingen ter wille van de overzichtelijkheid vertalen: wat moet worden verstaan onder *staat*, *staatsinrichting* en *burger*? III, 1280 b 40: πόλις δὲ ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους <χάριν add. Scaliger>. τοῦτο δ' ἐστίν, ὡς φημέν, τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς. ²⁾ (De *staat* dan is de gemeenschap van geslachten en wijken terwille van een volmaakt en zelfgenoegzaam leven. En dat betekent, zoals wij zeiden, het gelukkig en schoon leven.) In de laatste toevoeging is een duidelijk verband gelegd met de *Ethica*. III 1278 b 8: ἐστὶ δὲ πολιτεία πόλειως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. (De *staatsinrichting* nu is de organisatie van de staat zowel wat betreft de andere bestuurs-ambten als vooral dāt ambt hetgeen de souvereiniteit inhoudt.) III 1275 a 22: πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως

¹⁾ Verg. W. Jaeger t. a. p. (noot 2, pag. 40) pag. 277.

²⁾ De in boek VII voorkomende bepaling: (VII 1328 a 35) ἡ δὲ πόλις κοινωνία τίς ἐστὶ τῶν ὁμοίων, ἔνεκεν δὲ ζωῆς τῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης heeft iets meer democratische kleur en wijst in de richting van het (nader door ons aan te geven) πολίτης- begrip.

καὶ ἀρχῆς. (De *burger* nu wordt door niets méér onderscheiden van de anderen dan doordat hij deel heeft aan beslissing en bestuur). Weliswaar geldt deze laatste formulering vooral in een democratie, maar past toch ook op andere, hoewel niet noodzakelijkerwijs (III 1275 b 5). ¹⁾

Wat nu de *inhoud* der democratie betreft, is het opvallend, dat A. deze (formeel) *niet* allereerst ziet in het meerderheidsbeginsel, maar in de *heerschappij van de arme burgers* III 1279 b 17: . . . ὀλιγαρχία δ' ὅταν ὥσι κύριοι τῆς πολιτείας οἱ τὰς οὐσίας ἔχοντες, δημοκρατία δὲ τοῦναντίον ὅταν οἱ μὴ κεκτημένοι πλεῖθος οὐσίας ἀλλ' ἄποροι. Indien het ongelooflijke zich zou voordoen, dat de rijken als meerderheid in de staat regeerden, zou men dit geen democratie mogen noemen (en omgekeerd: III, 1279 b 20 e. v.). III 1280 a 1 . . . ἀναγκαῖον μὲν, ὅπου ἂν ἀρχῶσι διὰ πλοῦτον ἂν τ' ἐλάττους ἂν τε πλείους, εἶναι ταύτην ὀλιγαρχίαν, ὅπου δ' οἱ ἄποροι, δημοκρατίαν, ἀλλὰ συμβαίνει, καθάπερ εἶπομεν, τοὺς μὲν ὀλίγους εἶναι τοὺς δὲ πολλούς. εὐποροῦσι μὲν γὰρ ὀλίγοι, τῆς δὲ ἐλευθερίας μετέχουσι πάντες. Uit deze beschouwing blijkt, hoe de (formele) definitie in IV 1290 b 16 moet worden gelezen: ἀλλ' ἔστι δημοκρατία μὲν ὅταν οἱ ἐλεύθεροι καὶ ἄποροι πλείους ὄντες κύριοι τῆς ἀρχῆς ὦσιν . . . (maar er bestaat een democratie, wanneer de vrije armen als meerderheid de souvereiniteit in de regering bezitten). n.l. met de nadruk op: ἐλεύθεροι καὶ ἄποροι. ²⁾

Materieel wordt de democratie bepaald door haar grondslag: *de vrijheid*. VI 1317 a 40: ὑπόθεσις μὲν οὖν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἐλευθερία . . . ³⁾. A. voegt erbij, dat dit de gewone

¹⁾ Aangezien nu door A. niet gezocht wordt naar een andere bepaling van *burger*, is dit een aanwijzing te meer, dat dit begrip essentieel democratisch is.

²⁾ Uit deze scherpe onderscheidingen, herhaald in IV 1291 b 7 e. v. en het uitvoerig naast en tegenover elkander plaatsen van democratie en oligarchie met uitsluiting van de andere staatsvormen in boek VI blijkt, hoe belangrijk deze *den empiricus* Aristoteles voorkwamen.

³⁾ Verg. ook Rhetorica I 1366 a 4: δημοκρατίας τέλος ἐλευθερία.

manier van zeggen is bij de democraten, maar men merkt dat hijzelf in deze twijfelt. Toch neemt hij het als uitgangspunt, aanvaardend de vrijheid als doelstelling in de democratie. Aangezien nu de (in het begrip burger opgesloten) *gelijkheid* in de democratie naar het getal wordt gerekend, en niet naar het aanzien, is één teken van de vrijheid het om beurt bestuurd worden en besturen (τὸ ἐν μέρει ἀρχεσθαι καὶ ἀρχειν 1317 b 2), maar door hun meerderheid zijn de armen de machtigste, en een ander teken het *leven zoals men wil* (τὸ ζῆν ὡς βούλεται τις 1317 b 11). Verder zijn als behorende bij de democratie te beschouwen het voor de ambten verkiesbaar zijn van allen uit allen (1317 b 18), de bezoldiging der ambten (1317 b 35) en het uitsluiten of krachteloos maken van levenslange ambtsduur (1317 b 41). Overigens schijnen nog lage geboorte, armoede en handenarbeid (βαναυσία) als behorende bij de democratie te gelden, e contrario afgeleid uit de vereisten voor oligarchie (1317 b 38). A. schijnt hier de volgens hem minder fraaie praktijk te willen scheiden van de theorie.¹⁾

Wat nu het *ontstaan* van de democratie betreft, in IV 1297 b 16 e. v. geeft A. aan, hoe de ontwikkeling van het leger (van ruiters in de richting van geördende hoplieten) parallel liep met die van het aantal deelnemers aan de staatsregeling, dat groter werd. Hij voegt eraan toe: (1297 b 24) διόπερ ἄς νῦν καλοῦμεν πολιτείας, οἱ πρότερον ἐκάλουν δημοκρατίας. Hiermede krijgt niet slechts het begrip πολιτεία, als bepaalde staatsvorm gedacht, een zekere historische omtrek (Solon), maar is ook de democratische richting aangegeven. Deze gaat in radicaler vorm door met het stijgen in belangrijkheid van de oorlogsvloot en de bemanning daarvan: II

¹⁾ Onmiddellijk hierop volgt als eerste gedeelte van een door Susemihl gesecludeerd stuk (VI 1318 a 3—1318 b 5) een beschouwing, dat volgens erkend democratisch recht tòch de armen nièt meer behoren te heersen dan de rijken, maar allen gelijkelijk naar het getal. Verg. echter het in III 1279 b 8 gestelde: ἡ δὲ δημοκρατία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τῶν ἀπόρων.

1274 a 12 τῆς ναυαρχίας γὰρ ἐν τοῖς Μηδικοῖς ὁ δῆμος αἴτιος γενόμενος ἐφρονηματίσθη καὶ δημαγωγούς ἔλαβε φαύλους ἀντιπολιτευομένων τῶν ἐπεικῶν. Zo ook V 1304 a 22 en Resp. Ath.c. 27 r. 5 (Perikles) . . . μάλιστα προύτρεψεν τὴν πόλιν ἐπὶ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ἐξ ἧς συνέβη θαρρήσαντας τοὺς πολλοὺς ἀπασαν τὴν πολιτείαν μᾶλλον ἀγεῖν εἰς αὐτούς¹⁾).

Zo is door A. een belangrijke *sociologische* verklaring van het ontstaan der democratie beproefd.

Maar ook een *psychologische* verklaring zoekt hij (V, 1301 a 28) δῆμος μὲν (uit de tegenstelling ὀλιγαρχία δὲ blijkt de betekenis „demokratie“; verg. dezelfde betekenis III 1277 b 3) γὰρ ἐγένετο ἐκ τοῦ ἰσους ὁτιοῦν ὄντας ὀλεσθαι ἀπλῶς ἰσους εἶναι (ὅτι γὰρ ἐλεύθεροι πάντες ὁμοίως, ἀπλῶς ἰσοὶ εἶναι νομίζουσιν) Dus generalisering van een in één opzicht juist inzicht (de vrijheid) is volgens A. de reden. (Bij de oligarchie is het net andersom met het generaliseren, waarbij het éne opzicht is het vermogen).

Omdat in de eerste plaats de bevolking in verschillende staten verschillend is samengesteld (overwegen van landvolk of handwerkers b.v.) of in dezelfde staat verschuiving plaats vindt²⁾ en omdat in de tweede plaats de begeleidende inrichtingen in de democratieën verschillen, bestaan er uiteenlopende *vormen van democratie* (VI 1317 a 20 e. v.). Deze vormen (εἶδη) worden besproken IV 1291 b 30—1292 b 38 en met hun sociologische basis en ontwikkeling IV 1292 b 22—1293 a 12. In de eerstgenoemde vorm is de verkiesbaarheid tot de ambten afhankelijk van een zekere (geringe) census, de tweede staat dit alle onberispelijke burgers toe, terwijl de derde slechts het burgerschap als voorwaarde stelt. In deze drie vormen heerst de *wet*. De vierde is een vorm,

¹⁾ Verg. ook hiervoor Ps. *Xenophon*, Resp. Ath. initium met als interessant gevolg van de zee-heerschappij c. II § 8: . . . καὶ οἱ μὲν Ἕλληνας ἰδίᾳ μᾶλλον καὶ φωνῇ καὶ διαίτᾳ καὶ σχήματι χρώνται, Ἀθηναῖοι δὲ κεκραμένη ἐξ ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. (Nog niet zo'n slecht mengsel)

²⁾ Dit laatste staat niet in de betreffende passage (VI 1317 a 20), maar blijkt b.v. uit IV 1293 a διὰ γὰρ το μείζους γεγονέναι πολὺ τὰς πόλεις . . .

waarin de *massa* heerst; de wet wordt vervangen door volksbesluiten, en dit geschiedt door de *demagogen*¹⁾ (IV 1292 a 7). Het volk wordt tot monarch, ja tyran en de demagoog vervult de rol van vleier²⁾ (1292 a 20). Eigenlijk bestaat hier geen staatsregeling meer, daar er geen wetten heersen (1292 a 30, cf. III 1282 b 2), en daar de volksbesluiten geen algemene geldigheid kunnen bezitten, is er geen democratie in vollen zin (1292 a 35).

De *sociologische ontwikkeling* gaat van het overheersen der landlieden in de richting van het belangrijker worden der steden en daarmee van de weinig- of nietsbezittende stadsbevolking (1293 a 9). Het spreekt vanzelf, dat de eerste der genoemde vormen volgens A. de beste is (VI 1318 b 6), tevens de oudste (1318 b 8). Het gedrijf der demagogen is vaak de oorzaak, dat democratieën ineenstorten (V 1304 b 20), hetgeen met veel voorbeelden uit de geschiedenis wordt aangetoond. Vroeger werden de demagogen, tegelijkertijd veldheer, dikwijls tot tyrannen, maar nu hebben ze meer verstand van spreken dan van oorlogvoeren en houden zich daarom met dit laatste niet dan soms korten tijd bezig (1305 a 7 e.v.). Het burgerrecht wordt door hen om tot de meest extreme vorm van democratie te geraken uitgebreid ook tot hen die niet van twee kanten uit burgers stammen, maar slechts zover als voor dit doel nodig is, daar anders de staatsregeling te ordeloos zou worden (VI 1319 b 6 e.v.). De demagogen „van nu” confiskeren vermogens om zich gunst te verschaffen (VI 1320 a 4) door middel van de (volks)rechtbanken en verdelen de overschotten van de staatsinkomsten (1320 a 29) ten onrechte, want de werkelijke demokraat moet opletten, dat de volksstaat niet zeer arm is (1320 a 33).

¹⁾ Om deze term op juiste waarde te schatten bedenke men dat iemand als Perikles eronder valt. (II 1274 a 7; verg. Resp. Ath. c. 41 § 2). In VI 1319 b 6 (cf. 1319 b 11) wisselt het woord met *προεστῶτες* (sc. *του δήμου*), volksleiders wel te verstaan in deze radicaalste vorm van de democratie.

²⁾ Dit richt bedenkelijk naar Aristophanes.

Bij het bepalen van de *plaats* der democratie gaat A. in het algemeen uit van twee onderscheidingsnormen (III, 1279 a 17 e. v.) het *aantal* bestuurders (έν, weinige of ολ πολλοι) en de *richting* van het bestuur (eigen of algemeen belang), en komt zo tot de zes bekende typen: βασιλεια-αριστοκρατια-πολιτεια, (de drie juiste vormen volgens eenvoudig recht) en τυραννις-δλιγαρχια-δημοκρατια. (de drie ontaarding van de eerste drie). Daar nu de ontaarding van de beste vorm (het koningschap d. i. „de” staatsregeling (πολιτεια) in den hoogsten zin) de ergste wordt (de in eigen belang regerende tyran blijft het verst achter bij den ideeel opgevatte koning, die in het belang van de gemeenschap regeert), moet de democratie de *dragelijkste* onder de ontaarde vormen zijn: μετριωτάτην δέ την δημοκρατίαν (IV 1289 a 38—1289 b 5).

Indien nu in aanmerking wordt genomen, dat koningschap en aristocratie bij A. behoren tot de abstract-ideële sfeer¹⁾, politeia, democratie, oligarchie en tyrannis daarentegen tot het practische leven, blijkt de *waardering* van de democratie niet zo laag als zij op het eerste gezicht schijnt. Vooral geldt dit de eerste vorm, waar de landbevolking de overhand heeft, welke niet dikwijls vergadert, hoewel zij het recht bezit de bestuurders ter verantwoording te roepen. De voornaamsten regeren, maar zullen door de plicht tot verantwoording rechtvaardig handelen (VI 1318 b 6—1318 b 38). Ook is het goed, als de middengroep tussen rijken en armen grote invloed heeft: βούλεται δέ γε ή πόλις εξ ίσων είναι και όμοίων ότι μάλιστα τοϋτο δ'όπάρχει μάλιστα τοίς μέσοις (IV 1295 b 25). Daarentegen όπου ολ μέν πολλά σφόδρα κέκτηνται ολ δέ μηθέν, ή δήμος έσχατος γίγνεται ή δλιγαρχια άκρατος ή τυραννις δι' άμφοτέρας τας ύπερβολάς²⁾.

¹⁾ Verg. H. v. Arnim, Die politischen Theorien des Altertums (Wien 1910) p. 103 en E. Zeller, Die Philosophie der Griechen II 2^a, Leipzig 1921. pag. 726/7.

²⁾ Onwillekeurig denken wij hierbij aan de Vlaamse steden op het eind der Middeleeuwen.

Door het overwegen van de middengroep, waaruit de beste wetgevers voortkwamen zoals Solon (IV 1296 a 18), zijn de democratieën veiliger en langer van duur dan de oligarchieën (IV 1296 a 13); ook meer stabiel (V 1302 a 9—1302 a 15). De volgens A. beste vorm van democratie nadert tot de πολιτεα (de minste van de drie juiste staatsvormen), welke een vermenging van oligarchie en democratie, van rijken en armen, van rijkdom en vrijheid is (IV 1293 b 33—1294 a 17).

Samenvattende krijgen wij als *mening van Aristoteles over de democratie*:

1. Het *kenmerk* van de democratie is de heerschappij van de arme burgers ten gevolge van hun meerderheid, het *doel* is de vrijheid, zowel in staatkundig als particulier leven.

2. De democratie *ontstaat* sociologisch door de voortschrijding van de militaire techniek, ook ter zee, in verband met het ontstaan en groeien der steden, en psychologisch door de generalisering van het, in de burger-idee opgesloten, gelijkheidsbegrip.

3. Er zijn vier *vormen* van democratie, waarvan de meest gematigde de verkiesbaarheid tot ambten afhankelijk stelt van een matige census, en de meest extreme onder invloed van demagogen regeert door middel van volksbesluiten in plaats van wetten.

4. Als geheel (vermoedelijk met uitsluiting van de meest extreme) is de democratie de dragelijkste onder de ontaarde vormen; naarmate landoevolking en middengroep overwegen, is zij hoger te *waarderen*.

C. Nu is ook Aristoteles niet zonder politieke vooroordelen. Men zie het onevenredig groot aandeel in de Resp. Ath. besteed aan de oligarchische revolutiepogingen in 412 en 404. (c. 29—33 en 34—39). Maar speciaal met het oog op het 4e eeuwse Athene is een belangrijke vraag, wat gedacht moet worden bij de heerschappij der arme burgers aldaar. In Aristoteles' schema komt de Attische democratie dichtbij de vierde, meest extreme vorm,

die eigenlijk geen πολιτεία meer is. Is nu het milieu, waarin de Attische democratie bestond inderdaad heterogeen (afgezien van de slavernij), bestond er een belangrijke klassen-tegenstelling?

J. Beloch geeft in zijn „Attische Politik seit Perikles¹⁾ (geschreven nog vóór de vondst van Aristoteles' Resp. Athen., welke echter de opvattingen van velen in deze niet heeft veranderd) een ontwikkeling aan, die wij even zullen volgen: Na te hebben vastgesteld, dat alle Griekse staatsinstellingen van Lycurgus tot op Clisthenes berustten op het timokratische principe, zegt hij, dat na de Perzische oorlogen een nieuwe beweging opkomt: „An Stelle des alten Gegensatzes zwischen vornehm und gering tritt der Gegensatz zwischen reich und arm“ (p. 1). De adel als zodanig heeft niets meer te betekenen; in 't begin had deze nog veel bezit, maar dit smolt weg. Een bezittende middenklasse was wel belangrijk, maar niet compact (p. 7). Juist in de Piraeus en in de stad woonden de meeste niet-bezitters: „... gerade in diesen Centren der Industrie und des Handelsverkehrs musste das Proletariat vorzugsweise zusammen strömen, da hier für den, der darauf angewiesen war, von seiner Hände Arbeit zu leben²⁾, die reichste Gelegenheit des Verdienstes sich bot“ (p. 7/8). En deze niet-bezittenden nu vormden, ook door hun woonplaats, de meerderheid in de volksvergadering. Er was also volgens *Beloch* (p. 11) een *klasse-heerschappij der bezitloze meerderheid*.

In gelijke geest spreken zich uit *U. v. Wilamowitz-Moellendorf*³⁾ „Die Demokratie des 4. Jahrhunderts hat sich selbst durch die Mißhandlung der bemittelten Bürger das Grab gegraben“; *H. v.*

¹⁾ Leipzig 1884.

²⁾ Dat de slaven in Attica alle mechanische arbeid gedaan zouden hebben, noemt *Beloch* in een voetnoot een „kindliche Vorstellung“. In overeenstemming met deze opvatting op dit punt is die van *H. Bolkestein* t. a. p. (supra blz. 37 noot 2) pag. 149.

³⁾ Staat und Gesellschaft der Griechen. Leipzig — Berlin ³1923 [1e Aufl. 1910] pag. 115.

*Arnim*¹⁾ „Die staatliche Macht war in den Händen des Demos, der sie in einseitigen Klasseninteresse handhabte“ en *D. Loenen*:²⁾ „Men kon in Athene door de zeer democratische samenstelling dezer volksrechtbanken, die feitelijk tot partij-organen van den δῆμος werden, van klassenjustitie ten nadeele der rijken spreken.“ Zelfs *A. Croiset* geeft in zijn genoemde, ondanks enige tekortkomingen³⁾, belangrijke studie „Les démocraties antiques“⁴⁾ dezelfde indruk: „Les conflits politiques sont de véritables luttes de classes“ (p. 77; verg. p. 195).

Maar het confiskeren van een vermogen, in het algemeen het besnoeien van zeer grote bezittingen, kan heel goed uit andere oorzaken te verklaren zijn dan uit een klasse-heerschappij van bezit-lozen. Volgens bepaling van *Max Weber*⁵⁾ houdt het begrip „klasse“ in: iedere groep van mensen, die zich in een gelijke klasse-toestand bevindt, terwijl klasse-toestand wordt omschreven als „de typische omstandigheid van goederenverzorging, levenspositie naar buiten, levenslot naar binnen, die uit de mate en hoedanigheid van beschikingsmogelijkheid (of het ontbreken daarvan) over goederen of arbeidsbekwaamheden uit de gegeven wijze, waarop ze in waarde om te zetten zijn voor het bereiken van inkomens binnen een gegeven economische orde volgt“.⁶⁾

Een klasse-heerschappij van bezitlozen nu kan moeilijk bestaan,

¹⁾ t. a. p. (supra p. 46 noot 1) pag. 14.

²⁾ *D. Loenen*, Het conservatief-aristocratisch karakter van Plato's staatsfilosofie. [Leiden 1923]. pag. 55. Dezelfde schr. heeft deze denkbeelden (meer uitvoerig dan overtuigend) in den zin van onoverbrugbare klassentegenstellingen toegelicht in „Vrijheid en Gelijkheid in Athene“ Amsterdam, 1930.

³⁾ Bij de beschrijving van de historische ontwikkeling (p. 66/7) mist men de invloed van de strategen in de 5e eeuw en die van de commissies in de 4e (de laatste zijn ook niet genoemd in de systematische beschrijving op p. 93 e. v.) en de verschuiving van de macht van de βουλή in de richting van de ἐκκλησία.

⁴⁾ Paris, 1925 Verg. supra blz. 15.

⁵⁾ *Wirtschaft und Gesellschaft* [2e Aufl. 1925. Tübingen, 1 Halbb.] pag. 177.

⁶⁾ Terwille van de duidelijkheid vertaalden wij uit de Duitse tekst.

daar een bezitloze klasse als zodanig er naar zal streven de klassen-tegenstellingen op te heffen, en wanneer zij de heerschappij heeft, dit ook zal doen. Dat dit te Athene niet gebeurde met het oog op Sparta en later Macedonië, zoals Beloch zegt ¹⁾, is een uitvlucht. En dat sommige bezitters vriendelijk gestemd waren jegens Macedonië en omgekeerd (hetgeen vooral na de Lamische oorlog duidelijk werd), zal geen reden geweest zijn voor de bezitlozen hen te sparen, indien zij hen wilden onteigenen. Maar wij merken hiervan in Athene niets.

Daar komt nog iets bij. De Zweeds-Finse geleerde *Joh. Sundwall* heeft op grond van de beschikbare inscripties voor de tijd van Demosthenes een nauwgezet onderzoek ²⁾ ingesteld naar de samenstelling van o. a. de raad, de college's van strategen, marine- en financiële bestuurders, zo ook naar tempel-opzichters en cultus-beambten, Asklepios-priesters, gezanten en redenaars. Hij kwam daarbij tot de slotsom, dat het aantal bemiddelden veel meer bedroeg dan men proportionneel mocht verwachten: „Um das wichtigste Ergebnis meiner Ausführungen noch einmal zu betonen: der politische Einfluss der besitzenden Klassen Athens ist während der Zeit des Demosthenes keineswegs geschmälert worden. In den wichtigsten Verwaltungszweigen, im Rate, als Strategen oder Finanzbeamte haben die Besitzenden die Oberhand gehabt. Selbst die Redner und Politiker gehörten durchweg zu den höheren Schichten der Bürgerschaft" (pag. 74).

In het algemeen is er dus bij de burgers van een klassen-scheiding geen sprake geweest. ³⁾ Het verschil in bezit was trouwens niet

¹⁾ t. a. p. (supra blz. 48) p. 11.

²⁾ *Joh. Sundwall*, Epigraphische Beiträge zur sozial-politischen Geschichte Athens im Zeitalter des Demosthenes. [Beitr. z. alten Geschichte Beih. 4; Leipzig 1906].

³⁾ Hiermee zijn in overeenstemming de conclusies op economisch gebied van *J. Korver* [De terminologie van het credietwezen in het Grieksch, Diss. Utrecht, Amsterdam 1934], dat het Grieks als geheel geen vaste economische terminologie heeft gehad met ook in het 4e eeuwse Athene een nog vrij vage wijze van uitdrukken, hetgeen wijst op „een economisch peil dat nog slechts weinig boven de „Hauswirtschaft" verheven is" (p. 144—146).

zo groot: „De Grieksche maatschappij, waar in landbouw, nijverheid en handel het kleine bedrijf en het kleine bezit zeer sterk overwoog, heeft, althans gedurende de eeuwen die hier beschreven worden (5e en 4e eeuw), geen zeer groten afstand tusschen rijken en armen gekend Bovendien zijn door de macht der volksvergadering, waarin zij de meerderheid hadden, de weinig- of niet-bezittenden volop in de gelegenheid — een gelegenheid, waarvan zij ruim gebruik maakten — om in tijden van nood, korenschaarschte dus vooral, de vermogenden tot steun te nopen” (Bolkestein)¹⁾. Maar dit is nog geen klasseheerschappij en volgt consequent uit het democratisch beginsel, dat uitersten in sociale positie wil vermijden.²⁾

Keren wij nog een ogenblik terug tot *Beloch*; deze constateert³⁾, dat de meerderheid der bezittenden zich aansloot bij de bestaande staatsvorm, hetzij uit onverschilligheid (waaruit ook al zou blijken, dat de „Pöbelherrschaft” als niet zo drukkend werd gevoeld), hetzij om Athene's politieke betekenis niet teloor te doen gaan.

¹⁾ t. a. p. (supra blz. 37 noot 2) pag. 157 en 158.

²⁾ Hoe dit streven zeker niet algemeen gewaardeerd werd, blijkt o. a. uit het merkwaardige geschrift van Ps. Xenophon, *Respublica Atheniensium* (verg. supra blz. 44 noot 1). Het hoofdbezwaar tegen de Attische democratie (van de 5e eeuw) is hier: c I § 1 ελοντο τοὺς πονηροὺς ἀμεινον πράττειν ἢ τοὺς χρηστοὺς, terwijl bij de oprijzende vraag, wie nu de slechten, minderwaardigen, en wie daarentegen de goeden, bruikbaren, voortreffelijken zijn, uit § 2 ol πένητες καὶ ὁ δῆμος met het eerste, τῶν γενηαίων καὶ τῶν πλουσίων daarentegen met het tweede begrip identiek schijnt. Zo staat ook § 2 in één adem: ol <ὁπ>λίται [coni. Krueger, secutus est Kalinka, πολιται codd.] καὶ ol γεναῖοι καὶ ol χρηστοί. Vergelijk § 4: τοῖς πονηροῖς καὶ πένησι καὶ δημοτικοῖς tegenover τοῖς χρηστοῖς (verder passim § 4: . . . ol πλούσιοι καὶ ol χρηστοί. Voor dezen schrijver schijnen erfelijke stand en bezit de criteria van regeerbekwaamheid, ja zelfs van goed en kwaad te zijn. Toch heeft hij lof voor de organisatie: c III § 1 καὶ περὶ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας τὸν μὲν τρόπον οὐκ ἐπαινῶ· ἐπειδὴ περ δ' ἔδοξεν αὐτοῖς δημοκρατεῖσθαι, εὖ μοι δοκοῦσι διασφῆζεσθαι τὴν δημοκρατίαν τοῦτω τῷ τρόπῳ χρώμενοι ὃ ἐγὼ ἐπέδειξα.

³⁾ t. a. p. pag. 12/3.

Ook hieruit wordt meer waarschijnlijk, dat het milieu vrij homogeen was. Dat men de partijen zou kunnen verdelen in democraten uit overtuiging (niet-bezittenden en kleine middenstanders) en democraten uit opportunisme (rijken) zoals *Beloch* doet, is in zekeren zin te aanvaarden, mits zeer algemeen opgevat, en niet als in een soort klassenstrijd verkerend. Een bezwaar van deze terminologie is bovendien, dat zo van de tweede groep beginsel nòch doel is aangegeven. Verscheidene rijken behoorden trouwens tot de democraten uit overtuiging, b.v. de Alcmaeoniden in de 6e en 5e, Timotheus en Lycurgus in de 4e eeuw.

Doordat de democratie de slagbomen tussen regerende en geregeerden verwijderde wist zij het patriottisme te versterken¹⁾, en door te zorgen, dat de sociale verschillen niet te groot werden kon ze trachten een waarlijke volkseenheid tot stand te brengen. De poging hiertoe moet worden gewaardeerd. Dit erkent *J. Kaerst*²⁾: „Zum ersten Male, soweit wir zu erkennen vermögen, in der Geschichte baut sich hier — in der vollen Bewußtheit selbständigen Lebens—staatliche Gemeinschaft auf die persönlichen sittlichen Kräfte eines freien Bürgertums auf“ en: „Es ist das unvergängliche Verdienst der athenischen Demokratie daß sie das Große, das der demokratische Gedanke in politischer Beziehung enthält, die Heranziehung aller Kräfte des Staates zu den politischen Aufgaben und die gleiche Rechtstellung aller Bürger, zur Geltung gebracht hat.“³⁾

De vraag, of er te Athene tijdens de 4e eeuw van een homogeen milieu kan worden gesproken, moet dus (afgezien van de slavernij) in het algemeen toestemmend worden beantwoord, terwijl de

¹⁾ *B. Keil*, t. a. p. (supra blz. 38 noot 2) pag. 339.

²⁾ t. a. p. (supra blz. 12 noot 2) pag. 1 en 38.

³⁾ Wij hebben hier met opzet een geleerde aan het woord gelaten, bij wien het aan kritiek op de Attische democratie overigens niet ontbreekt. Zijn meesterwerk „Geschichte des Hellenismus“ is, voorzover betreft de I Band, één doorlopende kritiek op de democratische polis.

staatsregeling de mogelijkheid schiep tot medewerking van het gehele volk, aan welke medewerking de meer welgestelden zich niét hebben onttrokken.

Om een zo goed mogelijk inzicht te verkrijgen in het milieu, waar iemand als Demosthenes had te arbeiden, moet nog worden ingegaan, zij het zéér onvolledig, *op de vraag, welke factoren ertoe hebben geleid* (althans bijgedragen), *dat gedurende de 4e eeuw deze volksgemeenschap aan innerlijke kracht verloor* en ten slotte moest bezwijken voor de aandrang van buiten. Aangenomen, dat dit bezwijken niet slechts het gevolg was van militaire ontoereikendheid.

Volgens J. Kaerst, die in het eerste deel van zijn „Geschichte des Hellenismus” ¹⁾ deze ontwikkeling nauwkeurig heeft trachten te ontleden, zijn vooral te noemen het *ogenblik-egoïsme* van de burgers, waartegenover werken de ideële krachten van het historische gemeenschapsleven, verzwakt echter door het *territoriale element* (pag. 26 e. v.), daarbij de tendenzen van de sophistische Verlichting, die *tornen aan de gemeenschapsgedachte* (pag. 110 cf. p. 54), en de opkomst van het *ambtenarendom*, dat moeilijk in de polis was in te voegen, daarentegen beter in de monarchie (pag. 118).

Bij dit laatste moet dadelijk een vraagteken worden geplaatst, tenzij de bedoeling is, dat de functionnarissen-bureaucratie dreigde toe te nemen waardoor het staatsmechanisme stroever ging werken. Dat tevens de politiek der leiders haar zelfstandig leidend karakter verloor (p. 39) moge voor de onmiddellijke opvolgers van Pericles gelden, maar met het oog op figuren als Thrasybulus, Callisthenes, Eubulus, Lycurgus en Demosthenes voor het eind van de 5e en de gehele 4e eeuw zonder meer worden afgewezen.

Ook factoren als het overwegen der *massa-belangen* tegen die der bezittenden (p. 39/40) en een ontwikkeling in *kapitalistische richting*

¹⁾ verg. supra blz. 12 noot 2.

moeten met verwijzing naar de vorige bladzijden als niet geheel steekhoudend worden beschouwd. Maar de eerstgenoemde factoren lijken ons voor de 4e eeuw moeilijk voor bestrijding vatbaar. Het zijn: 1° beperktheid van het *territorium*, 2° *ogenblik-egotisme*, 3° *individualisme* en *disputeerzucht* (meest onderling verbonden) en 4° *bureaucratie*.

Voor een helderziend leider, die in de 4e eeuw te Athene de polis-democratie en de volkomen onafhankelijkheid van deze staat wenste te handhaven, was hiermede de taak in hoofdtrekken afgebakend: het grotermaken van het territorium door *federatiestreven* (het liefst berustend op éénheid van beginsel), het verheffen van de vooruitziende *gemeenschapsgedachte*, het aansporen tot gemeenschappelijk uitgevoerde *dad*en, en het *soepeler laten functioneren van het staats-mechanisme*.

Hierop dient dus vooral de kritiek gericht te zijn, juist ook voor de bepaling van het democratisch gehalte bij een staatsman, omdat dit gehalte in deze tijd slechts in de polis-idee en haar verwerkelijking kan worden waargenomen. De opgave is dus nu in de politieke uitingen van Demosthenes, directe of indirecte (door tijdgenoten meegedeeld), na te gaan in hoeverre de elementen der democratie (vrijheid, burger-gelijkheid, zelfbestuur verantwoordelijkheid der leiders en selectie van dezen op moed en omzichtigheid) en de eisen van de 4e eeuwse polis (gemeenschapsidee, dadendrang, federatiestreven en op gang helpen van de staats-machine) door den redenaar zijn doorvoeld en begrepen.

TWEEDE DEEL

DE DEMOKRATIE BIJ DEMOSTHENES

Inleiding: het materiaal.

Als *R. v. Pöhlmann* over Isokrates zegt ¹⁾: „... doch ist der Boden, in dem die politische Gesamtpersönlichkeit des athenischen Publizisten wurzelt, sein Verhältnis zu der spezifisch hellenischen Form staatlichen Lebens, zur Polis und dem von ihr verkörperten Prinzip der Demokratie für die geschichtliche Beurteilung des Mannes womöglich noch bedeutsamer als seine Stellung zu den Fragen der damaligen nationalen und internationalen Politik“, geldt dit evenzo voor Demosthenes, volgend uit zijn functie van volksleider en staatsman.

In de vorige hoofdstukken stelden wij enige criteria vast, waaraan zou kunnen worden uitgemaakt, welk inzicht Demosthenes had in het wezen van het leiderschap en van de democratische polis met de haar inhaerente gevaren in het midden der 4e eeuw. Maar ook de kijk van anderen (liefst tijdgenoten) op den man en zijn opvattingen is gewenst. Wij zouden dus moeten overgaan tot een kritische schifting van wat ten deze is overgeleverd, dit vergelijken met moderne oordelen, en in verband met de gestelde punten van beëoordeling, een slotsom trekken.

Het eerste nu is vergemakkelijkt, zo niet overbodig gemaakt, door de verschijning van „Demosthenes in Urteile des Altertums“

¹⁾ Isokrates und das Problem der Demokratie (supra blz. 8 noot 1) pag. 3.

door E. Drerup¹⁾, waar een kritisch overzicht wordt gegeven in chronologische volgorde van de oordelen over den staatsman tot en met de Byzantijnse biografieën van Suidas en Tzetzes. De eindconclusie is: „Und was ist nun an zuverlässigen oder wenigstens beachtenswerten Berichten zur Rekonstruktion eines echten, geschichtlichen Lebensbildes übrig geblieben? Wir müssen bedauernd antworten: wenn wir von den zeitgenössischen Berichten in Prozeßreden und Geschichtschreibung absehen — so gut wie gar nichts“ (pag. 252/3). Nagenoeg het enigst betrouwbare steekt dus in de uitingen van tijdgenoten en die van D. zelf.

Maken wij bij de tijdgenoten onderscheid tussen *redenaars* en *historici*, dan moeten vooral bij de eerste groep de beweringen t. o. v. Demosthenes zeer voorzichtig worden gehanteerd (evenals omgekeerd die van D. t. o. v. hèn). Aanklagers van D. zijn alle, die in aanmerking komen, als wij *Isokrates* en *Lycurgus*, die D. niet noemen, en waarvan de eerste alleen Demosthenes' politieke mening aanvalt, buiten bespreking laten. Nu houdt Drerup (pag. 7—10) de beweringen van *Aeschines*, *Dinarchus*, *Stratocles* en *Pytheas* voor doorgaans ongeloofwaardig, en kent slechts enige waarde toe aan die van *Hyperides*, juist omdat deze een vroegere (en later weer geworden) partij-vriend van D. is geweest, en bij zijn aanklacht (in 324) zijn toenmalige tegenstander anders behandeld heeft dan de overigen.²⁾ De verwijten, b.v. van Pytheas, zijn voor een deel van dien aard (waterdrinken en nachtelijke arbeid), dat men ze even goed als lof kan beschouwen. Dat de wijde verspreiding der moppen over en deels ten koste van Demosthenes, o. a. de Δημάδεια, zou getuigen van een algemene stemming der Atheners tegen D. (pag. 11) lijkt ons niet waar-

¹⁾ Würzburg, 1923. [Stud. z. Gesch. u. Kultur d. Altertums, XII Bd., 1/2 Hft.].

²⁾ Wij komen op hem terug bij de onechte redevoeringen en brieven; *infra* blz. 105 e. v.

schijnlijk. Dit zou even goed kunnen wijzen op grote populariteit, wanneer het voorwerp door zijn gedragingen wat opvalt (in meer moderne tijd b.v. iemand als Abraham Lincoln), terwijl de uitslag van het kransproces zo goed als de ontvangst van D. na Alexander's dood (zij het dat dit laatste feit misschien een uiting van het ogenblik was) eerder aan ingenomenheid doen denken zo niet met den persoon dan toch met zijn streven.

Wat de historici betreft, zo is bekend, gelijk ook door *Drerup* in het volle licht wordt gesteld (pag. 12—35), dat allen zéér Macedonisch gezind zijn, óók de onmiddellijk volgende generatie der Alexander-biografen, behalve één, Clitarchus, waarvan men te weinig weet om zijn houding ten opzichte van D. te kunnen vaststellen (pag. 30). De anderen zijn Theopompus, Ephorus, Androtion, Anaximenes, Callisthenes, Marsyas v. Pella, Aristobulus en Demetrius v. Phaleron. Van Ephorus, Androtion, Callisthenes, Marsyas en Aristobulus weten wij niet met zekerheid, hoe zij over Demosthenes gesproken hebben.

Plutarchus ¹⁾ brengt ons oordelen van *Theopompus* en *Demetrius*. De laatste heeft als vriend der Macedoniërs Athene van 318 tot 307 bestuurd en het spreekt bijna van zelf, dat hij over Demosthenes niet vriendelijk oordeelt. Wat hij aan te merken had op D. als redenaar doet hier niet veel ter zake, wèl zijn mening over de historische figuur. ²⁾ In tegenstelling tot Phocion zou volgens Demetrius bij Demosthenes geen dapperheid en rechtvaardigheid te prijzen zijn. Bij de behandeling van de onechte redevoeringen (infra pag. 104 e. v.) komen wij op dit oordeel terug. Ook de op- en aanmerkingen van Theopompus kunnen beter daar behandeld worden, evenals de door *Anaximenes* vervaardigde rede, welke als or. XI in het corpus Demosthenicum is overgeleverd.

¹⁾ Demosthenes c. 14.

²⁾ Verg. *Drerup* t. a. p. pag. 30—35; voor Theopompus zie p. 12—16.

Hiermede is het materiaal bepaald. Het onderzoek, dat zich bezig houdt met overtuigingen, nièt met daden, zal zich uit moeten strekken over de *politieke redevoeringen van Demosthenes*, waarna tevens de oordelen van Theopompus en Demetrius en de kijk van Aeschines, Hyperides en Anaximenes tot hun recht kunnen komen.

Bij het bezien van de redevoeringen zullen wij ons uiteraard beperken tot de symboleutische redevoeringen en de politieke proces-oraties, in *chronologische volgorde*. Deze methode toont het meest naar het leven de ontwikkeling der gedachten en bedoelingen van den staatsman en wordt vergemakkelijkt door de grote concentratie van belangstelling, die door hemzelf altijd aan den dag is gelegd. Deze volgorde wordt ook hierom aanbevolen, omdat de uitingen van D. slechts in hun tijd en milieu op hun betekenis en draagkracht kunnen worden onderzocht.

De *systematische* methode daarentegen (rangschikken naar gezichtspunten) heeft de overzichtelijkheid vóór, maar kan gemakkelijk daartoe leiden, dat men uitingen bijeenvoegt, die naar de woorden zeer op elkaar gelijken, maar door hun verband in de betreffende rede geheel verschillende betekenis hebben. Ook krijgt zo het geheel een te statisch aanzien.

De chronologische volgorde is mogelijk, omdat zij behalve bij de 1e Philippica ¹⁾ nagenoeg niet meer controvers is. Het eerst worden dus beschouwd de politieke redevoeringen, waarin Philippus van Macedonië niet of terloops ²⁾ wordt genoemd, d. w. z. die tegen Leptines (XX) tot en met die over de vrijheid der Rhodiërs (XV), welke gehouden zijn tussen 355/4 en 351. Daarna komen als tweede groep de oraties, waarbij de houding jegens Philippus

¹⁾ W. Jaeger t. a. p. (supra blz. 19 noot 1) pag. 116 en P. Cloché t. a. p. (supra blz. 20 noot 1) pag. 73, geven evenals E. Drerup Adv. rep. (supra blz. 13 noot 1) pag. 64, noot 66 als jaartal 351; E. Pokorny t. a. p. (supra blz. 11 noot 1) pag. 125 daarentegen stelt de rede vlak vóór de Ol. oorlog, dus in 349/8.

²⁾ Het eerst Aristocr. (XXIII) 121.

de hoofdrol speelt ¹⁾, de 1e Philippica (IV) tot en met de kransrede (XVIII), gehouden tussen 351 en 330. Deze indeling is *niet* principieel belangrijk, en heeft slechts betrekking op het psychologische feit van het gericht worden der belangstelling op Ph. Het is voor deze indeling van weinig belang, dat na 341 de actief-politieke redevoeringen ophouden en de kransrede van 330 slechts een terugblik naar en verdediging van de politiek van D. vormt, aangezien juist de kransrede geheel past in het totaal van Demosthenes' politieke opvattingen (zie blz. 98 e. v.). Na elke rede wordt een samenvatting gegeven van de voor ons onderzoek belangrijke punten (aangegeven op blz. 54). Wij gebruiken de tekst van K. Fuhr voor I—XIX (Teubner, Leipzig 1914) en van J. Sykutris voor XX—XXIV (id. Leipzig 1937).

§ 1. Demosthenes: de eerste groep redevoeringen. (355—351).

Bij de eerste rede, waarin D. over politieke zaken spreekt, die *tegen Leptines* (XX) van 355/4, behoort te worden bedacht, dat de redenaar hier optreedt als neven-figuur (συνήγορος), terwijl het hoofddoel niet zozeer was politieke invloed uit te oefenen dan wel een volgens hem onjuiste maatregel (het opheffen der atelieën) te doen vervallen, ten gunste van de stad (naar de redenaar meent) als ook terwille van een particulier persoon, n.l. de zoon van Chabrias (§ 1). Wèl weet hij de zaak dadelijk in breder verband te zetten door zich te houden aan het algemene en uit te spreken (§ 2), dat Leptines het volk het recht heeft afgenomen de atelie te verlenen

¹⁾ Een uitzondering vormen hier de ook als echt bestreden oratie *over de organisatie* van de publieke dienst (XIII), die niet direct op Philippus betrekking heeft en chronologisch (tussen 351 en 348) tot de tweede groep zal moeten behoren (verg. Drerup, Adv. rep. pag. 68) en de or. *tegen Midias* (XXI), eigenlijk *privaat*, maar met politieke ondergrond. De *eerste Philippica* (IV) blijft in onze verdeling in elk geval tot de tweede groep behoren.

(L. wil dit n.l. ook voor de toekomst uitsluiten: μηδὲ τὸ λοιπὸν εἰσεῖναι δοῦναι). Dit is niet alleen een handige greep van D.: hij stelt zich hiermee op de basis van de totnutoe bestaande staatsregeling. (Eveneens § 98 καὶ τὸ λοιπὸν ὅφ' ὑμῖν εἶναι πάνθ' ὥσπερ ἐστὶ δίκαιον, καὶ δοῦναι καὶ μὴ). Voortgaande constateert D. (§§ 3 en 4), dat het volk zich inderdaad meermalen heeft vergist, niet alleen bij het verlenen der atelie, maar dat men daarom toch niet de raad en het volk de politieke zelfstandigheid, d. w. z. de macht tot het geven van een προβούλευμα en het stemmen kan ontnemen. Het gaat erom te zorgen, dat men bij besluiten zo weinig mogelijk misleid wordt, ja den misleider straft.

De eerste ons bekende staatkundige uitspraak van D. bij een zaak, die er niet onmiddellijk aanleiding toe geeft, legt dus getuigenis af van een gezindheid, die aanvaardt, dat er eventueel onjuiste volksbesluiten worden genomen, maar in geen enkel geval deze gang van zaken wil opheffen door beknotting van de volksrechten. Van belang ook voor de verhouding van het volk ten opzichte van personen, hetzij burgers of vreemden, is de opmerking (§ 6), dat het beter is voor een volk onnozel te schijnen dan slecht te zijn (κρεῖττον εὐήδη δοκεῖν ἢ πονηρὸν εἶναι).

De kern van het betoog wordt uitgedrukt in § 10: niet de bezittingen zijn voor een staat 't voornaamste, maar eer, goede naam, roem (φιλοτιμία, δόξα χρηστή, tegenstelling θνείδος), natuurlijk met verwijzing naar de πρόγονοι. Dit wordt in § 12 uitgewerkt door te wijzen op de teruggave aan Sparta van het door de 30 oligarchen geleende geld.¹⁾ In § 15 en 16 worden dan met het oog op verleende beloningen de democratieën gesteld tegenover tyrannieën en oligarchieën en wordt gewezen op het standvastige en eervolle van een door het volk gegeven geschenk: τὸ θ' ὑπὸ τῶν ὁμοίων ἐκόντων θαυμάζεσθαι τοῦ παρὰ τοῦ δεσπότης λαμβάνειν ὁτιοῦν κρεῖττον εἶναι δοκεῖ (§ 16).

¹⁾ Hiervan spreekt ook Isocrates Areop. (VII) § 68.

Zo maar de rijken wat afnemen gaat niet; bij onrechtmatig gedrag van die kant zijn daar de wetten als afweer (§ 24). De rijkdom aan vertrouwen is, naast materiele rijkdom, belangrijk voor de staat (§ 25).

Met opportunistische argumenten neemt de redenaar het op voor Leucon, den bestuurder van het Bosporus-rijk, en diens zoons (§ 29—40). Dit schijnt in tegenspraak met democratische afkeer van alleenheersers, maar behalve de graan-uitvoer vanuit dat land (zie § 31) zal ook de overweging gegolden hebben, dat hier voor een deel over barbaarse volken moest geregeerd worden.¹⁾ Hoofdzak is de goede verstandhouding met de beproefde vrienden van Athene (zo ook t. a. v. een ander, Epicerdes van Cyrene: § 43 e. v.), die niet verstoord mag worden. In elk geval mag het volk zich niet méér onbetrouwbaar tonen dan één man (§ 36), maar de προθυμία jegens Athene moet worden gewaardeerd, evenals de omstandigheden waaronder deze werden getoond (§ 45).

In § 48 spreekt D. over hen, die tijdens de omwentelingen van de 400 en van de 30²⁾ „zich nuttig hebben betoond”. Zij en eventueel hun nakomelingen³⁾ behoren in het bezit te blijven van de hun toegekende eerbewijzen. Deze erkenning van verdiensten in burgeroorlog-perioden wijst in één bepaalde richting. (Vergelijk ook § 149 . . . καὶ καλῶς ἐποίησι.) Te Corinthe hebben sommige doortastende lieden nog vóór 386 tegen de wil van de stadsregering βίᾳ τῶν πολλῶν (§ 53) de poorten voor de Atheners geopend. D. wijst even op het democratisch element en het belangrijke van het feit met het oog op „goodwill”. Als iemand de gemeen-

¹⁾ De vorst heette trouwens officieel ἀρχων (zoals D. hem noemt) t. o. v. zijn Helleense, daarentegen βασιλεύς t. o. v. de barbaarse bewoners cf. Schaefer, Dem. u. s. Z. (supra blz. 2 noot 2) I² p. 263.

²⁾ δτ' ἐφειγεν ὁ δῆμος slaat duidelijk op de laatsten; δῆμος betekent hier de radicaal-demokratische partij.

³⁾ § 46 van de kinderen van Epicerdes: . . . τοὺς τοῦ τοιούτου παῖδας . . . § 48: . . . ὁ αὐτὸς . . . λόγος καὶ περὶ τῶν . . . etc.

schap wel doet (§ 57) moeten wij (in tegenstelling met persoonlijke verhoudingen) niet kijken naar geslacht of aanzien, maar naar de *daad*.

Van Chabrias (§ 75 e. v.) wordt vooral geprezen, dat hij zichzelf in dienst stelde van de burgers (ὅπερ ὑμῶν § 80) en dat zelfs tot zijn dood toe. Weer de daad in dienst der gemeenschap. Wèliswaar worden hier de schone daden op rekening van Chabrias zèlf gesteld, in tegenstelling met Aristocr. (XXIII) § 197, waar onze redenaar dit spraakgebruik juist laakt; ook hieruit wordt duidelijk, dat het ogenblikkelijke doel van de rede een woord mee spreekt in de wijze van uitdrukken.

In een waarschuwing tegen overschatten van de verheerlijking door feestredenaars, opmerkelijk uit de mond van een spreker-zèlf en getuigend voor zijn scherpe blik in de gevaren voor zijn staat blijkt nog eens de *waardering voor schone daden* . . . εἰ . . . τὰ καλῶς πραχθέντ' ὅπ' ἐκείνων (i. e. τῶν τετελευτηκότων), ἂν ὅφ' ὑμῶν μὴ καλῶς ῥηθῇ τῷ λόγῳ, μάτην τοῖς πονήσασιν εἰργασται, πῶς ἂν οὐ δαινὰ πάσχουσιν; (§ 87). Tegen de ingewikkeld-makerij van de rechtsregelen gaat de eis (§ 93): ἵν' . . . πᾶσιν ἢ ταῦτ' ἀναγνῶναι καὶ μαθεῖν ἀπλὰ καὶ σαφῇ τὰ δίκαια, die tegen het groepsbelang van den spreker zelf (als logograaf) ingaat.

In vergelijking met Lacedaemon, waar niet dergelijke voorrechten (als te Athene de atelie) bestaan, zegt D. (§ 105—109) dat 1° de mensen te L. niet de vrijheid hebben de Atheense staatsregeling te prijzen boven hun eigen; 2° dat het eerbewijs dáár bestaat o. a. in het opgenomen worden in de raad der ouden, d. w. z. het heersen over de massa, hetgeen voor hen past, omdat dáár de eensgezindheid wordt bewaard door het tenminste onderling gelijk zijn der machthebbers, maar: . . . τὴν δὲ τῶν δῆμων ἐλευθερίαν ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἀμύλλα . . . φυλάττει (§ 108). Hiermee is het democratische selectie-beginsel aanvaard.

Tegen Thebe valt D. nog kwaad uit (§ 109): van de latere sympathie is nog weinig te zien.

Wat Leptines voorstelt is dáárom zo erg, omdat daardoor alles, wat het volk geeft, onbetrouwbaar zou worden (§ 124). Hiermede raakt D. één der psychologische hoofdpijlers der democratie aan: het wederzijds vertrouwen. In de uitspraak aan het einde (§ 165): καὶ γὰρ ἕκαστος ὑμῶν ἰδίᾳ μετέξει τῆς δόξης τῶν κοινῇ γνωσθέντων wijst hij ieder burger op zijn persoonlijke verantwoordelijkheid, waarbij zich inzicht toont in het wezen der gemeenschap.

Samenvatting.

Zowel het formele begrip der democratie: (zelfbestuur: §§ 2, 3, 98) als materiële elementen (vertrouwen-verhouding: §§ 6, 10, 25, 36, 124 en vrije selectie § 108) komen in deze rede dus al uit, terwijl de vier in hoofdd. I § 2 pag. 54 genoemde desiderata voor de Attische polis in die tijd (vooruitziende *gemeenschaps*-gedachte: §§ 16, 24, 165; gemeenschappelijke of *gemeenschaps-daden*: §§ 48, 57, 80 (nog te individueel), 87, 149; *federatie*-streven: §§ 29 e. v., 53 (daartegenin 109); soepel functionneren van het *staatsmechanisme* (§ 93) *alle* in beginsel worden gezien en aanvaard.

Daarmee is deze rede, zeker niet de belangrijkste noch de meest indrukwekkende, toch van grote waarde als positief en ongedwongen getuigenis van den beginnenden volksleider omtrent zijn principiële en tactische inzichten.

Bij het beschouwen van de, ook nog in het jaar 355/4 vervaardigde rede *tegen Androtion* (XXII) is een zekere voorzichtigheid gewenst. Dit is immers een voor een ander, een zekeren Diodorus, geschreven procesrede, terwijl overigens het auteurschap van Demosthenes vaststaat en de gehele rede het eigen stempel draagt. Van het zich sterk aanpassen aan het karakter van den betreffenden persoon (als bij Lysias) is weinig te bemerken. De oorzaak van de aanklacht (betreffende een door Androtion voorgesteld volksbesluit aangaande bekransing van de afgetreden raad van 500) is wel in hoofd-

zaak zucht tot persoonlijke wraakneming van den cliënt Diodorus (§ 1—3), maar daarmee is de inhoud voor Demosthenes' eigen kijk nog niet van onwaarde.

Volgens de aanklacht had de betreffende βουλή tegen het wettelijke voorschrift géén triëren gebouwd, en dat was erg, want: εὐρήσατε γὰρ τοῦτο τὸ ἰσχυρὸν ὑπὲρ τοῦ δήμου κείμενον. (§ 12). Men hoort hier een toekomstige minister van marine (eigenlijk voorzitter van de vlootcommissie) aan het woord. Maar wat wordt bedoeld met ὑπὲρ τοῦ δήμου? Uit de in het vervolg (§ 13—15) aangehaalde historische voorbeelden: Salamis, Eubœa, Aegospotami, Naxos, blijkt, dat hier niet zozeer gedacht wordt aan de waarde van de vloot (en zijn bemanning) voor de radicaal-demokratische stroming (dan zou waarschijnlijk de geschiedenis van 412/1 ten tonele zijn gevoerd), maar aan de betekenis van een krachtige weermacht ter zee voor een staat als Athene. Dit blijkt ook uit de uitdrukking in de volgende zin (§ 12) . . . τῇ πόλει. Afgezien van de locale betekenis „district” moeten wij bij het woord δῆμος, tenzij de samenhang overduidelijk wijst op „demokratische partij” gelijk Leptin. (XX) § 48, bij Demosthenes de betekenis „natie” handhaven. In het begrip zelf zit een democratische kern, mits van toepassing op de gehele burgerij met een relatief behoorlijke omvang.

Solon heeft vastgesteld: μήτε λέγειν μήτε γράφειν ἐξεῖναι τοῖς ἡταιρηκόσιν (§ 30), en wel niet omdat dit op zichzelf een zware straf is, want „hoewel ge allen het recht hebt om te spreken, doet de meerderheid het toch niet” (scherp inzicht in de democratische fictie: het volk spreekt), maar omdat Solon (§ 31): ἦδει γάρ, ἦδει (anadiplosis!) τοῖς ἀσχυρῶς βεβιωκόσιν ἀπασῶν οὐσαν ἐναντιωτάτην πολιτείαν, ἐν ᾗ πᾶσιν ἔξεστι λέγειν τάκεινων δνείδη. ἔστι δ' αὕτη τις; δημοκρατία. Dergelijke lui zouden het volk tot verkeerde dingen kunnen brengen, ja zelfs het van de macht beroven; want in de oligarchieën mag men geen kwaad

spreeken van de bestuurders, ook al hebben ze erger geleefd dan Androtion (§ 32). Volgens Demosthenes voelde Solon dus tegenstelling tussen degenen die, volgens de toenmalige begrippen, een schandelijk leven hadden geleid en de democratie, door het bestaan van de *vrijheid* van critiek. Blijkens zijn instemming zag D. dit zelf ook zo.

Belastingenschuld moet worden geïnd. Billijkerwijze besluit het volk hiertoe (§ 48), maar — zoals de wet het voorschrijft, terwille van de anderen, want dat is δημοτικόν (§ 51). Het meest voor de hand liggende voordeel van de democratie (vergeleken met oligarchie) is, dat alles er kalmer (gemoedelijker) toegaat. Ieder's huis mag geen gevangenis worden (§ 52), zoals Androtion in zijn excessen heeft veroorzaakt.

De komisch aandoende, maar geenszins zo bedoelde, beschrijving van een vrije Atheense burger, die om zijn lijf te redden ten aanschouwe van zijn vrouw onder zijn bed kruipt (§ 53), bedoelt ook de nadruk te leggen op de persoonlijke vrijheid. Dit wordt in een vergelijking tussen slaaf en vrije (§ 55) nader uitgewerkt. Tot de gewoonten (ἔθη) van de πολιτεία, die behouden moeten blijven, behoren ελεος, συγγνώμη, πάνθ' ὅσα προσήκει τοῖς ἐλευθέροις (§ 57). De humaniteits-beginselen dus verbonden met de vrijheids-idee. De stad is er niet één van slaven, maar van mensen, die zich in staat achten anderen te besturen (§ 68). Hier is dus de polis-idee nog niet tot federatie-streven verruimd, maar wèl moet bij deze plaats rekening worden gehouden met het effect van de tegenstelling.

Het najagen van (gemeenschappelijke) roem is belangrijker dan het bezit van wat ook, gelijk het volk bewezen heeft in te zien (§ 76). (Dit was het motief van de vorige rede: Lept. § 10).

Samenvatting.

Vrijheid en kritiek (§ 31), huis (§ 52) en lichaam (§ 55) verbonden met humaniteitsidee in onderlinge verhouding (57) geven materiële elementen, heerschappij van de *wet* (§ 51) een formeel element van democratie. Onmisbaarheid van een sterke vloot (§ 12) wijst op daden-drang, terwijl in de opmerkingen over belasting (§ 48, 51) en eer (§ 76) de nadruk wordt gelegd op het gemeenschappelijk belang.

Ons houdende aan de chronologische volgorde laten wij de rede tegen Timokrates even terzijde, hoewel deze nauw met de vorige samenhangt, en bezien de rede *over de symmoriën* (XIV) van het jaar 354, de eerste ons bekende rede, die door D. in de volksvergadering is gehouden. Deze is inderdaad „ziemlich farblos”¹⁾, niet veel meer dan een algemeen-gehouden aansporing tot voorzichtigheid in de buitenlandse politiek, vooral met het oog op Perzië, waarbij ingelast een voorstel tot hervorming der belasting-heffing (vandaar de naam); alles zonder grote felheid. Na te hebben vastgesteld, dat de Grieken onderling niet bevriend zijn, maar sommigen meer op den Perzenkoning vertrouwen dan op enigen van hun stamgenoten (§ 3) en het tegenovergestelde plan van Athene in deze te hebben ontvouwd (§ 6), maant hij tot voorzichtigheid in krachtenberekening (§ 7). Tekenend voor de mentaliteit van den man is de volgende zin (§ 8): „Tot degenen, die een grote mond hebben en aansporen tot bereidwillig oorlogvoeren, zeg ik dit: het is niet moeilijk, wanneer men moet beraadslagen, een naam van dapperheid te krijgen, of wanneer één of ander gevaar nabij is, de indruk te maken dat men flink spreekt, maar dat is zowel moeilijk als passend: bij de gevaren zijn moed te

¹⁾ E. Drerup, Adv. rep. p. 55.

tonen en bij het adviseren verstandiger dan de anderen te kunnen spreken.”¹⁾

Van nuchtere zin getuigt ook de mening, dat altijd maar een deel der belastingplichtigen doet, wat het moet doen bij het uitrusten van de weermacht, en dat daarom het aantal deelnemers aan de symmoriën van 1200 op 2000 gebracht moet worden (§ 14—16). Dan blijft er, indien er een aantal afvalt, toch nog genoeg over. Het naar elkaar kijken, of de ander niet beginnen zal wat te doen wordt aan de kaak gesteld (§ 15). De bezitters moeten er een andere mentaliteit op na gaan houden: dit zal hun eigen bestaan met dat van de gemeenschap ten goede komen (§ 25 e. v.).

In Panhelleens vertrouwen gelooft de redenaar, dat geen Griek (als huursoldaat van den Pers) zal optrekken tegen Griekenland (§ 31); zijn overtuiging dat het in den strijd met den Pers gaat om land, leven, zeden, vrijheid „en al dergelijke dingen” zal hem dit beletten (§ 32). Voorzichtig wordt een goed woord gedaan voor de Thebanen (§ 33/4). Het klinkt al heel anders dan wat hierover het vorige jaar gezegd werd (Lept. § 109). D. eindigt (§ 41) met nogmaals aan te zetten tot *dadēn*, der voorvaderen waardig.

Samenvatting.

Vrijheid (§ 32), gemeenschapszin (§ 15, 25), dadendrang (§ 41), praktische kijk op staatsmachine (§ 14) en voorzichtige aanloop tot Panhelleens streven (§ 3, 6, 31, 33) zijn, evenals moed als eis voor handelen en omzichtigheid als eis voor adviseren (§ 8), de elementen, die voor ons belang hebben.

De rede tegen *Timokrates* (XXIV) van 353 is eveneens tegen de groep van Androtion gericht en geschreven voor dezelfde

¹⁾ Merkwaardig is hiermee de dubbele taak van den burger getekend: strijden en spreken op zijn tijd. Verg. Homerus: Odysseus kent twee soorten voortreffelijkheid. (Od. VIII, 169—179). Dit moet diep in het Griekse bewustzijn een plaats hebben gehad.

Diodorus, waarvoor de rede tegen Androtion was vervaardigd. Hier behoort dus weer voorzichtigheid in de conclusies te worden betracht met het oog op de tendenz van de rede: het in een slecht daglicht stellen van de aangevallenen. Belangrijk is evenwel te onderzoeken met welke algemene argumenten de redenaar het volk (de rechters) tracht te winnen.

De rede behandelt een door Timokrates voorgestelde wet aangaande mogelijkheid van borgstelling bij schuld aan de staatskas en verklaart daarbij: Van al het bestaande goeds in de stad, van democratie en van vrijheid, zijn de *wetten* de voornaamste oorzaak (§ 5). Het verschil tussen de (demokratische) wettelijkheid en de oligarchie (§ 75) zit in de *willekeur* bij de laatste, terwijl in de democratie heerst een door overreding tot stand gekomen standaard van handelen: *ὅτι τῶν μὲν ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις ἕκαστος καὶ τὰ πεπραγμένα λῦσαι καὶ περὶ τῶν μελλόντων ἃ ἂν αὐτῷ δοκῇ προστάξει κύριός ἐστιν, οἱ δὲ νόμοι περὶ τῶν μελλόντων ἃ χρὴ γίνεσθαι φράζουσιν, μετὰ τοῦ πείσαι τεθέντες ὥς συνοίσουσι τοῖς χρωμένοις* (§ 76). Het verschrikkelijkst is de toestand van onwettigheid (*παρανομία*) als tijdens de 30 (§ 57): Kritias (§ 90) zou op dezelfde wijze als de aangeklaagde een wet hebben voorgesteld; hetgeen hier als schrikbeeld verschijnt.

De *παρανομία* is ook het meest te vrezen, omdat daarmee de democratie wordt vernietigd; zelfs geen zaadje mag in dezen zin worden uitgestrooid: *οὐδὲ σπέρμα δεῖ καταβάλλειν ἐν τῇ πόλει οὐδέν' . . . τοιούτων πραγμάτων . . .* (§ 154).

De wetten daarentegen betekenen *humaniteit*, in één adem genoemd met democratie (verg. Leptin, § 57): *οὐδὲν γὰρ ὤμῳ οὐδὲ βίαιον οὐδ' ὀλιγαρχικῶν προστάττουσιν, ἀλλὰ τοῦναντιον πάντα φιλανθρωπῶς καὶ δημοτικῶς φράζουσι πράττειν*. Zo ook: §§ 162—164, vanaf *καὶ μηδεὶς . . .* gelijk aan Androt. §§ 51—52. Hiermede correspondeert ook § 170, maar gesproken wordt over *τὸ τῆς πόλεως ἥθος*, in § 171 omschreven als *τοὺς ἀσθενεῖς ἐλεεῖν, τοῖς ἰσχυροῖς καὶ δυναμένοις μὴ ἐπιτρέπειν ὑβρίζειν*.

De enige zowel rechtmatige als standvastige wacht voor de wetten is het volk: ὑμεῖς οἱ πολλοί (§ 37). Zelfbestuur is hier dus gezien als voorwaarde tot democratische wettelijkheid.

Het principe van zelfbestuur nu wordt nog eens duidelijk uitgesproken in § 118 . . . οἱ μὲν ὄντες ἡμῖν κύριοι νόμοι τουτουοὶ ποιοῦσιν κυρίους ἀπάντων, terwijl in verband met § 117 . . . τὸ μὲν ὑμέτερον δόγμα καὶ τὴν τοῦ δικαστηρίου ψῆφον . . . en uit het in § 118 onmiddellijk volgende καὶ διδάσιν αὐτοῖς ἀκούσασιν . . . etc. blijkt, dat met τουτουοὶ bedoeld worden de leden van de volksrechtbank. In een democratie dus behoren de wetten te worden gegeven ὑπὲρ τῶν ἱερῶν en ὑπὲρ τοῦ δήμου, anders deugt het niet (§ 119).

Een door den redenaar aangehaalde wet laat slechts toe . . . τὸν αὐτὸν (νόμον) τιθέναι κατὰ τῶν πολιτῶν πάντων, καλῶς καὶ δημοτικῶς λέγων.

De grond daarvoor is: ὥσπερ γὰρ τῆς ἄλλης πολιτείας ἴσον μέτεστιν ἑκάστῳ, οὕτω καὶ τούτων ἴσον μετέχειν ἕκαστον ἀξιοῖ (§ 59).

Een practisch bezwaar verder tegen de bestreden wet van Timokrates is de te verwachten verzwakking van de staatsfinanciën en in verband daarmee, van de slagvaardigheid van de staat naar buiten: ἐροῦμεν νῆ Δία τοῖς Ἑλλήσιν 'Τιμοκράτους νόμος ἐστὶν παρ' ἡμῖν· ἀναμείναι' οὐκ τὴν ἐνάτην πρυτανείαν (d. i. de gevraagde termijn van borgstelling), εἰτά ποτ' ἔξιμεν' (§ 94). Uit de volgende tegenstelling ἂν δ' ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν . . . en τοὺς ἐχθροὺς blijkt, dat bij τοῖς Ἑλλήσιν gedacht is aan hulpverlening aan Grieken, géén strijd tegen hen.

In § 99 neemt de redenaar het op voor de betaling (schadeloosstelling) van de leden van volksvergadering, raad, en rechtbanken. Men zou hier kunnen denken aan opportunisme, maar aan het practisch belang van het functionneren van genoemde instituten, zonder welke de democratie als zelfbestuur niets zou zijn geweest, kan de redenaar ook hebben gedacht.

Een aansporing op het eind van § 175, om wat Timokrates en

Androtion betreft . . . μισεῖν καὶ μὴδ' ἀνέχεσθαι φωνὴν μὴτε τοῦτου μὴτ' ἐκείνου, τοιαῦτα πεπολιτευμένων wijst meer op hartstochtelijke afkeer dan op hetgeen tegenwoordig democratische gezindheid zou worden genoemd! De rede besluit (§ 216) met de opmerking dat hetgeen de stad belet de grootste te zijn niet is het gebrek aan oorlogschepen, zwaargewapenden, ruiters, inkomsten, gunstige ligging of havens, want al deze dingen worden bewaard en bijeengehouden door de wetten: κατὰ γὰρ τούτους οὐσης τῆς πολιτείας ἐστὶ ταῦτα (het opgesomde) χρήσιμα τῷ κοινῷ. De wetten zijn dus fundamenteel én met het oog daarop vooral is het zaak, dat allen de gemeenschap met bereidwilligheid zouden moeten weldoen, de eerbewijzen en geschenken daarvoor nastrevende. Zo wordt het vrije selectie-beginsel ten bate der gemeenschap met als hoofddoel de instandhouding der πολιτεία verkondigd.

Samenvatting.

Hoofdinhoud van de democratie is hier wettelijkheid (door overreding, § 75, ontstaan) gesteld tegenover willekeur (§ 5, 57, 90, 134, 154), dan gelijkheid der burgers ten opzichte van de wet (§ 59), zelfbestuur (§ 37, 118, 119), humaniteit (§ 24, 162, 170/1), begin van Panhelleens streven (§ 93), zorg voor functionneren van de staat (§ 99) en gemeenschaps-idee, in vrije selectie te dienen (§ 216).

De rede voor de *Megalopolitanen* (XVI) uit het jaar 353/2 dient om een verzoek tot bondgenootschap van die zijde (tegen de Lacedaemoniërs) te ondersteunen bij de Atheense volksvergadering. Hierbij komt uiteraard de buitenlandse politiek op de voorgrond.

Vóór alles behoort een Atheens, geen Arcadisch of Spartaans standpunt te worden ingenomen (§ 2). Lacedaemoniërs en Thebanen moeten volgens algemene opvatting beide zwak gehouden worden (§ 4; vergel. Aristokr. (XXIII, § 102). D., die zijn Atheners kent, laat zich hier nog voorzichtig uit over de Thebanen, maar past er toch wel voor op dezen te prikkelen. Anders is de houding tegen-

over de Messeniërs, die ook door de Spartanen worden bedreigd; dezen zouden wij in elk geval moeten bijstaan, zowel wegens gezworen eden als omdat het voordelig is, dat die stad bewoond wordt, d. w. z. zelfstandig bestaat (§ 9). Maar, indien de Lacedaemoniërs Megalopolis nemen, loopt Messene gevaar (§ 20) en zelfs Athene (§ 18 met aposiopesis, en § 22). De Lacedaemoniërs trachten dezen dit, anderen dat te beloven om zo hun handen vrij te krijgen (zelfs in hoop op bondgenootschap) en niet uit rechtvaardigheidsoverwegingen: ὁψὲ γάρ ἄν φιλόανθρωποι γένοιντο (§ 16). Hun eigenlijk doel is Messene (§ 17). Wat betreft Oropus, hèt twistpunt tussen Athene en Thebe, zo is het, volgens den redenaar αἰρετώτερον, εἰ οἶόν τ' εἰπεῖν τὸν Ὠρωπὸν εἶναι ἢ Λακεδαιμονίοις Μεσσήνην προέσθαι καὶ Πελοπόννησον. (§ 18).

Een dergelijke gezindheid baant, zoals wij zien, langzaam-aan de weg tot betere verstandhouding met Thebe; naar alle waarschijnlijkheid speelt hier de tegenstelling in staatsorde tussen Thebe en Sparta een rol, vergel. het honende φιλόανθρωποι (§ 16) met de vorige rede Timokr. § 24.

Uitdrukkingen als δεῖ δὲ σκοπεῖν μὲν καὶ πράττειν αἰεὶ τὰ δίκαια, συμπαρατηρεῖν δ' ὅπως ἅμα καὶ συμφέροντ' ἔσται ταῦτα (§ 10) en θέλειν τὰ δίκαια πράττειν ἀπλῶς (§ 24) kan men wel beschouwen als enigszins naïeve en onderling tegenstrijdige exclamaties ¹⁾, maar gezien in verband met: τοὺς ἀδικουμένους σφάζειν (§ 15) en het slot van de rede . . . παραινῶ μὴ προέσθαι Μεγαλοπολίτας μὴδ' ἄλλον ἀπλῶς μηδὲνα τῶν ἐλαττόνων τῷ μείζονι (§ 32) begint het geheel relief te krijgen: men zou haast denken aan een „Engelse” balance-of-power-redenering ²⁾. Men is hier al een eind verder op de weg van het federatie-beginsel.

¹⁾ Of nog erger: A. W. Pickard-Cambridge Demosthenes (cf supra blz. 13 n. 2) pag. 137, rekent deze (§ 10) met Rhod. (XV) § 28 tot, wat betreft deze vroegere redevoeringen) “one or two touches of cynical opportunism”

²⁾ De analogie is eerder opgemerkt. Werner Jaeger, t. a. p. (cf supra blz. 19 n. 1) pag. 88 en 228 note 37, wijst in dit verband op Lord Brougham.

Samenvatting.

Wij vinden also vanuit ons gezichtspunt in deze rede: Federatiestreven vanuit Atheens standpunt (in § 2 vastgesteld), met uitsluiting van grote macht van één ander (§ 4): Messene (§ 9) Megalopolis (§ 20, § 18, § 22, § 32), ontmaskering van Sparta's verdeelpolitiek (§ 16 en 17), toenadering tot Thebe (§ 18), ook *bijstaan van zwakken tegen sterken* (§ 15 en § 32) als algemene stelregel van buitenlandse politiek (cf. Timokr. § 93).

In 352 heeft D. voor een zekeren Euthycles een rede geschreven tegen *Aristocrates* (XXIII). De persoon van de klager treedt hier nog minder dan in de rede tegen Timokrates op de voorgrond. Aangevochten wordt een door Aristokrates voorgesteld volksbesluit, waarbij aan een huurlingen-aanvoerder Charidemus, zwager van den Thracischen vorst Cersobleptes, een zekere onschendbaarheid wordt toegekend. Reeds in de eerste zin (§ 1) wordt de aandacht gevestigd op de Cherronnesus, het punt, dat later zo'n belangrijke rol zou spelen in de Atheense politiek. Hiermede is het hoofdthema van de rede vastgesteld.

Dan komt een *captatio benevolentiae*, kennelijk met betrekking tot het functionneren van de democratie: er bestaat gevaar, dat fatsoenlijke mensen, die niet tot de gewone sprekers behoren, uit angst voor het gevaar, verbonden aan het in 't openbaar optreden, zich niet bemoeien met de openbare zaak; dit is niet juist, en daarom moet men den spreker welwillend aanhoren (§ 4 en 5).

Later volgt dan een algemene regel: Het is in strijd, niet slechts met de geschreven wet, maar ook met de gemeenschappelijke wet van alle mensen, dat men zich niet zou mogen verdedigen tegen geweldpleging (§ 61). In dezelfde geest: Evenals een ieder deel heeft aan de staatsregeling, voor wat het overige betreft, zo moeten volgens de Atheense wetgever allen ook aan de wetten gelijkelijk deelhebben (§ 86; cf. Timokr. 59).

Wat de houding t. o. v. de monarchen betreft, is merkwaardig dat in een beschrijving van de houding der koningen en tyrannen (§ 118—122) de Odysen-vorst Cotys, de Thessaliër Alexander van Pherae en Philippus van Macedonië (ὁ μάλιστα δοκῶν νῦν ἡμῖν ἐχθρὸς εἶναι: § 121) wat hun onbetrouwbaarheid betreft op één lijn worden gesteld. Aangaande de tweede wordt (vermoedelijk met zacht verwijt) opgemerkt, dat de Atheners hem een tijdlang eerden (πάντ' ἦν Ἀλέξανδρος) omdat hij den Thebanen zo vijandig gezind was (§ 120). Dat autokraten als zodanig gehaat en bestreden moeten worden, staat hier nog niet; wèl is merkwaardig de verschijning van het begrip ὄβρις: § 120 ὄβρισεν, § 121 eind met figura etymologica ὄβριον . . . ὄβρισμένοι.

Er zijn nog wel andere dynasten te vinden om vriendelijkheden tegen te bewijzen (met velen worden de Atheners wel op bepaalde tijden bevriend): „καὶ τί φήσομεν . . . καλόν, εἰ τῶν Ἑλληνῶν ἐπ' ἐλευθερίᾳ προεστάναι φάσκοντες τοὺς ἰδίᾳ δυνάμεις ἐπὶ τοῖς πλήθεσι κεκτημένους δορυφοροῦντες φανούμεθα; (§ 124).

De hegemonie-idee moet dus volgens D. federatief-demokratisch gedacht worden.

Onder het gezichtspunt van de eer van de staat wordt honend opgemerkt (§ 138), dat het besluit niet geldt iemand, die een stad bewoont en onder een staatsregeling met wetten leeft, maar een man, die geen enkele stad bewoont, en veldheer is voor een Thracischen koning en vanwege diens koningschap onrecht doet.¹⁾ Hier spreekt de drievoudige trots van den Griek, den polis-burger

¹⁾ De plaats in § 138 luidt: εἰ μὲν γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πόλιν οἰκοῦντί τῳ καὶ νόμοις πολιτευομένῳ . . . ἐγγράπτο . . . νῦν δὲ γέγραπται Χαριδῆμω τῷ πόλιν μὲν οὐδ' ἡντινοῦν οἰκοῦντι, Θρακί δ' ἀνθρώπῳ βασιλεῖ στρατηγοῦντι καὶ διὰ τῆς ἐκείνου βασιλείας πολλοὺς ἀδικοῦντι. Onze hypercriticus Cobet heeft hier, gevolgd door v. Herwerden, Weil en Butcher βασιλεῖ tussen haakjes gezet. Blass daarentegen, in zijn lezing gevolgd door Sykutris, verwijst in zijn apparaat terecht naar het parallelisme πόλιν . . . πολιτευομένῳ οὐ βασιλεῖ . . . βασιλείας.

en den onder wetten levende (= demokraat cf. Timokr. § 75).

In § 141 wordt bij een anderen huurlingen-aanvoerder nog eens het principiële standpunt (τῇ προαιρέσει τοῦ βίου) van dergelijke lieden naar voren gebracht: πάντα ποιῶν ὅσ' ἂν ἄνθρωπος ποιήσῃεν ἄνευ νόμων καὶ τῶν ἐν πολιτείᾳ καλῶν τετραμμένος εἰς ἐξουσίαν ἐλθὼν (bedoeld zijn gewelddaden). Terecht doodden hem twee mannen παραπλήσια τοῖς παρ' ἡμῖν γρόντες περὶ τῶν τυράννων . . . (§ 142), waarbij zich hier e contrario het gevoel van wettelijke rechtsgelijkheid laat gelden.

Verder meent onze redenaar: dat de Atheners op zo belangrijke punten bedrogen zijn, komt daarvandaan, dat zij, hoewel ze juiste inzichten hebben, deze niet consequent doorzetten, hier in verband met hun houding jegens omgekochte staatslieden (§ 145 en 146).

Dit is dus een aanvuring tot standvastig ten uitvoer brengen van hun inzichten.

Soms drijven de Atheners hun humaniteit (φιλανθρωπία), „of hoe men het noemen moet” wel wat heel ver (§ 156).

Ook het gemeenschaps- en gelijkheidsgevoel wordt, in het verleden geprojecteerd, als begerenswaardig voorgesteld: bij de vroeger gemeenschappelijk verrichte daden lieten de Atheners die niet op naam staan van den aanvoerder, maar beschouwden deze als van de staat (§ 198). Zelfs straffen ze mensen als Themistocles en Cimon zwaar, als ze zich buitensporig verhieven: . . . τοῦτον τὸν τρόπον προσεφέροντο τηλικαῦτ' αὐτοὺς ἀγάθ' εἰργασμένοις ἀνθρώποις, ἐπὶ wel met recht, want de Atheners behielden hun vrijheidsgevoel en hun trots op verrichte daden (§ 205). In die tijd waren de bezittingen van de staat rijk en prachtig, maar stak niemand in zijn privaat leven boven de massa uit (§ 206 e. v.).

Samenvatting.

Rechtsgelijkheid (§ 61, 86, 118 e. v., 138, 141/2, 198, 206) en vrijheid (§ 118, 205) gelden als basis van overtuiging, met verwijzing

naar zelfs overdreven humaniteit (§ 156). Het functionneren van de democratie (§ 4 en 5), de vrije federatie-gedachte (§ 124), standvastigheid (§ 145/6), daden (§ 205), en gemeenschapsgevoel (§ 206) worden aangeroerd.

Demosthenes' mening over de democratie met het oog op de verhouding tot het buitenland komt het duidelijkst tot uiting in de laatste der prae-Macedonische oraties, de rede *over de vrijheid der Rhodiërs* (XV), van 351. Het geldt hier een pleidooi voor hulp aan de democraten van Rhodos, die door oligarchische landgenoten met behulp van de Perzen in het nauw worden gebracht. Met de positie van deze eilandbewoners was Athene op dat ogenblik niet rechtstreeks betrokken, dan dat zij niet zo lang geleden (357—355) in samenwerking met Chios, Cos en Byzantium tegen de Atheense leiding van de tweede Zeebond waren opgestaan en deze federatie practisch hadden doen eindigen. Daarmee was aan het prestige en de feitelijke macht van Athene een grote slag toegebracht en er waren sterke redenen nodig om deze lieden te helpen, nu ze in moeilijkheden zaten, vooral daar in dat geval gevaar van de Perzen dreigde. Het is dus van belang de argumentatie van den redenaar te horen:

Na aangetoond te hebben, hoe moeilijk zijn toehoorders tot daden zijn te brengen (§ 1), wijst D. erop, dat, indien de Atheners de Rhodische democraten helpen, de massa's in alle steden dit zullen beschouwen als een teken (σύμβολον) van hun eigen redding, als ze met de Atheners bevriend zijn: hetgeen wel 't beste zou zijn voor A., dat er gebeuren kon (§ 4). Hiermee is, zoals gewoonlijk, het hoofdmotief van de rede vóóropgesteld en tevens (b.v. in de betiteling van het afschudden van een autokratisch of oligarchisch juk als σωτηρία) het voor de rest van Demosthenes' leven beslissende standpunt ingenomen. Onmiddellijk volgt het Helleense motief: waarom wèl de Egyptenaren helpen tegen den Perzenkoning,

en niet de Rhodische, d.i. Griekse, democraten uit vrees voor „dien man”? (§ 5).

Zeker, de Rhodiërs hebben uit afgunst jegens de A. hun vrijheid verloren, . . . παρὸν αὐτοῖς Ἕλλησι καὶ βελτίοσιν αὐτῶν [ὑμῖν] ἐξ Ἰσού συμμαχεῖν, βαρβάροις καὶ δούλοις, οὓς εἰς τὰς ἀκροπόλεις παρέρχονται, δουλεύουσιν (§ 15). (In het eerste gedeelte van deze zin ligt een herstel-program). Maar indien de Rhodiërs nu door de A. geholpen worden, zou men bijna zeggen, dat hun noodtoestand hun tot voordeel is. Want proefondervindelijk geleerd zullen zij hun domheid (van de bondgenotenoorlog) inzien en wellicht verstandiger worden. De A. moeten nu niet haatdragend zijn; zij zijn ook wel eens misleid (§ 16); waarmee het federatiestreven duidelijker naar voren komt; op welken grondslag, blijkt uit de volgende redenering:

De Atheners hebben veel gestreden tegen democratieën en oligarchieën. Maar in het eerste geval ging het om particuliere aanklachten, die niet van staatswege tot oplossing konden komen, om een stuk land, grenzen, wegens naijver, of om de leiding. Bij de oligarchieën daarentegen ging de strijd om de *staatsregeling* en de *vrijheid*. Zodat het nog beter zou zijn, dat alle Hellenen als democraten met u oorlog zouden voeren dan dat ze oligarchisch bestuurd, met u bevriend zouden zijn. Want met vrijen sluit men gemakkelijk vrede, maar met oligarchieën is niet eens de vriendschap veilig (§ 17 en 18). Een samenvatting geeft de laatste zin van deze pericop: waarin, naar het ons toeschijnt, tevens de sleutel gegeven is tot alle redevoeringen over Philippus van Macedonië: οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως ὅλγιοι πολλοῖς καὶ ζητοῦντες ἄρχειν τοῖς μετ' ἰσηγορίας ζῆν ἡρημένοις ¹⁾ εὖνοι γένοιντ' ἄν. (§ 18).

Onze staatsregeling loopt zelf gevaar door de uitbreiding van de oligarchieën (met het smadelijke woord δουλεία, § 19, nader

¹⁾ Merkwaardig is hier weer een vorm van αἰροῦμαι (cf. προαίρεσις-principe), zo ook: προσηρημένων van de oligarchisch gezinden in § 31.

omschreven!); zij, die de πολιτεία vernietigen en in een oligarchie veranderen, zijn de gemeenschappelijke vijanden van allen, die de vrijheid begeren (§ 19 en 20). De Atheners moeten het aannemen κοινὸν προστάται τῆς πάντων ἐλευθερίας εἶναι (§ 30).

Aan het uitvoeren van rechtvaardige besluiten staat nog iets bizonders in de weg: de Atheners hebben twee vijanden, de openlijke, buitenlandse, en een ander, die van meer belang is, dat zijn degenen, die in de staat (παρ' ὑμῖν) tegen het belang ervan hebben verkozen te arbeiden (§ 31). Bedoeld zijn de oligarchisch gezinden te Athene; tegen dezen moet stevig opgetreden worden; ze moeten worden uitgesloten τοῦ συμβουλευεῖν ὑμῖν (§ 33). De Atheners moeten in navolging van de voorvaders πράττειν ἄξια τῆς πόλεως. (§ 35).

Samenvatting.

Als voornaamste elementen zijn op te merken: de vrijheids- en gelijkheidsidee (§ 15), vrijheid geassocieerd met staatsregeling, het eerste vermoedelijk als kernbegrip van het laatste (§ 17 en 18), principiële rechtsgelijkheid van spreken (ισηγορία, implicite: zelfbestuur § 18), vrijheid tegenover slavernij (§ 30); daden-drang (§ 1) vooral in verband met hetgeen de stad (gemeenschap) waardig is (§ 35); vervolgens de hoofdzaak: federatie van vrije Griekse staten, gesteund op de overtuiging van de massa's (§ 4, 5, 15, 16, 17/8, 19/20, 30); voor het functionneren van de staatsmachine uitsluiting van binnenlandse vijanden uit leidende posities (§ 31—33).

§ 2. Demosthenes: de tweede groep redevoeringen (351—330).

Niet vroeger dan in 351¹⁾ is de *eerste Philippica* (IV) gehouden, één grote aansporing tot daden in de strijd tegen Macedonië, met uiteenzetting van een expeditieplan, waarin begrepen permanente stationnering, en waarbij de Atheners zelf voor een kwart deel moeten dienen.

¹⁾ Vergel. supra blz. 58 noot 1.

Vele van de thans door Philippus bezette plaatsen waren vroeger autonoom en vrij en ons beter gezind dan hem (§ 4). Hier dus associatie van vrijheid en sympathie jegens Athene. D. gelooft, dat voor vrije mensen *μεγίστην ἀνάγκην τὴν ὑπὲρ τῶν πραγμάτων αἰσχύνην εἶναι* (§ 10; verbinding van het vrijheidsgevoel met noodzaak tot daden), en geeft, twee regels verder . . . *Μακεδῶν ἀνὴρ Ἀθηναίους καταπολεμῶν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων διοικῶν* (§ 10), als genoegzame reden tot optreden, waarmee Atheens en Helleens belang tezamen zijn gebracht. In § 16—30 wordt een uiteenzetting gegeven van het vrij bescheiden vlootplan, waarbij het gebrek aan daden wordt gehegeld: *τὰ μέγιστ' ἐν τοῖς ψηφίσμασιν αἰρούμενοι, ἐπὶ τῷ πράττειν οὐδὲ τὰ μικρὰ ποιεῖτε* (§ 20).

De officieren moeten alle door de Atheners gekozen worden: *ὅφ' ὧμῶν ἔδει κεχειροτονημένον εἶναι τοῦτον, ὅστις ἂν ᾖ* (§ 27).

Men moet niet achter de gebeurtenissen aanlopen, maar zorgen, dat de besluiten worden uitgevoerd (§ 39); op het ogenblik doet men („doen wij” zegt D. voorzichtig) niet veel meer dan praatjes verkopen (§ 48). Hoe het verder zal gaan, ligt aan ons zelf: *τὰ λοιπὰ ἐν αὐτοῖς ἡμῖν ἐστίν* (§ 50).

Samenvatting.

Er wordt gespeeld op vrijheidsgevoel (§ 10) en zelfbestuur (§ 27), gemeenschapszin (§ 50) en dadendrang (hële oratie, § 10, 20, 39, e contrario 48) met aanduiding van vrij Helleens federatiestreven (§ 4 en 10).

Van de rede *over de organisatie* (*περὶ συντάξεως*: XIII), vermoedelijk omstreeks 350 vervaardigd, is de authenticiteit omstreven.¹⁾ Zonder hierin een oordeel te vellen, zullen wij de rede

¹⁾ Voor de meningsverschillen tot 1916 zie *Drerup Adv. rep.* p. 69, noot 75 slot die zelf de rede als echt aanneemt. Wat betreft de nieuwere litteratuur zie *W. Jaeger, Demosth.* p. 241 n. 24, die zelf aarzelt; p. 234 n. 4, p. 135, maar van zins is de kwestie opnieuw te bestuderen; *P. Cloché Démosth.* p. 73, meent, dat de rede is gehouden tussen 352/1 en 350/49.

op onze gewone wijze onderzoeken en, zij het met enige reserve, het materiaal samenvatten. Naar de inhoud behoort de oratie tot de eerste groep; van Macedonië wordt niet gesproken; zij beweegt zich geheel in de gedachtengang van de Rhodische rede (XV): het doel is te bewerken, dat in verband met het verdelen van het inkomsten-overschot de weermacht van de staat wordt versterkt.

Aan XV, 17 doet sterk denken § 8: . . . μείζω χρη χρη νομίζειν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν πρὸς τὰς ὀλιγαρχίας ὑπὲρ αὐτῆς τῆς προαιρέσεως ἐχθραν ἢ τὴν πρὸς τοὺς δῆμους ὑπὲρ ὧν ποτ' ἂν ᾖ. Vijandschap tegen de oligarchieën is dus hoofdzaak; daartoe is nodig een financiële organisatie met gelijke verplichtingen van ontvangen en doen, d.i. tegenover een gift uit de staatskas moet staan een plicht van den particulier tot uitrusting (§ 9). Dan volgt scherpe kritiek op de toehoorders, die ook in de volgende (Olynthische) redevoeringen doorgaat: men denkt nu alleen maar aan de twee obolen (§ 10); iemand met goede bedoelingen zou eerst de oren van het volk moeten genezen, die door het horen naar vele leugens ziek zijn geworden (§ 13).

In het met de wapenen overmeesteren van de tegenstanders ligt de redding van de staatsregeling (τῆς πολιτείας: § 16); de rechtbanken daarentegen zijn voor binnenlands gebruik, waarbij humaniteit wordt aanbevolen (§ 17). Of D. bij het aanklagen van zijn tegenstanders altijd hier aan heeft gedacht, laten wij in het midden; hoofdzaak is de mening, dat men met de wapenen de vijanden moet verslaan en zo de stemvrijheid moet verschaffen en veiligstellen.

In verband met het zo belangrijke onderwerp moet de rede de waardigheid van het volk benaderen, niet die van den redenaar (§ 18). De baantjesjagerij is een reden, dat de zaken niet eerlijk gezegd worden (§ 18/9). Dat vroeger aan persoonsverheerlijking niet werd gedaan (§ 21) en men meende, dat niet de aanvoerder,

maar de gemeenschap (Ἀθηναίων — τῆς πόλεως) de slag won, is een door D. meer bespeeld thema (Aristocr. XXIII 196 e. v.) evenals het onderscheid in particuliere en staats-gebouwen toen en nu (§ 28 e. v.; cf Androt. § 76 en 3e Ol. § 25) en de voorstelling, dat de Atheners vijf en veertig jaar over de Grieken heersten met hun goedvinden (§ 26; cf 3e Ol. § 24).

De voorvaderen lieten na: . . . τὰς . . . ἰσίας οἰκίας τῶν ἐν δυνάμει γενομένων . . . μετρίας καὶ τῷ τῆς πολιτείας ὀνόματι ἀκολουθούς . . . (§ 29; vergel. 3e Ol. § 25/6). Vooral de laatste uitdrukking is merkwaardig: volgens D. sluit dus de democratie als staatsinstelling ook in eenvoud van levenswijze van de voornaamsten.

Maar toen was dan ook het volk baas en heerste over alles, terwijl nu de bezitters te grote invloed hebben (§ 31). Dit behoeft niet als sociaal-revolutionnair te worden opgevat, slechts als een bedreiging t. o. v. de welgestelden om hun plicht te doen jegens de staat; men vergelijkte in dezelfde geest 2e Ol. r. § 30 e. v.

Als het volk het goede wil, zal alles terechtkomen (§ 36). Met dit vertrouwen in de toekomst-mogelijkheden besluit de rede.

Samenvatting.

De gelijkheid in rechte, ook tot uiting komende in het particuliere leven, vinden wij in deze redevoering als eis (§ 21, 29), ook de (psychologisch daarmee verbonden) humaniteitsgedachte (§ 17), het zelfbestuur (§ 31), buitenlandse politiek op „ideologische” grondslag (§ 8), federatie-gedachte (§ 26) de gemeenschapsidee (§ 9, 10, 13, 18, 22, 28) het functionneren van de staatsorganen inzake de volksvergadering (§ 18/9), gemeenschappelijke daden (§ 16).

De Olynthische redevoeringen van 349/8 zijn bijna geheel gewijd aan de toestand van het ogenblik: de bedreiging van Olynthus door den Macedonischen koning.

Belangrijk voor ons is in de *eerste Olynthische rede* (I)

de opmerking, dat de autokratie van Philippus bij allerlei voordelen (voornamelijk in het snel en op tijd de oorlogszaken behandelen) het nadeel heeft, dat men haar niet vertrouwt bij het sluiten van verdragen, wetende, dat de koning uit is op onderwerping van het vaderland, hetgeen door de ervaring met Amphipolis en Pydna bewezen is (§ 4). D. zelf *geloofd*, dat iedere autokratie (τυραννίς noemt hij dit begrip) onbetrouwbaar is jegens de democratieën, door hem πολιτείας genaamd ¹⁾, vooral wanneer zij eraan grenzen (§ 5).

De Atheners moeten dus bereidwillig geld inbrengen, zelf er op uittrekken en in niets te kort schieten (§ 6). Haat tegen de rijken heeft D. niet; in de ἐπιλογος noemt hij ook hen apart: zij moeten meehelpen terwille van het vele, dat zij terecht (καλῶς ποιοῦντες) bezitten (§ 28).

Samenvatting.

De autokratie wordt als onbetrouwbaar en gewelddadig t. o. v. democratieën voorgesteld (§ 4 en 5) waarin voor Ath. de mogelijkheid ligt tot federatie-politiek (in casu: Olynthus). Aangedrongen wordt op daden (§ 6), ook financiële ten bate der gemeenschap (§ 28).

In de *tweede Olynthische rede* (II) klinkt vertrouwen in de uiteindelijke overwinning van de rechtsbeginselen: οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν . . . ἀδικοῦντα καὶ ἐπιорκοῦντα καὶ ψευδόμενον δύναμιν βεβαίαν κτήσασθαι . . . (§ 10). Maar de gezanten der Atheners moeten ook in staat zijn op een *daad* te wijzen (§ 12).

Vroeger voeren de Atheners uit terwille van de rechtvaardigheid in Hellas, nu aarzelt men er op los te trekken en draalt geld op te brengen ter wille van eigen bezittingen (§ 24).

¹⁾ Rhedantz-Blass (Ausgew. R. I p. 90) vertalen „Verfassungs- oder Freistaaten (Demokratieën)” onder verwijzing naar VIII, § 43 en hun index.

Deze en dergelijke opmerkingen dienen in de tweede plaats om de volksvergadering gunstig te stemmen ten opzichte van toekomstige bondgenootschappen.

Op het gevaar van het samen-klieden der rijksten ten koste van de gemeenschap doelt de redenaar, waar sprake is van twee groepen (cf. XIII § 20), ieder met een spreker en een strateeg, terwijl de 300 (rijkste burgers) mee zullen schreeuwen (§ 29). Dit moet uit zijn; de toehoorders behoren ὑμῶν αὐτῶν γενομένους ¹⁾ κοινὸν καὶ τὸ βουλευέσθαι καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ πράττειν ποιῆσαι (§ 30).

Dus hier zijn gelijkheid en zelfbestuur tezamen genomen.

Samenvatting.

Rechtbeginsel (§ 10), gelijkheid (§ 30), zelfbestuur (§ 30), daden (§ 12), federatie-streven (§ 12, 24), gemeenschap (§ 24, 29) zijn in deze rede de voor ons belangrijke elementen.

In de *derde Olynthische rede* (III) wordt om een bespreking over de theatergelden in te leiden een ongehoord felle aanval gedaan op de wijze, waarop tot het volk gesproken wordt: het welzijn der staatszaken behoort boven populariteit in het spreken gesteld te worden (§ 21 e. v.).

In de gedachtengang van de vorige rede betreffende buitenlandse politiek (II 24) past ook de (in or. XIII 26 al gegeven) voorstelling, dat de Atheners 45 jaar over de Hellenen heersten met hun goedvinden (§ 24) ²⁾ Ook de opmerkingen over het verschil in particuliere en privaatgebouwen vroeger en thans zijn meer vernomen (Aristokr. 207, organ. 29), schijnen dus ingeslagen te zijn: ἰδὲ αὖ δ' οὕτω σὺ φρονεῖς ἦσαν καὶ σφόδρ' ἐν τῷ τῆς πολιτείας ἥθει μένοντες, ὥστε

¹⁾ Cf. *Rehdantz-Blass* ad locum (I^o p. 122): „selbständig eure eignen Herren geworden So werden die Rechte und Pflichten allen gemeinsam sein, wie es im Wesen der Demokratie liegt”

²⁾ Deze merkwaardige opvatting staat dus niet alleen in de omstreden organisatie-rede.

τὴν . . . τῶν τότε λαμπρῶν οἰκίαν, εἰ τις . . . οἶδεν . . . ὁρᾷ τῆς τοῦ γέλτονος οὐδὲν σεμνοτέραν οὖσαν (§ 25/6). De gelijkheid is dus ἴσος van de staatsregeling van Athene.

Daden-drang, zelfbestuur en juiste selectie zijn verenigd in de zin opvatting, dat vroeger de zaken goed gingen, omdat toen het volk, durvend te handelen en op te trekken, zelf baas was en ieder blij in enig eerbetoon van het volk deel te hebben (§ 30). De bedoeling is, dat ieder van de gemeenschappelijke zaken het deel voor zijn rekening neemt, waaraan de staat behoefte heeft (§ 34).

Samenvatting.

Wij vinden zo: gelijkheid (§ 25/6), zelfbestuur (§ 30), selectie (id.), daden-drang (id.), gemeenschapsgevoel (§ 21, 25, 34) en federatiestreven (§ 24).

Enigszins buiten het kader valt de rede *tegen Midias* (XXI) van 347, een private beledigingszaak wegens een slag in 't publiek Demosthenes toegebracht, maar door dezen als van wijdere strekking voorgesteld, daar hij op het moment vrijwillig choreeg was, terwijl het geheel een staatkundige achtergrond had wegens de aan D. vijandige groep, waartoe de (blijkbaar zeer rijke) aangeklaagde behoorde.

Afgezien van het religieuze moment (ἀσέβεια wegens belediging van χορηγός op het Dionysus-feest: § 1 en 51 e.v.) worden in de lange en enigszins rommelige oratie vooral drie gezichtspunten ingenomen: 1° de geweldenarij, 2° de verhouding van wetten en rechters onderling en tot de gemeenschap en 3° de rijkdom als bescherming tegen aanklachten.

Centraal wordt gesteld: πότερον ἐξείναι δεῖ . . . εἰς τὸν τυχόντ' ὑμῶν ἀδεῶς ὑβρίζειν ἢ μή (§ 7). Zo wordt de privaat-rede toch ὑπὲρ κοινοῦ . . . πράγματος (§ 8). De wetgever meende, dat degeen die tracht te brutaliseren, de staat onrecht doet, niet alleen het slachtoffer (§ 45), want niets is meer ondragelijk dan geweldenarij

(§ 46). Niet het geslagen worden zelf is het ergste, maar dat dit ἐφ' ὅβρει geschiedt (§ 72). De Grieken laten zelfs hun slaven geen geweld aandoen (§ 48/9); het zich vernederen voor de geweldenaars is dan ook: ὥσπερ ἐν τοῖς βαρβάροις (§ 106). De tyrannenmoordenaars (traditionneel verheerlijkt) zouden geen ὄβρις mogen bedrijven, maar verkregen juist hun andere geschenken, omdat zij een eind maakten aan het bedrijf van geweldenaars (§ 170).

De associatie τύραννις—ὄβρις (en omgekeerd δημοκρατία—ἐλευθερία) is hier duidelijk aanwezig, evenals bij de vermelding dat de tyran Plutarchus van Eretria een gastvriend van Midias was (§ 110). In het suggestieve slot merkt de redenaar op, dat ieder na de rechtszitting rustig en in 't volle bewustzijn van persoonlijke veiligheid naar huis gaat, omdat hij πεπίστευκε τῇ πολιτείᾳ dat niemand hem zal meesleuren, molesteren of slaan (§ 221).

De vrijheidsidee is in de aangehaalde plaatsen de werkende factor, soms verbonden met nationaal-Grieks gevoel.

In verband met *wet* en *rechter* wordt erop gewezen dat, los van aangeklaagde en aanklager, het straffen van den wetsovertreder betekent versterking van de wetten (§ 30; in dezelfde geest § 57 en § 76). Athene functionneert van alle staten het beste door de wetten (§ 150); dáárop berust de gelijkheid en al wat er aan goeds is voor de burgers (§ 188). Aan het slot (§ 223—225) heet het: de rechters zijn krachtig en heer over alles in de staat doordat de wetten gelden, maar dit kan alleen, als de rechters op hun beurt de wetten stevig in standhouden, en daartoe moet men τὰ τῶν νόμων ἀδικήματα κοινὰ νομίζειν (§ 225). Het heil van de goed geordende gemeenschap wordt dus vooropgesteld.

Het gevaar van grote rijkdom van enkelingen kan in deze rede natuurlijk breed worden uitgemeten: het volk heeft zonder op het fortuin van Midias en zijn vrienden te letten hem reeds voorlopig veroordeeld (§ 2). Ten opzichte van de rijken hebben de

overigen geen deel aan de gelijkwaardigheid (§ 112), door het voorbeeld van een ander slachtoffer van Midias toegelicht (§ 95 e.v.). Iemand, die door angstaanjaging tracht te verhinderen, dat men in rechte tegen hem optreedt, doet niets anders dan ons het deelgenootschap aan gelijk recht van spreken en vrijheid ontnemen (§ 124). Geen hoge afkomst, rijkdom of macht behoeft de massa te verdragen, als ὄβρις in 't spel komt (§ 143). Bij misdrijven moeten armen en rijken over één kam geschoren worden (§ 183). Niemand mag in een democratie zoveel betekenen, dat hij door pleiten kan veroorzaken, dat de één gemolesteerd, en de ander niet gestraft wordt (§ 207). De rechters mogen bedenken hoe één van hen, uit de mensen van het volk, beoordeeld zou worden, zo hij iets misdaan had tegen één van de welgestelden, indien de rechtbank uit rijken bestond (§ 209).

Het gaat hier blijkbaar overal om gelijkheid voor de wet.

Het bewustzijn, dat ieder deel heeft aan gelijkheid en recht maakt juist, dat allen zich willen beijveren en uitgaven doen (in het algemeen belang) (§ 67). Of iemand eerezuchtig (in goeden zin) is, moet men daaruit opmaken of de massa deelt in de goede resultaten daarvan (§ 159). Een redenaar behoort iemand te zijn, die als zijn raad geeft hetgeen hij beschouwt als voordelig voor de medeburgers, maar zonder hen overlast of geweld aan te doen (§ 189).

In deze gevallen wordt een duidelijk selectie-principe gehuldigd op voortreffelijkheid in algemeen belang. Practische bezwaren tegen het voor de rechtbank voor eigen zaak opkomen zijn o. a. drukke bezigheid, gebrek aan activiteit, het niet kunnen spreken, en armoede (§ 141).

Uit deze hinderpalen blijkt tevens de kijk van den redenaar op het gebrekkig functionneren van de rechtspractijk.

Samenvatting.

Als grond-motieven krijgen wij van deze rede dus: vrijheid (§ 7, 45, 46, 72, 170, 221 met Panhelleens motief: 48/9 en 106) gelijkheid (§ 2, 95, 112, 124, 143, 183, 207, 209) door de wetten (§ 30, 57, 76, 150, 188) gewaarborgd, zelfbestuur (§ 225), tot heil der gemeenschap, terwijl de voorwaarden en normen voor selectie (§ 67, 159, 189) worden uiteengezet, en ook het oog valt op het functionneren van de instellingen (§ 141).

Bij de rede *over de vrede* (V), in 346 op het eind van het jaar gehouden, toen er plotseling gevaar dreigde, dat Athene met de gehele Delphische Amphictonie in strijd zou geraken, is opvallend, hoe D., om zichzelf als raadsman in deze delicate kwestie aan te bevelen, het vooruitzien bij de beraadslaging (πρὸ τῶν πραγμάτων χρῆσθαι τῷ βουλευέσθαι van belang acht, in tegenstelling met wat volgens hem de A. plegen te doen (§ 2). Dit vooruitzien bewijst D. dan bij zichzelf aan drie voorbeelden van vroeger (§ 5 —10) als eerste de geschiedenis met Plutarchus van Eretria; tegen de betreffende oorlog, πόλεμον καὶ ἄδοξον ¹⁾ καὶ δαπανηρὸν genoemd, heb ik mij verzet, zegt D. πρῶτος καὶ μόνος παρελθὼν ἀντίπικον καὶ μόνον οὐ διεσπάσθην door de betaalde bedriegers (§ 5). Zonder het woord te noemen wijst de redenaar hier tevens op de voor den politieken leider benodigde moed.

De twee andere voorbeelden zijn Demosthenes' houding bij de voorspiegelingen van den toneelspeler Neoptolemus, waarbij de toehoorders zelf gelaakt worden, omdat zij zich niet bekommerden om het heil en de zaken der gemeenschap (§ 7), en de historie van het schijngezantschap, hier slechts even besproken (§ 10). Door

¹⁾ „unrühmlichen (weil für einen Tyrannen und mit diesem Ausgange)“: *Rehdantz-Blass* ad locum p. 3.

twee eigenschappen is de redenaar hiertoe in staat geweest (§ 11 en 12): geluk (εὐτυχίαν) en onomkoopbaarheid (προῖκα τὰ πράγματα κρῖνω καὶ λογιζομαι). Deze aanloop diende om een overgang te vinden naar het eigenlijke doel der rede: de Atheners tot kalmte aan te manen voor dit ogenblik.

Bij het zoeken naar bondgenoten mag de vrede *niet* gebroken worden (§ 13), en de z.g. Amphictyonen mogen wij niet dwingen tot noodzaak of aanleiding voor een gemeenschappelijke oorlog tegen ons (§ 14). In een oorlog tegen Philippus om andere redenen zullen de anderen niet tegen Athene strijden, en het minst van al de Thebanen (§ 14/5). Daarmee wordt weer, tegen veler opvatting in (καὶ μοι μὴ θορυβήσῃ μηδὲς πρὶν ἀκοῦσαι) stemming gemaakt voor een toenadering tot Thebe.

Samenvatting.

Hoofdpunten van de vredesrede zijn voor ons dus: het selectiebeginsel: vooruitzien (§ 2), moed (getoond; niét genoemd: § 5), geluk (§ 11) onbaatzuchtigheid (§ 12); gemeenschapszin (§ 7) en federatie-streven (§ 13 en 15).

In de *tweede Philippica* (VI) van 344 wordt na een paar sarcastische opmerkingen over het gemis aan daden bij de Atheners (γινόμενον δ' οὐδὲν ὥς ἔπος εἰπεῖν τῶν δεόντων: § 1; . . . ἐν οἷς ἑκάτεροι (Phil. en de Ath.) διατρίβετε καὶ περὶ ᾧ σπουδάζετε, ταῦτ' ἄμεινον ἑκατέροις ἔχει, ἐκεῖνω μὲν αἱ πράξεις, ὑμῖν δ' οἱ λόγοι: § 4) de verhouding tot Philippus zó vereenvoudigd: ἄρχειν βούλεται, τούτου δ' ἀνταγωνιστὰς μόνους ὑπελήφεν ὑμᾶς (§ 17).

Hoe hier ἄρχειν te interpreteren is, bleek reeds te voren en wordt trouwens later in de rede ook duidelijk: „heersen”, ook in den zin van autokraat zijn en de autokratie verbreiden. Dit wordt, na een paar onvriendelijke opmerkingen over de Thebanen en hun Peloponnesische bondgenoten πλεονεξίαν . . . σκαιότητα τρόπων:

§ 19), nog versterkt door een passage uit een stuk redevoering, door D. aangehaald als door hemzelf tot de Messeniërs en Argeërs gehouden: οὐ γὰρ ἀσφαλεῖς ταῖς πολιτείαις αἱ πρὸς τοὺς τυράννους αὐταὶ λίαν ὁμιλῶσι (§ 21).

Weldra wordt hij duidelijker: wantrouwen is het enige voorbehoedmiddel van de massa's tegen een tyran (§ 24). Hij vraagt de vreemde toehoorders, wat ze wensen: de vrijheid immers? Welnu, βασιλεὺς γὰρ καὶ τύραννος ἅπας ἐχθρὸς ἐλευθερίᾳ καὶ νόμοις ἐναντίος (§ 25). Merkwaardig is hier het aaneenkoppelen van koning-tyran en daartegenover vrijheid-wetten; het spreekt vanzelf, dat in de aangehaalde rede de basis is gegeven, waarop volgens D. een federatie tot stand kan komen: dat dit op den duur gelukt is, weten we uit de gebeurtenissen van 344—339.

De tegenstanders van D. hadden hem bespot, omdat hij water drinkt en dus natuurlijk een humeurige en saaie piet is (§ 30). Deze opmerking is minder bijkomstig als zij schijnt; zij wijst ook op Demosthenes' ideaal van eenvoud bij een volksleider.

Samenvatting.

Wij zien behandeld: vrijheid (§ 25); wetten (id.); selectie op eenvoud (§ 30); federatie-politiek op ideologische grondslag (§ 17, 21, 24, 25; maar schijnbaar ertegen: § 19).

De voortdurende plicht tot verantwoording wordt vooropgesteld in de grote procesrede *over het schijngezantschap* (XIX) van 343, tegen Aeschines: τοὺς μὲν οὖν ἄλλους, ὅσοι πρὸς τὰ κοινὰ δικαίως προσέρχονται, καὶν δεδωκότες ὥσιν εὐθύνας, τὴν δειλογίαν ¹⁾ ὁρῶ προτεινομένους, τουτοὶ δ' . . .) § 2), hetgeen in § 4 e. v. nader wordt uitgewerkt. Hier raakt D. een essentieel punt in de *leider*:

¹⁾ Indien tenminste met *Arnold Schaefer* (Dem. u. s. Z. II³ 388) δειλογίαν wordt geïnterpreteerd als: plicht om altijd rekenschap af te leggen.

massa-verhouding. Verder wijst hij er op, dat hij in de 2e zitting der volksvergadering, waar over de vrede beraadslaagd moest worden, tegen de anderen in opkwam voor de belangen der bondgenoten (§ 15), zoals ook volgens § 78 de Atheners over het geheel moeten oppassen niet het odium te krijgen, dat zij het welzijn der bondgenoten hebben prijsgegeven.

Wat er tijdens de vredesonderhandelingen gebeurde, was dat één man meester werd van de toestand, en dat hoewel Athene nog bestond, de stad die 't als een erfdeel had aan het hoofd te staan der Hellenen (§ 64) waarin zich weer, evenals in § 69: τῆς ἐλευθεριωτάτης πόλεως . . . het nationale gevoel met de vrijheid-lievende trots verbindt. Dit Helleense vrijheidsgevoel spreekt wederom in de smart van D. op zijn doorreis naar Delphi bij de aanblik van de ongelukkige Phocensers (§ 65) ¹⁾.

Een merkwaardige uitspraak in verband met de leiders-selectie is . . . ἐπειδὴν τις ἑαυτὸν πείσας δύνασθαι [sc. τὰ κοινὰ πράττειν] προσέλθῃ, . . . εὐνοῦκῶς δέχεσθε καὶ οὐ φθονερῶς, ἀλλὰ καὶ χειροτονεῖτε καὶ τὰ ὑμέτερά αὐτῶν ἐγχειρίζετε. ἐὰν μὲν οὖν κατορθοῖ τις, τιμῆσεται καὶ πλεον ἔξει τῶν πολλῶν κατὰ τοῦτο· ἀν δ' ἀποτυγχάνῃ, σκῆψεις καὶ προφάσεις ἔρεῖ; ἀλλ' οὐ δίκαιον (§ 99/100).

Een in vrijwillig vertrouwen aanvaarde volksleider dus, die slaagt, wordt geëerd en is voor zóver meer dan de anderen, maar blijft tot rekenschap verplicht. Hier wordt zowel de vertrouwen-verhouding als de verantwoordelijkheid geschilderd, en het punt aangegeven waarin de leider meer mag zijn dan de massa, waarmee het gelijkheids*beginsel* nog duidelijk naar voren komt.

Het functionneren van de staatsmachine wordt in § 185/6 beschouwd: in een democratie gaat het nemen en uitvoeren van

¹⁾ Onwillekeurig denken wij hier aan de reis van Ti. Gracchus door Etrurië (Plut. Ti. Gr. 8) en die van Abraham Lincoln naar New-Orleans: E. Ludwig, Abr. Linc. Ned. vert. Arnhem 1930, pag. 32 e. v.

besluiten véél langzamer dan in een oligarchie of tyrannis ¹⁾, waar men maar behoeft te bevelen; daarom is opzettelijk tijd verknoeien in de eerstgenoemde staatsregeling een zwaarder vergriep (§ 185/6).

Indien, volgens den redenaar, aan de Thessaliërs en Eleeeërs de *vrijheid* werd ontnomen, hetgeen ook in Elis tot het vermoorden van politieke tegenstanders leidde (§ 260), zo wordt hier door hem het eerst gedacht aan het ontnemen der *nationale zelfstandigheid*, wat volgt uit de vermelding van Macedonische bezettingstroepen, maar onmiddellijk associeert zich het *gelijkheidsbegrip*: ἰν' ἀλλήλων ἀρχῶσι καὶ Φιλίππῳ χαρίζονται . . . Vlak daarop komt weer de nationale trots der Atheners (autochtonie) naar voren, nu met de vrijheidsidee verbonden: . . . Ἀρκάδων πολλοί, προσήκον αὐτοῖς ἐπ' ἐλευθερίᾳ μέγιστον φρονεῖν ὁμοίως ὑμῖν (μόνοι γὰρ πάντων αὐτόχθονες ὑμεῖς ἐστε κἀκεῖνοι) Φιλίππον θαυμάζουσι . . . (§ 261). Zo volgt hieruit e contrario als wenselijk in de ogen van D. het onderling vrij en gelijk zijn van de bewoners der betreffende Helleense staten, en de goede verhouding tot Athene als inhoud van het federatie-streven.

Het volk van Olynthus δι' ἀβελτερίαν . . . μᾶλλον δὲ διὰ δυστυχίαν . . . beschouwde verraders als meer betrouwbaar dan degenen die vóór hen spraken (§ 265). Hierin treft de verschonende toon ten aanzien van een volksmassa, ook al is deze op het moment van spreken politiek vernietigd; dit is geen demagogie (waar is het te verwachten voordeel?), maar consequent doorgezette stellingname, berustend op vooringenomen sympathie. De Atheners moeten de voorvaderen metterdaad navolgen (ἐργῶ μιμεῖσθαι § 269).

Gemeenschapsstreven met het oog op de in de stad werkende

¹⁾ ἐν ἐκείναις . . . ταῖς πολιτείαις: πολιτεία hier op te vatten als „staatsregeling” in tegenstelling met de bij D. veel voorkomende betekenis: „onze” staatsregeling, dus: democratie; ἐπιταγὰ is hier: „opdracht, bevel”, en niet: „eis”, zoals het Gr. Woordenb. van F. Muller [2e dr. Groningen 1926] voor deze plaats aangeeft.

handlangers van den Macedoniër spreekt uit: οὐδὲ φοβέει με Φίλιππος, ἀνὰ τὰ παρ' ὁμῶν ὑγιαίνει (§ 289). Waar men vooral mee moet oppassen is: τὸ μείζω τινὰ τῶν πολλῶν εἶναι γίνεσθαι (§ 296). Nader wordt dit bepaald: . . . πάντων ἐχθρότατον καὶ φοβερώτατον τὸ τὸν προεστηκότ' εἶναι οὐκ εἶον γίνεσθαι τοῖς μὴ τῶν αὐτῶν ἐπιθυμοῦσι· τῷ δῆμῳ (§300). Zo vallen in het bewustzijn van den spreker οἱ πολλοὶ en ὁ δῆμος nagenoeg samen; in het laatste voorbeeld ligt e contrario de zelfbestuur-idee (de volkswil als behorende de algemene richting aan te geven).

Onder de door Aeschines c.s. gedane voorspiegelingen, die later in hun tegendeel zijn verkeerd, noemt D. nog het verzwakken en vernederen van Thebe (§ 325), hetgeen enigszins in strijd is met de voorzichtige toenadering in vroegere oraties.

Samenvatting.

Als democratische elementen onderscheiden wij hier: gelijkheid (§ 100, 260, 296), vrijheid (§ 65, 69, 261), zelfbestuur (§ 300), leiders-selectie: verantwoordelijkheid (§ 2), vertrouwen-verhouding (§ 99), gemeenschapsidee (§ 289), daden-drang (§ 269), Panhelleense federatie-gedachte (§ 15, 64, 78, 260/1, 265; *tegen* Thebe: 325) en het functionneren van de staatsmachine (§ 185/6).

In de eerste redevoering van 341, die *over de zaken in de Cherronesus* (VIII), gehouden ter verdediging van een Atheensen strateeg, Diopithes (die nogal „actief” optrad) vinden we, na een opmerking over de geringe dadendrang der Atheners (§ 21), mede ter verschoning van het optreden van den betreffenden commandant, ¹⁾ hèt punt, waar het volgens D. om gaat, middenin gezet: οὐδενὶ μέντοι μᾶλλον ἢ τῇ πολιτείᾳ πολεμεῖ (sc. ὁ Φίλιππος)

¹⁾ Deze wordt min of meer schoongewassen, maar vergel. voor Demosthenes' realiteitszin evenzo, nièt in het voordeel van den spreker, Aristocr. § 148.

(§ 40). De Macedoniër doet dit in zekeren zin terecht, (εὐκότως¹⁾ τρόπον τινά), want nooit zal hij bestendig al het andere kunnen bemachtigen, noch het verkregene bestendig kunnen behouden, zolang Athene democratisch bestuurd wordt (§ 41). Immers zijn de A. van nature niet geschikt tot heersen²⁾, maar wél geschikt om een ander te beletten iets te grijpen en het hem af te nemen, als hij het heeft; zij zijn bereid alle mensen εἰς ἐλευθερίαν ἀφελέσθαι . . . (§ 42).

Deze stelling vormt het hoofdthema van de rede.³⁾

Maar ook tegen Ph. in moeten volgens den redenaar de Atheners een macht gereed hebben om alle Hellenen te redden en te helpen (§ 46). Zelfs als het vast zou staan, dat de Macedoniër, bij neutraliteit van Athene, niet daartegen zou optrekken, zou het schandelijk en het verleden onwaardig zijn, alle andere Grieken in slavernij te laten gaan (§ 49). Nu het omgekeerde daarentegen vaststaat, moeten de Atheners zeker het nodige doen (§ 50); voor een vrij man is de schaamte over hetgeen gebeurt ἡ ὑπὲρ τῶν γιγνομένων αἰσχύνη, de grootste noodzaak (§ 51).

Men kan de vijanden buiten de staat niet de baas worden, voordat men die in de staat straft (§ 61). Het welzijn der gemeenschap dus eist het aan de kaak stellen van verraders; anders dan zodanig kon D. blijkbaar de pro-Macedonische woordvoerders niet zien.

Rijkdom van een staat vormen bondgenoten, vertrouwen "goodwill" (εὖνοίαν § 66). Wat hier, in politiek opzicht, *moed* betekent,

¹⁾ In de z.g. 4e Phil. (X) lezen wij in een overigens vrijwel gelijk luidende passage: ἐξ ἀνάγκης τρόπον τινά . . . Hier is dus het natuurlijkewijze, begrijpelijkerwijze, veranderd in „noodzakelijkerwijze”.

²⁾ Dit doet denken aan Cleon bij Thuc. III 37, waar echter omgekeerde intentie vóórzit.

³⁾ „Obwohl der Redner alles erschöpft zu haben scheint, um die tiefe, auf alles was athenisch heißt sich erstreckende, Feindschaft Philipps zu schildern . . . hat er sich eins aufgespart und stellt es . . . allem Vorigen gegenüber, das Teuerste nämlich, was der Athener besaß, die freie Verfassung.” (Rehdantz-Blass ad 40, blz. 73).

zet de redenaar uiteen als volgt: . . . ὅστις δ' ὑπὲρ τοῦ βελτίστου πολλὰ τοῖς ὑμετέροισι ἐναντιοῦται βουλῇμασιν, καὶ μηδὲν λέγει πρὸς χάριν, ἀλλὰ τὸ βέλτιστον, καὶ τὴν τοιαύτην πολιτείαν προαιρεῖται, ἐν ᾗ πλειόνων ἡ τύχη κυρία γίνεται ἢ οἱ λογισμοί, τούτων δ' ἀμφοτέρων ἑαυτὸν ὑπεύθυνον ὑμῖν παρέχει, οὗτός ἐστ' ἀνδρεῖος . . . (§ 69). Verantwoordelijkheid dus ook in risquante gevallen, blijft de plicht van den leider. De gemeenschap gaat vóór: . . . συναξάνεσθαι δὲ τὴν πόλιν τοῖς τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν πολιτεύμασι, en bij het spreken mag men niet de lijn van de minste weerstand (τὸ ῥᾶστον) volgen (§ 72). Merkwaardig is, hoe D. hier tot grondslag neemt het begrip „goede burger” χρήσιμος πολίτης: § 70, ἀξιους πολίτας τῆς πόλεως (id.), τὸν ἀγαθὸν πολίτην § 72; vanuit den „citoyen” komt men tot de eisen voor den leider.

Bij het voorbeeld van daadkracht op het eind van de rede (Timotheus t. o. v. Eubæa) is de toon anti-Thebaans, (ὅτε Θηβαῖοι κατεδουλοῦντ' αὐτούς § 74), maar zonder overbodige scherpte. De slotsom is: geld inbrengen, aanwezige macht bijeen houden en πρέσβεις ἐκπέμπειν πανταχοῖ, afgezien van het straffen en haten van de omgekochten (§ 76).

Samenvatting.

In deze rede zijn de voor ons belangrijke elementen: vrijheid (§40 en 42; persoonlijk: 51), leiders-ideaal: verantwoordelijke moed (§ 69 e. v.), gemeenschapstreven (§ 66, 72) dadendrang (§ 21, 50, 76), staatsmechanisme: interne vijanden (§ 61, 76), federatie-politiek (46, 49, 66, 76).

De als litterair kunstwerk beroemde *derde Philippica* (IX)¹⁾, eveneens van 341, is voor ons onderzoek zeker niet de belangrijkste

¹⁾ Op de controverse, ontstaan door de overlevering van deze rede in een lange en kortere vorm gaan wij niet in. Vergel. hiertoe *Drerup* (Adv. p. 113, noot 115) die de lange vorm als ontwerp voor rede, de korte als brochure beschouwt.

rede, daar zij weinig meer geeft dan een hartstochtelijke repetitie. In het begin wordt gewezen op het gevaar, dat de gemeenschap loopt, veroorzaakt omdat één groep (aan de regering) uit eer- en heerszucht niet vooruit ziet (οὐδεμίαν περὶ τῶν μελλόντων πρόνοιαν ἔχουσιν . . .), de andere daarentegen (de oppositie) de machthebbers beschuldigt en belastert (§ 2). De vrijheid van spreken, afgezien van de speciale moeilijkheden bij het adviseren in het publiek, waarover de redenaar met enige overdrijving (παντάπασιν ἐξεληγάκατε) klaagt, is zéér groot, zelfs bij de slaven: . . . πολλοὺς ἂν τις οἰκέτας ἴδοι παρ' ἡμῖν μετὰ πλείονος ἐξουσίας ὃ τι βούλονται λέγοντας ἢ πολίτας ἐν ἐνίαις τῶν ἄλλων πόλεων . . . (§ 3).

In de volzin: „βούλομαι δ' εἰπεῖν πρὸς ὑμᾶς ἐξ ὧν ὑπὲρ τῶν πραγμάτων οὕτω φοβοῦμαι, ἴν', εἰ μὲν ὀρθῶς λογίζομαι, μετάσχητε τῶν λογισμῶν καὶ πρόνοιαν τιν' ὑμῶν γ' αὐτῶν, εἰ μὴ καὶ τῶν ἄλλων ἄρα βουλευσθε, ποιήσθητε, ἐὰν δὲ ληρεῖν καὶ τετυφῶσθαι δοκῶ, μήτε νῦν μήτ' αὖθις ὥς ὑγιαίνοντί μοι προσέχητε (§ 20) staan verscheidene punten ter overweging: in de eerste plaats wekt de redenaar zijn hoorders op tot πρόνοια (prudentia), zo niet ten aanzien van de anderen (hetgeen zeker als gewenst wordt gezien) dan toch van *zichzelf* (als geheel: gemeenschap), eveneens tot bezonnen kritiek, waarbij de verantwoordelijkheid van den spreker is verondersteld. Uit alles spreekt de wil tot πείθειν en inzicht in de leider: massa-verhouding. Het beginsel der autokratie wordt omschreven als τὸ ποιεῖν ὃ τι βούλεται . . . καὶ καταδουλοῦσθαι τὰς πόλεις ἐπιόντα (§ 22) d. w. z. doen alwat hij wil (de autokraat, niét de onderdanen) en alle steden aanvallen en overheersen; e. contrario laat zich hier als doel van D. afleiden; ònvrijheid voor één persoon of één staat (cf. de voorbeelden §§ 23—25) om alles te doen of te laten naar believen, en onderlinge vrijheid der overige staten.

Zo komt weer de grondgedachte van het federatiestreven naar voren: πάντες φροντο δεῖν . . . μετὰ τῶν ἡδικημένων πολεμεῖν

(§ 24), waarbij nog opvalt, dat de Thebanen wel genoemd worden als deelhebbers aan de hegemonie (§ 23), maar dat zij bij het noemen van de vergripen door heerszucht, met aposiopese: . . . τι δεῖ τοὺς ἄλλους λέγειν; (§ 25) worden gespaard. In verband hiermee is op te merken, dat even verder Thebe en Athene in één adem genoemd worden als begrensd door tyrannieën op Eubœa (§ 27; cf § 58). Het Helleense standpunt wordt met het Atheense (van den redenaar) veréénzelvigd: καὶ ταῦθ' ὀρώντες οἱ Ἕλληνες ἅπαντες . . . οὐ πέμπομεν πρέσβεις . . . (§ 28) maar, zo klaagt D. . . . οὕτω δὲ κακῶς διακείμεθα καὶ διορωρύγμεθα κατὰ πόλεις, ὥστ' . . . δυνάμεθα . . . οὐδὲ κοινωνίαν βοηθείας καὶ φιλίας οὐδεμίαν ποιήσασθαι (id.). Hier is dus duidelijk het doel uitgesproken: een deelgenootschap (federatie) van hulp en vriendschap.

Het Panhelleense besef wordt nog sterker geprikkeld door openlijk toegeven van dwalingen in het verleden. Wat Atheners en Lacedaemoniërs indertijd hebben misdaan (§ 25 ἐξημέρτηται), geschiedde tenminste nog door stamverwanten (§ 30). Vroeger was het (voor den vijand) niet mogelijk, het gunstig oogenblik van handelen door omkoping te weten te komen (τὸν . . . καιρὸν . . . πρίσθαι), noch was te koop . . . οὐδὲ τὴν πρὸς ἄλλήλους ὁμόνοιαν, οὐδὲ τὴν πρὸς τοὺς τυράννους καὶ τοὺς βαρβάρους ἀπιστίαν . . . (§ 38). T. a. v. de gemeenschap is dus eensgezindheid gekoppeld aan en gesteld tegenover wantrouwen ¹⁾ jegens tyrannen en barbaren (waarbij tegelijk vrijheidsliefde en Helleens gevoel weer worden opgeroepen. Het voorbeeld voor nu is daarom de overweging: de Atheense voorvaderen meenden, dat de redding van alle Grieken hen aanging (§ 45).

Op het persoonlijk vrijheidsgevoel wordt gewerkt door de aanduiding van gruwelen: de Eretriërs zijn nu slaaf van een tyrant . . . μαστιγούμενοι καὶ σφαττόμενοι (§ 66).

¹⁾ Dit schijnt hier betere interpretatie dan „onbetrouwbaarheid”.

Hieruit volgt de waarschuwing: zolang een schip nog niet vergaan is, . . . τότε χρη καὶ ναύτην καὶ κυβερνήτην καὶ πάντ' ἀνδρ' ἐξῆς προθύμους εἶναι . . . (§69).

D. zal nu een schriftelijk voorstel doen; . . . ὥστ' ἂν βούλησθε χειροτονήσετε (§ 70) en zo, door hun handeling van zelfbestuur de hoorders zelf hun deel der verantwoordelijkheid opleggen. Want: al zouden alle anderen toestemmen in slavernij, hebben wij te kampen voor de vrijheid (§ 70). En dan concluderende (het gaat nu slechts meer om practische dingen) wordt als nodig verklaard: . . . τοῖς μὲν ἐν Κερρονήσῳ χρήματ' ἀποστέλλειν (verband met vorige rede) . . . καὶ τᾶλλ' ὅσ' ἀξιοῦσι ποιεῖν, αὐτοὺς δὲ παρασκευάζεσθαι, τοὺς δ' ἄλλους Ἑλληνας συγκαλεῖν, συνάγειν, διδάσκειν, νοουθετεῖν (§ 73). Daarbij mag niemand trachten zich te onttrekken (§ 75) en moge gelukkig uitkomen, hetgeen het volk besluiten zal (§ 76).

Samenvatting.

Deze rede geeft ons als belangrijk voor het onderzoek: vrijheid (persoonlijke: § 3, 66; van staten § 22, 70, samen met Helleens gevoel: § 38), zelfbestuur (§ 70, 76), leiders- en massaplicht (§ 20), gemeenschap (§ 2, 38, 69, 75) daden (§ 73) en Panhelleens gevoel (§ 28, 30, 45) met federatie-streven (§ 24, 28; Thebe: § 25, 27).

Gesteld, dat de *vierde Philippica* (X) van omstreeks 341 echt is ¹⁾, zo scheidt D. hier na wederom te hebben uitgesproken, dat de A. vèr blijven van *daden* (§ 1), de democraten en oligarchisch of autokratisch gezinden in Hellas als volgt: τῶν μὲν εἰς τὸ μήτ'

¹⁾ Vergelijk na het oordeel van Blass: „... als Ganzes zwar unecht, aber doch aus echten Teilen zusammengeflückt . . .” (Phil. r., 2. Hft 1. Abt.⁸ v. Rhedantz-Blass, pag. 144). Drerup (Adv. pag. 114—118). Cloché (Dém. pag. 163—167) en Jaeger (Dem. pag. 173 en pag. 258 note 16, met verwijzing naar A. Koerte Rhein. Mus. LX, 1905), die allen de echtheid van de rede in haar geheel als volksrede aannemen met ± 341 als jaartal.

ἄρχειν βίᾳ βούλεσθαι μηδενὸς μήτε δουλεύειν ἄλλῳ, ἀλλ' ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ νόμοις ἐξ ἰσοῦ πολιτεύεσθαι, τῶν δ' εἰς τὸ ἄρχειν μὲν τῶν πολιτῶν ἐπιθυμεῖν, ἐτέρῳ δ' ὑπακούειν, δι' οὗ ποτ' ἂν οἴωνται τοῦτο δυνήσεσθαι ποιῆσαι (§ 4), terwijl het nauwe verband tussen de laatste twee begrippen (oligarchie en autokratie) ook nog tot uitdrukking wordt gebracht door het onmiddellijk volgende: οἱ τῆς ἐκείνου προαιρέσεως, οἱ τυραννίδων καὶ δυναστειῶν ἐπιθυμοῦντες . . . (§ 4) d. i. vrijheid (door wetten geregeld) en gelijkheid worden hier gesteld tegenover geneigdheid tot heersen ener- en gehoorzamen anderzijds.

Een deels woordelijke herhaling van de geciteerde democratische motieven (tot tegenstand) der Cherronesiaca (§ 38—40) geven § 11—14, terwijl hierop de twee punten, waarom het gaat, worden samengevat: πρῶτον μὲν . . . δελ, ἐχθρὸν ὑπειληφέναι τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοκρατίας ἀδιάλλακτον ἐκείνον, δεύτερον δ' εἶδέναι σαφῶς ὅτι πάνθ' . . . ἐπὶ τὴν ἡμετέραν πόλιν παρασκευάζεται (§ 15). Gelijktijdig wordt een beroep gedaan op de liefde tot de democratische staatsregeling (hier niet nader omschreven) en de stadstaat.

Een eigenaardige kijk op Demosthenes' sociale opvattingen geven de plaats, waar hij als bemiddelaar tussen armen en rijken wil optreden (§ 36), en die, waar hij beide groepen hun rechten en plichten voorhoudt terwille van het gemeenschappelijke vaderland (§ 45). Evenals in Cherr. (VIII) § 61—67 krijgen we hier ook (§ 63—70 half) de uitingen over de vijanden in de staat (§ 63) en over de ware rijkdom van de staat (§ 69).

Tenslotte wordt nog bij het optreden de eerezucht als geldig motief erkend, maar de zorg voor de gemeenschap moet voorgaan; want: terwille van eer en roem mag iemand zich wel in staatszaken mengen, maar hij moet ervoor zorgen, dat hij de staat niet adviseert deze dingen (eer en roem) prijs te geven, zodat hij zelf in de staat heel wat betekent, dèze daarentegen onder de Hellenen niets meer waard is (§ 71).

Samenvatting.

De hoofdpunten van de 4e Phil. zijn voor ons dus: vrijheid en gelijkheid bij de wet (§ 4); leiders-selectie door eerezucht, met inachtneming van staatsbelang (§ 71), gemeenschapstreven (staatsregel. en vaderl. § 15, verhouding rijken en armen § 36, 45, vijanden in de staat § 63, rijkdom § 69), dadendrang (§ 1) en federatiestreven door indeling van buitenland op „ideologische grondslag” (§ 4).

Ten slotte de bekende rede *over de krans* (XVIII) van 330 uit het proces tegen Aeschines, die een tamelijk volledige verantwoording bevat van het doen en laten op politiek gebied van den redenaar tot 338 met het oog op Macedonië, en wel dit door hemzelf zo gunstig mogelijk geschikt en voorgesteld. Hieruit moet blijken, hoe hijzelf wilde, dat zijn daden werden opgevat zowel door het volk der Atheners als door het nageslacht.

Waar het vooral Macedonische zaken betreft, komt het nationale element sterk naar voren. Dit geldt zowel geheel Hellas (§ 62) als de Atheners, de „vrijwilligers voor de vrijheid” (§ 68). Philippus vernietigde, gelijkelijk van alle steden, het aanzien, de hegemonie, de vrijheid en, meer nog, de staatsregelingen, waar hij kon (§ 65) en allicht is bij deze laatsten te denken aan min of meer democratische inrichtingen; de „vrijheid” schijnt hier voornamelijk „onafhankelijkheid” te beduiden. Zo was Ph. bezig een heerschappij en tyrannis over de Hellenen voor te bereiden (§ 66). Maar de Atheners („gijlieden”) verzetten zich, in verband met hun oude roem terecht (§ 69). Hier maakt D., evenals in § 80 en 88, gebruik van iets, waartoe de democratie (als inrichting van zelfbestuur) hem in staat stelt: de verantwoordelijkheid te laten meedragen door, ja in de eerste plaats over te dragen op, de toehoorders; deze worden nu rechters in eigen zaak.

Gelijkheid als streven, ook op maatschappelijk gebied met als neven-doel het beter doen functionneren van het belasting-apparaat

met het oog op de marine (§ 102) blijkt uit een opmerking over de door hem voorgestelde triërarchen-wet: ἀρα μικρὰ βοηθῆσαι τοῖς πένησιν ὑμῶν δοκῶ, ἢ μικρὸ ἀναλῶσαι ἂν τοῦ μὴ τὰ δίκαια ποιεῖν οἱ πλούσιοι; (§ 107). Breder opgevat: ταὐτὸ τοῖνυν ἡθος ἔχων ἐν τε τοῖς κατὰ τὴν πόλιν πολιτεύμασιν καὶ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς φανήσομαι· οὔτε γὰρ ἐν τῇ πόλει τὰς παρὰ τῶν πλουσίων χάριτας μᾶλλον ἢ τὰ τῶν πολλῶν δίκαι' εἰλόμην, οὔτ' ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τὰ Φιλίππου δῶρα καὶ τὴν ξενίαν ἡγάπησ' ἀντὶ τῶν κοινῇ πᾶσι τοῖς Ἑλλήσι συμφερόντων. (§ 109).

Binnenslands was dus het politieke doel: het recht van de massa (gelijkheid, gemeenschap), buitenslands het gemeenschappelijk voordeel ¹⁾ van alle Grieken (federatiebeginsel op voet van gelijkheid), met nadruk op de persoonlijke onomkoopbaarheid van den spreker.

De levenslange verantwoordelijkheidsplicht van een leider in politieke zaken wordt toegegeven ²⁾ (§ 111). De monarch daarentegen is οὐδ' ὑπεύθυνος . . . οὐδενί (§ 235).

Op een kritiek moment na de bezetting van Elatea door Philippus in 339 had men behoefte aan iemand, die niet alleen welwillend of gefortuneerd was, maar ook de zaken van 't begin af aan had gevolgd en uitgerekend, waarom Ph. dit of dat deed. Want zonder dit kon iemand niet in staat zijn vooruit te zien en raad te geven (§ 172). Het volk luisterde naar D. omdat het wist ^{1°} dat hij als enige van de leiders niet wegliep bij dit gevaar, en ^{2°} dat het in korten tijd goed ingelicht zou worden (§ 173). Hier toont zich dus het vertrouwen van de massa in de moed en het inzicht van den leider of ten minste het geloof van den leider in dit vertrouwen.

De inhoud der verantwoordelijkheid wordt toegelicht: ἰδεῖν τὰ πράγματ' ἀρχόμενα καὶ προαισθῆσθαι καὶ προειπεῖν τοῖς ἄλλοις (§ 246). Daardoor is bepaald een zeker inzicht, waarbij plicht tot van te voren zeggen, die een zekere moed veronderstelt.

¹⁾ Voor verbinding van „rechtvaardig” en „voordelig” cf. Megal. (XVI) § 10.

²⁾ Hier reeds op pag. 26 vermeld.

Waar gevaar dreigt voor de staat (τῇ πόλει), en het volk (τῷ δήμῳ) tegen zijn vijanden staat, moet de redenaar fel zijn (§ 278). Daarbij komt het aan op τὸ ταῦτὰ προαιρεῖσθαι τοῖς πολλοῖς καὶ τὸ τοὺς αὐτοὺς μισεῖν καὶ φιλεῖν ὅσπερ ἂν ἡ πατρίς (§ 280). Het blijkt dat de uitdrukkingen „het volk” en „de massa” worden dooreen gebruikt, en sterk „de staat” en „het vaderland” naderen. Ook is merkwaardig de rol van de massa als doelrichting voor den leider (cf. schijngezantsch. r. (XIX) § 300).

Van de (opgesomde) tegenstanders in de andere steden heet het, dat zij verraders zijn en dat zij de vrijheid en het zonder-heer-zijn, wat voor de vroegere Hellenen de grensstenen en maatstaven waren van het goede, hebben omgeworpen (§ 296). Een zekere samenvatting met de vrijheid voorop geeft de op pag. 26 aangehaalde passage (§ 305).

Samenvatting.

Als belangrijkste punten voor ons onderzoek vinden wij in de kransrede: vrijheid (§ 65, 68, 296, 305), gelijkheid (§ 107), zelfbestuur (zéér indirect: § 69); leiderseisen: verantwoordelijkheid (§ 111, e contrario 235), moed (§ 173), inzicht (§ 172, 173, 246), functie v. massa: doelrichting (§ 300); gemeenschapstreven (§ 109, 278), functionneren staatsdienst (belasting: § 107); federatie-politiek (§ 109) met Panhelleens motief (§ 62, 66).

§ 3. Onechte redevoeringen, getuigenissen van tijdgenoten en brieven.

A. In aansluiting op de door Demosthenes vervaardigde redevoeringen volgt hier nog iets over de *onechte politieke redevoeringen* uit het corpus Demosthenicum en de brieven, terwijl dan tevens gelegenheid is enige uitingen van tijdgenoten-historici te vermelden.

De reeds door Libanius¹⁾ aan Demosthenes' geestverwant *Hegesippus* toegeschreven rede over Halonnesus (VII) is een sarcastische aanval op een brief van Philippus aan de Atheners, waarin deze de punten had uiteengezet, waarop men het eens zou kunnen worden als correcties op het vredesverdrag van 346. Mede door het vasthouden aan de puntsgewijze indeling mist de rede de geconcentreerde kracht, die karakteristiek is voor Demosthenes. Ook komt het principiële niet zo tot zijn recht als wel de bijtende spot, waarmee tegen Philippus' aanbiedingen te keer wordt gegaan.

De redenaar haalt aan, dat Athene's weermacht de Hellenen heeft bevrijd (§ 7). Hierbij is waarschijnlijk alleen gedacht aan de onafhankelijkheid, of wel het bondgenootschap met Athene. Honend wordt verteld, hoe Ph. in de praktijk bewerkstelligt, dat de Hellenen „vrij en autonoom” zijn (§ 32). Ook hier is gedacht aan zelfstandigheid, naar buiten en naar binnen, al wijst het: *Ἀλεξάνδρω δουλεύειν* in de voorafgaande zin ook op de staatsvorm.

Uit niets blijkt, dat bij *Hegesippus* een democratische gezindheid als *afzonderlijk* element zich met zijn Atheens-patriottische overtuiging verbonden heeft. Daarvan kan trouwens ook de oorzaak zijn, dat de man niet de denk- en gevoelskracht bezat van D.

Volgens *Anaximenes*²⁾ heeft Demosthenes in de door hem (A.) in zijn geschiedwerk ingelaste rede (op naam van D.) tegen de brief van Philippus (XI) een (hoewel niet geheel nieuw: cf. 2e. Ol. (II) § 15—17) argument voor oorlogvoeren gegeven. Niet alleen is er verschil van belangen tussen Philippus en zijn onderdanen (§ 9), maar zelfs zijn aanvoerders vrezen zijn karakter (§ 10 en 11); bij een nederlaag zal dat alles aan den dag komen (§ 13), want (na een vergelijking met lichaamsziekten) . . . καὶ

¹⁾ Vergel. *Rehdantz-Blass* I 2^o1, pag. 51 e. v.

²⁾ Zie *Rehdantz-Blass* I 2^o1, pag. 51; *Drerup*, Adv. republ. pag. 125/6.

τῶν βασιλειῶν καὶ ἀπασῶν τῶν δυναστειῶν, ἕως μὲν ἂν ἐν τοῖς πολέμοις κατορθῶσιν, ἀφανῇ τὰ κακὰ ἔστι τοῖς πολλοῖς, ἐπὶ δὲ πταίσωσιν, . . . γίγνεται φανερὰ τὰ δυσχερῆ πάντα τοῖς ἀπασιν. (§ 14).

Ook hieruit volgt naar alle waarschijnlijkheid, dat het optreden van D. door Anaximenes zal zijn gezien als mede gericht tegen de autokratie als zodanig. Dat Anaximenes' eigen inzichten een heel andere kant uitgingen ¹⁾ doet aan de belangrijkheid van deze passages alleen in zoverre af, dat de kans op wanbegrip groter wordt. Maar in overeenstemming met de authentieke oraties heeft een dergelijk indirect getuigenis enige waarde.

Ook de overgeleverde brief van Philippus (XII) is, hetzij door een onbekenden rhetor, hetzij door Anaximenes bewerkt. ²⁾ Hierin komt voor een aanval op „de sprekers” in Athene (waarmee ongetwijfeld D. en zijn geestverwanten zijn bedoeld); deze zouden o. a. de voornaamsten der burgers en de meest beroemde mensen buitenslands op het spreekgestoelte plegen te beschimpen en zo bij de massa de naam van δημοτικοί trachten te verwerven (§ 19).

D. geldt hier vermoedelijk als vijand van oligarchisch gezinde lieden te A. en autokraten erbuiten.

Bij de rede, die onder de titel over het verdrag met Alexander (XVII) in het Demosthenes-corpus is overgeleverd, maar vermoedelijk door een geschiedschrijver is vervaardigd, is op te merken, dat in de §§ 1, 3, 4, 9, 10, 12, 14 en 17 een anti-autokratische gezindheid blijkt, hetgeen iets zegt omtrent de kijk van iemand, die waarschijnlijk een tijdgenoot van D. is geweest. ³⁾

¹⁾ Vergel. *Drerup*, D. im Urteil des Altert. pag. 20—22.

²⁾ *Drerup*, Adv. rep. pag. 125 en noot 124; bestreden door M. Pohlenz, *Hermes* 24, 1929, pag. 41—62.

³⁾ Zie *Drerup*, Adv. rep. pag. 151, noot 143.

B. Nu hier toch sprake is van beoordeling van Demosthenes door anderen komt het wellicht te pas een ogenblik de *uitingen van den tijdgenoot-historicus Theopompus* te bezien. Omtrent dezen horen wij weliswaar bij Suidas (s. v. Ephoros), dat hij als balling uit Chios een smekeling van Alexander was en vijandig gezind jegens de heersende (demokratische) verhoudingen van zijn vaderstad, en bij Photius (Bibl. 176 p. 120 b 19: F. Jacobi F. Gr. H. II B, ¹⁾ pag. 526/7), dat zijn vader Spartaans gezind was, en Alexander zijn terugkeer bewerkte, terwijl hij na diens dood wederom werd verbannen, hetgeen alles wijst op een anti-demokratische en vermoedelijk anti-Atheense gezindheid. Maar een oordeel van een geschiedschrijver van deze bekendheid zou toch de moeite waard zijn indien het door gronden was gesteund.

Wij vinden in de Demosthenes-biografie van Plutarchus ²⁾ de mededelingen van Theopompus, dat de vader van D. van goede familie was (c. 4), dat D. zich niet tot sycophant liet verleiden (c. 14), omtrent welke uiting Theopompus als zegsman omstreden is, ³⁾ dat D. te Thebe een buitengewone indruk maakte met zijn rede in 339, bij welk citaat het niet duidelijk is, waar Th. ophoudt en Plutarchus begint (c. 18), dat het volk van Athene na Chaeronea minderwaardig en onedel het ongeluk opnam, welke mening een enigszins wonderlijke indruk maakt, waar het volk D. na de geweldige slag niet afviel (c. 21), en ten slotte een oordeel over D., dat jammer genoeg niet met voorbeelden is verduidelijkt. Dat is de (door Plutarchus bestreden) opvatting over D., dat hij ἀβέβαιον τῷ τρόπῳ γεγονέναι καὶ μήτε πράγμασι μήτ' ἀνθρώποις πολὺν χρόνον τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένειν δυνάμενον (c. 13).

¹⁾ Berlin 1929. (Suidas aldaar op pag. 528).

²⁾ ed. Cl. Lindskog et K. Ziegler Vol. I fasc. II Leipzig (Teubneriana) 1914; vergel. F. Jacobi, F. Gr. H. II^B en II^D.

³⁾ Of hier (evenals c. 25) volgens Cod. Y met Jacobi (II D ad F 326 einde), gevolgd door Jaeger (Demosth. pag. 225 note 13) moet worden gelezen θεόπομπος dan wel volgens Cod. N met Lindskog-Ziegler θεόφραστος laten wij in het midden.

Deze z.g. omstandigheid kan misschien worden betrokken op de aanvankelijke houding t. o. v. Eubulus, gelijk *Jaeger* doet ¹⁾, maar blijft toch door het gebrek aan bewijs, een duistere zaak. ²⁾ Voor de principiële kant van Demosthenes' streven geldt zij zeker niet.

Demetrius van Phaleron, geeft volgens dezelfde biografie een evenmin vriendelijk oordeel over Demosthenes. In tegenstelling tot Phocion zou D. . . . οὐκ ἐν τοῖς πολλοῖς ἀξιόπιστος . . . οὐδὲ πρὸς τὸ λαμβάνειν παντάπασιν ἀπωχυρωμένος zijn (c. 14). Ook van deze oordelen kennen wij de motivering niet: vermoedelijk slaat het eerste op de vlucht na Chaeronea, die met lafheid niets te maken had: "He was fanatically devoted to his ideal; and that ideal would not permit him to die gloriously when there was still the faintest chance of its being realized." ³⁾

Van de aanklacht betreffende omkoopbaarheid is niets met zekerheid bewezen. Maar het is duidelijk, dat D. (de vergelijking met Phocion wijst ook in die richting) op Demetrius een geenszins sympathieke indruk maakte. vermoedelijk vanwege zijn politieke werkzaamheid.

Hier is het wellicht niet verkeerd de kijk van nog twee andere tijdgenoten op D. en diens overtuiging nader te beschouwen: Aeschines en Hyperides. Uit hun aantijgingen is soms indirect op te maken, wat D. zelf van zijn eigen opvattingen bij de betreffende gelegenheden zei, en vooral, waarop hij steunde. *Aeschines* zegt bij het kransproces, in zijn rede tegen Ctesiphon (III) van

¹⁾ t. a. p. pag. 75/6.

²⁾ *Jacobi* (IIb ad F 326) merkt op, maar zonder toelichting): „das urteil des Zeitgenossen ist nicht absolut falsch, aber böswillig geformt und einseitiger als die von Plutarch vertretene Vulgata . . . es scheint nicht, das Theop. ein einheitliches urteil über den größten gegner seines helden gewonnen hat."

³⁾ *W. Jaeger*, Demosthenes, pag. 186/7.

330, dat D. zich voordoeft als een μισοτύραννος en toch een tiental jaren tevoren, de gunstige gelegenheden voor de stad had verkocht aan den Chalcidiër Callias (§ 92).

De bedoeling van A. is vermoedelijk Callias als een soort tyrann voor te stellen; maar D. en Callias hebben samen in 341 en 340 de tyrannen uit Oreus en Eretria verdreven ¹⁾ ten gunste van een verbond van de democratieën op Eubœa met elkaar en met Athene. Het anti-autokratische en federatieve streven van D. is hier duidelijk.

Aeschines geeft verder als (te verwachten) tegenwerping op zijn kritiek: *ναί, ἀλλὰ δημοτικός ἐστίν* (§ 168), en bestrijdt dit dan door vijf kenmerken te geven van een (echten) δημοτικός, waaraan D. natuurlijk geenszins beantwoordt (§ 169 e. v.).

Demosthenes zal wel beweren dat τοὺς μὲν ὀλιγαρχικούς ὅτι αὐτῆς τῆς ἀληθείας διηριθμημένους ἦκειν πρὸς τὸ τοῦ κατηγοροῦ βῆμα, τοὺς δὲ δημοτικούς πρὸς τὸ τοῦ φεύγοντος (d. w. z. D. zèlf; § 207). Aeschines antwoordt daarop niet rechtstreeks, meent slechts, dat D. hiermee tweedracht sticht (§ 208 e. v.).

Hiermee is in overeenstemming hetgeen uit *Hyperides'* woorden tijdens de Harpalusaffaire van 324 blijkt over de positie van zijn vroegeren vriend. De rede tegen Demosthenes (I: Blass. of V: Kenyon) is wegens de overlevering in tien fragmenten niet als een gesloten betoog te volgen, maar er blijkt dat Hyperides D. beschuldigt van werken vóór Alexander (col. 17 en 31), terwijl hij daarentegen D. laat zeggen, dat de Areopagus hem (D.) wil vernietigen om daarmee Alexander een plezier te doen (col. 14). Maar D. kan dit nooit aanvoeren, als niet zijn vijandschap tegen Alexander bekend is.

H. wijst er verder op, dat het volk D. terecht dank heeft bewezen,

¹⁾ Dem. XVIII 79; cf. *Drerup*, Adv. r. pag. 120. Ook Hyperides werkte hiertoe mede, merkwaardig is daarom bij het Harpalus-proces zijn verwijt aan D. omtrent diens vriendschap met Callias (tegen *Demorth.* col. 20).

en hem en H. bij vele processen, ten gevolge van hun beider politiek en den oorlog ontstaan, heeft gered, hetgeen het belangrijkste en geloofwaardigste teken was van de stemming onder de massa (col. 28 en 29). De bedoeling is hier natuurlijk om de *δωροδοκία* als nog afschuwelijker voor te stellen, maar het tekent ongewild de positie en naam van D. en zijn medestanders tot nu toe.

C. Houden wij ons voor de eventuele echtheid van de Brieven aan den laatsten uitgever *W. Rennie*¹⁾: „Quod ad Epistolas attinet, pari dissensione ac concertatione disceptatum. IV, V, VI fortasse debebam cancellis includere. de prima nihil aut refelli potest aut probari. secundam et tertiam quae artius inter se cohaerent, tuetur Blass, acrius impugnant Willamowitz, Körte, alii. equidem hanc rationem secutus sum ut dubias Demostheni reliquerim.”

Wij laten dus IV—VI buiten beschouwing en houden ons een oogenblik bezig met I—III zonder hieruit vaste conclusies te willen trekken voor ons onderzoek.

In Ep. II over de eigen terugkeer valt op, dat de, door het lot besliste, worsteling tegen Macedonië wordt voorgesteld als de strijd terwille van de vrijheid der Grieken (§ 5), terwijl de schrijver als belangrijkste punt in zijn gezindheid naar voren haalt, dat hij zich liet overreden noch omkopen door Philippus (§ 7/8), en als zijn politiek doel aangeeft: niet inwendige verdeeldheid of verbittering, maar roem en fierheid van de staat (§ 11); over de aanklagers wordt in verzoenende geest gesproken (§ 26).

Ep. III over de kinderen van Lycurgus is een pleidooi

¹⁾ Demosthenis orationes, Tomus III, Oxford 1931, Praefatio pag. XIV. Er wordt verwezen naar *F. Blass*, Att. Beredsamk. III, 2a pag. 375 en *Rh. Mus.* 1899, pag. 37 etc., *U. v. Wilamowitz-Moellendorf*, *Hermes* XXXIII, pag. 495 en *E. Drerup*, Advok. republ. pag. 179—180. Verg. verder: *H. Sachsenweger*, De Demosthenis epistulis, Diss. Lips. Weidae Thuring. 1935.

voor de nakomelingen van Demosthenes' geestverwant, die door aanklachten betreffende hun overleden vader in het nauw gebracht zijn. In Lycurgus wordt geprezen, dat hij principieel de zijde van het volk koos, tegen vele en overduidelijke gevaren in, omdat hij was een δημοτικός καὶ φύσει χρηστὸς ἀνὴρ (§ 3).

δῆμος en δημοτικός (ook §§ 6, 15, 29, 31) krijgen hier de engere betekenis „volkspartij” en „tot de volkspartij behorend”, waarmee de schrijver zich vereenzelvigd: zijn en Lycurgus' politieke richting (dit blijkt uit de samenhang) was (τὸ) τὴν ὑπὲρ τοῦ δήμου τάξιν αἰρεῖσθαι (§ 15).

Een beroep wordt nog gedaan op de geldende humaniteitspraktijk van het Atheense volk (§ 11), hetwelk trouwens goed past in de sfeer van het begrip δημοτικός, dat immers ook „humaan” kan betekenen.

Gewezen wordt ook op de verhouding van vertrouwen, die er bestond tussen Lycurgus en het volk (§ 6) en de onmogelijkheid bij het behartigen van de belangen der gemeenschap het een ieder naar de zin te maken (§ 27).

Indien Ep. I over de eendracht echt mocht zijn, vormt dez brief van ± 323 een mooi bewijs voor de juistheid van *W. Jaeger's* hierboven (pag. 104) aangehaalde opmerking over Demosthenes' toewijding aan zijn ideaal. Na al hetgeen er gepasseerd is meent D., dat er nòg roem, nòg redding en vrijheid te verkrijgen is niet alleen voor de Atheners, maar ook voor alle andere Grieken (§ 2). Daartoe zijn drie dingen nodig: 1° eendracht, 2° medewerking aan uitvoering van hetgeen besloten is en 3° over het hoofd zien van wat door andere steden of personen is verricht ten gunste van den vijand (§ 5 en 6). Omdat de goden aan de Atheners het recht om opnieuw te beraadslagen over wat zij willen, hebben teruggegeven, kan bij juiste handelwijze het drievoudig resultaat bereikt worden, dat de A. voor allen betrouwbaar worden, dat zij waardige daden verrichten en dat hun tegenstanders in de andere steden van mening veranderen of alleen blijven staan (§ 8 en 9).

Persoonlijke belangen moeten achtergesteld worden en de schr. zal zelf het voorbeeld geven (§ 10). Alexander had succes door te handelen, zich in te spannen en te wagen, niet door stil te zitten (§ 13). Standvastig blijven en de Hellenen bevrijden onder de zegen der goden (§ 15/6) is het welsprekende slot.

In dit betoog vinden wij veel denkbeelden die sterk verwant zijn aan die in de redevoeringen van D.: zelfbestuur (§ 8), gemeenschapsidee (§ 5, 10), dadendrang (§ 5, 13, 15/6) en federatie-streven (§ 2, 6, 9) zijn ook kenmerkend voor het staatkundige gehalte van deze brief. De gehele brief heeft trouwens het aansprekende en meeslepende karakter, dat in de korte redevoeringen zo dikwijls treft.

CONCLUSIE

Bij het onderzoek van de redevoeringen van Demosthenes ging het ons er om vast te stellen, hoe deze zich heeft uitgesproken over de democratie, en hoe hij voor zich dat begrippen- en gevoels-complex in verband met de eisen van zijn tijd en zijn staat heeft doordacht en verwerkt. Het zou weliswaar nog gewenst zijn, tot het verkrijgen van een inzicht in de persoonlijkheid van den staatsman, de *uitingen* (conform zijn eigen eis) jaar voor jaar te toetsen aan de beschikbare gegevens betreffende zijn *daden*. Maar dit zou een biografie betekenen, hetgeen wij hier niet bedoelden te geven.

Al hebben wij slechts een groep uitingen naar voren gebracht, vanuit één bepaald gezichtspunt gekozen, waarbij een zekere willekeur en enig losrukken (elke analyse eigen) niet te vermijden waren, zo menen wij toch uit dit materiaal iets te kunnen besluiten:

In de eerste groep redevoeringen (van 355 tot 351 v. Chr.) is er nog geen „*idée fixe*” dat den spreker bindt; daarom zijn de uitingen hier meer ongedwongen en zo meer waardevol voor het bepalen van zijn politieke overtuiging. De tweede groep (van 351 tot 330 v. Chr.) geeft geen belangrijke tegenspraak met de eerste, slechts verdieping en hier en daar (b.v. in het federatie-streven) enige ontwikkeling. In de eerste oratie-groep is alles gezegd, wat ter bepaling van het democratisch gehalte van belang is; de latere redevoeringen zijn de practische toepassing van Demosthenes' politiek op één geval, de verhouding tot Philippus van Macedonië, met op het eind, in de (retrospectieve) kransrede, de verantwoording, waarin de te stellen eisen aan den voorlichter des volks. Dáárom

zijn de Philippica's¹⁾, hoewel de meest bewonderde, staatkundig gesproken de minst belangrijke politieke redevoeringen van Demosthenes. Ook de beschouwing van onechte redevoeringen, getuigenissen van tijdgenoten en (al of niet echte) brieven verandert niets aan de hoofddruk.

Onder verwijzing naar de samenvatting bij de redevoeringen afzonderlijk besluiten wij: Het wezen der democratie als *zelfbestuur* op voet van *vrijheid* en *gelijkheid* komt overal naar voren; de *wetten* zijn daarvan de steun. De behoefte aan een *homogeen milieu* wordt gevoeld; de essentie van het leiderschap: betere kennis en dieper beleven van het *collectivum*, komt al bewuster tot uiting; de noodzakelijkheid van een verhouding van *vertrouwen* en de behoefte aan een *selectie* op zo vrij mogelijke grondslag, waarbij moed en omzichtigheid gelden, zijn ook te vinden.

Daarbij worden de politieke desiderata van den tijd voor de polis helder belicht: vooruitziend *gemeenschapsbewustzijn* en *daadkracht*, terwijl gelet is op het functionneren van het *staatsmechanisme* en steeds duidelijker aan den dag treedt een streven naar een *federatie* op grondslag van autonomie en geestverwantschap.

Stellingswijze zou dit als volgt zijn samen te vatten:

1. Het gedachten- en gevoelsbeeld van Demosthenes ten opzichte van de democratie komt sterk overeen met het moderne begrip, zowel formeel (*zelfbestuur*) als materieel (*vrijheid* en *gelijkheid*).

2. Demosthenes' opvatting van democratie als staatsvormend begrip is beperkt gebleven tot en beïnvloed door de idee van de *polis-gemeenschap*.

3. De eisen van zelfbehoud dezer polis-democratie op binnenlands terrein: versterking van het *gemeenschapsbewustzijn*, zich

¹⁾ Wij gebruiken dit woord hier in den zin van: redevoeringen over Philippus.

vooral uitend in gemeenschappelijke *dadēn*, en het soepel doen functionneren van het *staats-mechanisme*, zijn door Demosthenes bij voortduring duidelijk gezien.

4. Het hoofddoel van Demosthenes' buitenlandse politiek was een *federatie* van autonome Griekse democratieën onder leiding van Athene.

5. De historische waardering van Demosthenes hangt af van die der democratie, en is dus niet alleen wetenschappelijk vast te stellen.

SUMMARY

During the last hundred years, since Niebuhr, a remarkable development has taken place in the valuation of Demosthenes as a statesman.

At first an attitude of uncritical admiration prevailed, laying emphasis particularly on the orator's patriotism. Towards the end of the nineteenth century emerged, especially in Germany, an adversely critical attitude which stressed above all the geographical limitation of Demosthenes' endeavours, but attacked also the democratic city state itself, considering it in the light of the growing Hellenistic state as a historically obsolete and objectionable institution. A third attitude, one of critical admiration, represented at present mainly in France, England and the United States, recognises the connection between the orator's aims and the political system of his time, but defends both.

A detailed survey of opposing views (the investigation is carried as far as W. Jaeger and P. Cloché) reveals the fact that in general the critic's opinion of Demosthenes is determined by his own political creed.

The aim of this study is to inquire into Demosthenes' own democratic tendencies and convictions. The first part is therefore devoted to a closer examination of the term 'democracy', in its modern as well as its ancient sense. For the modern idea of democracy the starting-point is the Declaration of American Independence of 1776 (in connection with the Resolution to abjure King Philip II of Spain taken by the States General of the United Netherlands at the Hague in 1581), from which derives the theory of self-

government exercised in freedom and equality and allowing for a principle of selection based chiefly on courage and prudence. From this the democracy of the ancients did not differ in principle: it only restricted equality to the Greeks in general and the citizens in particular (modern democracy, besides, is partly based on religion). The opinions of Aristotle, who also stressed the social element (the domination of the poorer classes of citizen), are especially examined. In its social conditions (apart from slavery) Attic democracy can certainly be called homogeneous. Some dangers which threatened the city state in the fourth century B.C. are mentioned.

The second part of the book deals with Demosthenes' political speeches, in chronological order from the speech 'Against Leptines' (XX) to the oration 'On the Crown' (XVIII). Besides aspects of the general democratic point of view are considered also others concerned with the basic principles of the city state of that time. These include the community idea, the urge towards communal action, the care for the smooth functioning of the mechanism of the state, and the striving for the establishment of a federation based on autonomy and congeniality of spirit.

Demosthenes is shown to have given full expression to the democratic ideas and demands of the city state, so that he should be considered not only as a great patriot but also as a champion of democracy. The spurious speeches, the testimony of contemporaries and the first three so-called letters of Demosthenes also support this general impression.

INHOUD

	Blz.
INLEIDING: HISTORISCHE WAARDERING VAN DEMOSTHENES	
VANAF NIEBUHR.	1
Niebuhr 1 — Grote 2 — Schaefer 2 — Rehdantz — Blass- Fuhr 4 — Curtius 4 — Thalheim 4 — Burckhardt 5 — Hug 5 — Schwarcz 6 — Beloch 7 — Pöhlmann 8 — v. Schoeffer 9 — Bury 10 — Kahrstedt 10 — Pokorny 11 — Cavaignac 12 — Kaerst 12 — Drerup 13 — Pickard- Cambridge 13 — Tarn 14 — Barker 15 — A. Croiset 15 — Wilcken 16 — Adams 16 — Glotz 17 — Berve 17 — Jost 18 — Jaeger 19 — Cloché 20 — Samenvatting: drie stromingen in verband met hun tijd 21.	
EERSTE DEEL: DE PROBLEMEN DER DEMOKRATIE	25
§ 1. De problemen der democratie in de nieuwere tijd.	
Vergelijking van Declaration of Independence met passages uit de kransrede van Demosthenes 25 —	
A. De formele kant 27.	
definities van Bryce en Adler 28 — standpunt van Schwalm 29 — definitie van Bongers: zelfbestuur 30 —	
B. De materiële kant 32.	
Kelsen: vrijheid en gelijkheid 32 — mening van v. Hertling 33 — de autokratie 33 —	
C. Het vraagstuk der selectie 33.	
recht voor ieder tot opstijgen 34 — eisen van volks- ontwikkeling, homogeen milieu en contrôle 34 — eisen voor het leiderschap 35.	

§ 2. De problemen der democratie in de oudheid.

A: Verschillen tussen moderne en antieke democratie 37 — polis en dêmos 38 — B: Aristoteles 39 — staat, staatsinrichting en burger 41 — inhoud democratie 42 — ontstaan democratie 43 — uiteenlopende vormen 44 — sociologische ontwikkeling hierin 45 — onderscheidingsnormen bij de staatsinrichting en waardering der democratie 46 — samenvatting van Aristoteles' opvattingen 47 — C. vraag: was het milieu van de 4e eeuwse Attische democratie homogeen? 47 — ontkennende uitingen 48 — het begrip klasse 49 — onderzoek van Sundwall 50 — in het algemeen géén klassen-scheiding 50 — streven naar volks-éénheid 52 — gevaren voor de polis in de 4e eeuw: Kaerst 53 — eisen voor den staatsman, tevens normen voor kritiek 54.

TWEDE DEEL: DE DEMOKRATIE BIJ DEMOSTHENES 55

Inleiding: Het materiaal.

Verband tussen persoonlijkheid en staatsvorm 55 — overzicht omtrent antieke getuigenissen over Demosthenes door Drerup 56 — volgorde van behandeling der redevoeringen 58 — gevolgd tekst 59.

§ 1. Demosthenes: de eerste groep redevoeringen (355—351).

Leptines 59 — Androtion 63 — symmoriën 66 — Timokrates 67 — Megalopolitanen 70 — Aristocrates 72 — Rhodiërs 75.

§ 2. Demosthenes: de tweede groep redevoeringen (351—330).

1e Philippica 77 — organisatie 78 — 1e Olynthische r. 80 — 2e Olynthische r. 81 — 3e Olynthische r. 82 — Midias 83 —

vrede 86 — 2e Philippica 87 — schijngesantschap 88 —
Cherronesus 91 — 3e Philippica 93 — 4e Philippica 96 —
krans 98.

§ 3. Onechte redevoeringen, getuigenissen van
tijdgenoten en brieven.

A. onechte redevoeringen: Halonnesus 101 — tegen
brief v. Philippus 101 — brief v. Philippus 102 —
verdrag m. Alexander 102 —

B. getuigenissen: Theopompus 103 — Demetrius v.
Phaleron 104 — Aeschines 104 — Hyperiodes 105 —

C. Brieven: terugkeer 106 — kinderen v. Lycurgus 106 —
eendracht 107.

CONCLUSIE 109

SUMMARY 112

AD. US. STUD.
PROV. NEERL. S. J.
LITT. CLASS.

STELLINGEN

1.

Het gedachten- en gevoelsbeeld van Demosthenes ten opzichte van de democratie komt sterk overeen met het moderne begrip, zowel formeel (zelfbestuur) als materiëel (vrijheid en gelijkheid).

2.

Demosthenes' opvatting van democratie als staatsvormend begrip is beperkt gebleven tot en beïnvloed door de idee van de polis-gemeenschap.

3.

De eisen van zelfbehoud van de polis-democratie op binnenlands terrein zijn door Demosthenes bij voortduring duidelijk gezien.

4.

Het hoofddoel van Demosthenes' buitenlandse politiek was een federatie van autonome Griekse democratieën onder leiding van Athene.

5.

De historische waardering van Demosthenes hangt af van die der democratie en is dus niet alleen wetenschappelijk vast te stellen.

6.

In zijn z.g. demegorieën heeft Demosthenes, met uitzondering van V en VI, een steeds drukker gebruik gemaakt van aposiopesis, paraleipsis en verwante figuren.

7.

In zake berichtgeving omtrent Ti. Gracchus moet met Carcopino (*Autour des Gracques*, Paris 1928) en Thiel (*Mnemosyne* 3a S. I, 1933/4, p. 61—66) worden vastgehouden aan de superioriteit van Appianus boven Plutarchus.

8.

Bij Ti. Gracchus werkte als hoofd-motief vóór en bij zijn optreden als volkstribuun gemeenschapszin, te omschrijven als sociaal verantwoordelijkheidsgevoel, zowel verstandelijk bepaald als berustend op primitief rechtsgevoel.

9.

Als bij-motief gold voor Ti. Gracchus vóór en bij zijn optreden persoonlijke eerezucht.

10.

Tijdens het tribunaat van Ti. Gracchus vond door bewustzijnsverenging een verschuiving van motieven plaats in de richting van eerezucht.

11.

De merkwaardige populariteit van Tacitus bij de gymnasiasten van gisteren en heden is ten dele te verklaren uit de van dezen schrijver uitgaande aansporing tot zelf-inkeer en kloekheid van levenshouding.

12.

Het Lyceum als onderwijs-instituut moet worden beschouwd en beoordeeld als een compromis.